

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πτυχιακή Εργασία

Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ
ΣΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ

Αγγελική Βατίστα

1^{ος} Επιβλέπων: Κώστας Μάγος

2^η Επιβλέπουσα: Αικατερίνη Μιχαλοπούλου

ΒΟΛΟΣ 2017

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση και η διαχείριση της θρησκευτικής ετερότητας στο σχολείο ποικίλει από χώρα σε χώρα. Αποτελεί ένα θέμα το οποίο έχει προκαλέσει έντονα το ενδιαφέρον όσων ασχολούνται με την εκπαίδευση στην Ελλάδα, ιδιαίτερα το τελευταίο χρονικό διάστημα.

Ειδικότερα στο νηπιαγωγείο, οι εκπαιδευτικοί είναι εκείνοι οι οποίοι καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο θα έρθουν τα παιδιά σε επαφή με την έννοια της θρησκείας, όπως επίσης εκείνοι διαχειρίζονται τις περιπτώσεις των ετερόθρησκων παιδιών όπως θεωρούν σωστό. Επομένως, οι απόψεις και οι στάσεις τους απέναντι στο συγκεκριμένο ζήτημα έχουν ιδιαίτερη σημασία. Γι' αυτούς τους λόγους, η παρούσα ερευνητική εργασία στοχεύει στη διερεύνηση των αντιλήψεων και των εμπειριών των νηπιαγωγών, σε σχέση με το θέμα της θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης και της θρησκευτικής ετερότητας στην τάξη.

Αρχικά επιχειρήθηκε μια βιβλιογραφική ανασκόπηση του θέματος που στόχευε στην θεωρητική κάλυψη των εννοιών που συνδέονται με τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση, αλλά και των τρόπων που προσεγγίζεται στα σχολεία, καθώς επίσης και πως επηρεάζει τα παιδιά από μειονοτικά θρησκευτικά περιβάλλοντα. Στη συνέχεια, το ερευνητικό κομμάτι στηρίχθηκε σε ποιοτική έρευνα και χρησιμοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις για την συλλογή των ερευνητικών δεδομένων και πιο συγκεκριμένα των αντιλήψεων και εμπειριών των εκπαιδευτικών σχετικά με το θέμα. Μέσω τη ανάλυση των δεδομένων, προέκυψε πως οι εκπαιδευτικοί προσεγγίζουν το θρησκευτικό ζήτημα αρκετά δογματικά. Η καθημερινότητα της σχολικής ζωής είναι γεμάτη χριστιανικές αναφορές και πρακτικές, ενώ όταν η συζήτηση αφορά διαφορετικές θρησκείες, συνήθως είναι αρκετά επιφανειακή. Επιπλέον, ακόμα και όταν υπάρχουν ετερόθρησκα παιδιά μέσα στην τάξη, οι πρακτικές της κυρίαρχης θρησκείας συνεχίζουν να εξασκούνται, περιθωριοποιώντας τα παιδιά αυτά.

Η παρούσα εργασία ολοκληρώθηκε με την καταγραφή των δυσκολιών που προέκυψαν κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας αυτής, καθώς και με προτάσεις

για μελέτες που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν στο μέλλον, με θέμα το θρησκευτικό ζήτημα στο σχολείο.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συμβολή και τη βοήθεια κάποιων ατόμων, τα οποία νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της εργασίας μου, κύριο Μάγο Κώστα για την καθοδήγηση και την πολύτιμη βοήθεια του στην εκπόνηση της πτυχιακής μου εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την δεύτερη επιβλέπουσα καθηγήτρια της εργασίας μου, κυρία Μιχαλοπούλου Αικατερίνη.

Στη συνέχεια, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι με προθυμία δέχτηκαν να συμμετέχουν στην έρευνα.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου, στους γονείς μου Νεκτάριο και Βαρβάρα, την αδερφή μου Παναγιώτα, καθώς επίσης και τη γιαγιά μου Παναγιώτα, που είναι πάντα δίπλα μου και με στηρίζουν σε όλες μου τις προσπάθειες, με τα λόγια και τις πράξεις τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
Α' Μέρος: Θεωρητικό Κεφάλαιο	
1 ^ο Κεφάλαιο: Η ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	9
2 ^ο Κεφάλαιο: Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	16
3 ^ο Κεφάλαιο: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΔΙΑΘΡΗΣΚΕΙΑΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ.....	23
Β' Μέρος: Ερευνητικό Κεφάλαιο	
4 ^ο Κεφάλαιο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	31
4.1 Σκοπός της έρευνας.....	31
4.2 Το ερευνητικό ερώτημα και τα υποερωτήματα.....	32
4.3 Δείγμα.....	34
4.4 Ερευνητική μέθοδος.....	34
5 ^ο Κεφάλαιο: ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	36
5.1 Ανάλυση δεδομένων.....	36
5.1.1 Συζήτηση για τη θρησκεία και την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών	36
5.1.2 Προσευχή και θρησκευτικές γιορτές στο νηπιαγωγείο.....	39
5.1.3 Θρησκευτική ετερότητα στην τάξη: η στάση της νηπιαγωγού και των παιδιών.....	43
5.1.4 Στάση των ετερόθρησκων παιδιών και των οικογενειών τους απέναντι στο σχολείο.....	48

5.1.5 Στάση των χριστιανών γονέων απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία και στη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες.....	54
5.1.6 Η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση ως καθήκον του σχολείου: οι απόψεις των νηπιαγωγών.....	56
5.2 Συμπεράσματα.....	60
6 ^ο Κεφάλαιο: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	65
7 ^ο Κεφάλαιο: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ.....	66
Βιβλιογραφία.....	68

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται το θρησκευτικό ζήτημα, είτε η τάξη αποτελείται αποκλειστικά από χριστιανούς ορθόδοξους μαθητές, είτε υπάρχουν και παιδιά από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον, είναι αρκετά δογματικός. Ακόμα και στα νηπιαγωγεία, που υπάρχει μία σχετική ελευθερία του εκπαιδευτικού, το μάθημα είναι έντονα θρησκευτικά χρωματισμένο.

Αναφορικά με τις βιβλιογραφικές πηγές μου, μπορεί να υποστηριχθεί ότι δεν καλύπτουν πλήρως το θέμα της έρευνάς μου, αν και βοήθησαν αρκετά στο να κατανοηθεί η σύνδεση της θρησκείας με την ελληνική παιδεία, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι υπόλοιπες θρησκείες, σε νομικό και κοινωνικό επίπεδο. Έρευνες αποκλειστικά για την προσέγγιση του θρησκευτικού ζητήματος στα σχολεία, όπως γίνεται και όπως θα έπρεπε να γίνεται, έχουν αρχίσει να πραγματοποιούνται τα τελευταία χρόνια και είναι ελάχιστες, ειδικά στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι, ενώ τα πλεονεκτήματα και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης έχουν γίνει κατανοητά, η διαθρησκειακή της πτυχή πολύ συχνά αγνοείται.

Αν και τα τελευταία χρόνια έχει προβληματίσει αρκετά σαν θέμα, μια ουδετερόθρησκη εκπαίδευση έχει αρκετά να προσφέρει, όπως η αποδοχή του διαφορετικού από τα παιδιά, η άσκηση της ατομικής θρησκευτικής ελευθερίας και η ισότιμη ένταξη των ετερόθρησκων παιδιών στο σχολείο. Για τους λόγους αυτούς, αποτελεί ένα ιδιαίτερα καίριο και ουσιώδες θέμα προς μελέτη και έρευνα.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία, διερευνήσαμε τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες των σύγχρονων νηπιαγωγών για το θέμα της θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης στην σχολική τάξη, ιδιαίτερα με την ύπαρξη παιδιού θρησκευτικής ετερότητας σε αυτή. Για την κατανόηση των πεποιθήσεων των εκπαιδευτικών σε αυτό το θέμα, αλλά και για την ευελιξία που προσφέρει στον ερευνητικό σχεδιασμό, επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα ως μεθοδολογία. Πιο συγκεκριμένα, η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων και η ανάλυσή τους έγινε με τη χρήση της φαινομενολογικής μεθόδου. Ύστερα από την ανάλυση των συνεντεύξεων και την παράθεση των αποτελεσμάτων της εργασίας,

γίνεται και η καταγραφή των συμπερασμάτων. Στη συνέχεια, η ερευνητική αυτή εργασία ολοκληρώνεται με την αναφορά των δυσκολιών που αντιμετωπίστηκαν και με κάποιες προτάσεις για την διεξαγωγή σχετικών ερευνών.

Α' ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1^ο Κεφάλαιο: Η ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΗ

Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες η εκπαίδευση έχει εθνοκεντρικό χαρακτήρα. Στόχος της είναι η εκμάθηση μιας γλώσσας και μιας κουλτούρας που θεωρούνται εθνικές, κατασκευάζοντας έτσι μια εθνική ταυτότητα, παρά το γεγονός ότι τα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη απαρτίζονται από πληθυσμούς που διαφοροποιεί όχι μόνο η κουλτούρα αλλά και οι οικονομικές ανισότητες. Γι αυτό το λόγο η εθνοκεντρική εκπαίδευση αποτελεί ένα εμπόδιο στην προαγωγή της Διαπολιτισμικής κουλτούρας.

Σύμφωνα με την έννοια της εθνικής κουλτούρας τα έθνη διακατέχονται από κοινό πολιτισμό και ξεκάθαρη εθνική ιδεολογία. Κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί, καθώς αποκλείει μέρος του πληθυσμού της κάθε χώρας. Γενικότερα δεν υπάρχει σαφής ορισμός του έθνους, αφού ακόμα και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που έχουν αποδοθεί σε μέλη εθνών, έχουν αλλάξει με το πέρασμα του χρόνου. Αυτή η διαπίστωση μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως η έννοια του έθνους είναι πλασματική. Είναι γεγονός ότι οι κουλτούρες των χωρών της Ευρωπαϊκής ένωσης είναι αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων με άλλες κουλτούρες. Οι χώρες κατοικούνται από άτομα διάφορων θρησκειών, γλωσσών και εθνικοτήτων, όμως, παρ' όλα αυτά τα σχολεία συνεχίζουν να προβάλλουν μια εθνική κουλτούρα, παραβλέποντας την πραγματικότητα που βιώνουν καθημερινά τα παιδιά σ' ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον(Δραγώνα & Φραγκουδάκη, 2012).

Πιο συγκεκριμένα, στην Ευρώπη υπάρχει μια κουλτούρα η οποία προβάλλεται ως ανώτερη και σε αντιδιαστολή με αυτή υπάρχει μια κουλτούρα που θεωρείται κατώτερη. Την «κατώτερη» κουλτούρα απαρτίζει μέρος των ευρωπαϊκών λαών μαζί με όλους τους μη ευρωπαϊκούς λαούς. Οι λαοί αυτοί συνήθως αντιμετωπίζονται ως εξωτικά αντικείμενα μελέτης. Αντίστοιχα, υπάρχει και η πεποίθηση ότι η Δυτική Ευρωπαϊκή κουλτούρα είναι ανώτερη. Προάγεται λοιπόν μια ταξινομική ιδέα, η οποία αξιολογεί τις πολιτισμικές επιρροές είτε ως θετικές είτε ως αρνητικές, ανάλογα με τον πολιτισμό από τον οποίο προέρχονται. Για παράδειγμα, όταν υπάρχουν επιρροές από το Δυτικό πολιτισμό στα υπόλοιπα μέρη του κόσμου, γίνεται λόγος για ανάπτυξη και πρόοδο, ενώ όταν έχουμε επιρροή από άλλες

κουλτούρες στις δυτικές χώρες της Ευρώπης, τότε περιγράφεται ως μια επιρροή η οποία απειλεί την εθνική κουλτούρα των εκάστοτε χωρών. Ως αποτέλεσμα αυτού, ένας μεγάλος αριθμός ατόμων νιώθει ότι λόγω των επιρροών άλλων κουλτούρων κινδυνεύουν να αλλοιωθούν πολλά από τα χαρακτηριστικά του πολιτισμού τους. Αυτό είναι μια απόδειξη της ύπαρξης της πεποίθησης περί ανωτερότητας και κατωτερότητας των πολιτισμών και των λαών(Δραγώνα & Φραγκουδάκη, 2012).

Αποτέλεσμα αυτή της γενικότερης αντίληψης είναι η προβολή της κυρίαρχης ομάδας ως σπουδαιότερη όλων, μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα, υποβάλλοντας έτσι τις κουλτούρες σ' ένα αξιολογικό σύστημα που νομιμοποιεί το ρατσισμό. Το εκπαιδευτικό σύστημα δε λαμβάνει υπόψη τη γλώσσα και την κουλτούρα των κατώτερων λαϊκών στρωμάτων και των μειονοτήτων, αλλά περιορίζεται στη διδασκαλία της γλώσσας και της κουλτούρας των ανώτερων στρωμάτων και αξιολογεί τους μαθητές βάση αυτών, παρά τις γλωσσικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στους μαθητές από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα. Το αποτέλεσμα είναι η αποτυχία των μαθητών από εργατικές οικογένειες, η οποία μάλιστα αποδίδεται στην κοινωνική κατωτερότητα των παιδιών. Έτσι, εκτός από την «εθνική ετερότητα» στα σχολεία προάγεται και η κοινωνική ανισότητα. Εξαιτίας λοιπόν της εθνοκεντρικής εκπαίδευσης αναπαράγονται πολλά είδη διακρίσεων. Το σχολείο, συνεπώς, κατέχει σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή ή την εξασθένηση των διακρίσεων(Δραγώνα & Φραγκουδάκη, 2012), όπως επίσης, αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα πολιτισμικής ομογενοποίησης καθώς, μέσω της εκπαίδευσης διαιωνίζεται η αντίληψη ότι η πολιτισμική ποικιλομορφία αποτελεί απειλή και προβάλλεται ως φυσική κατάσταση η πολιτισμική ομοιογένεια (Γκόβαρης, 2011).

Η εθνική κουλτούρα, από τη σκοπιά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, προβάλλεται πολύ έντονα μέσα από τα σχολικά βιβλία, τα οποία παρουσιάζουν την ιστορία μέσα από το πρίσμα του ελληνικού έθνους, σε ένα ευρωκεντρικό πλαίσιο. Προβάλλεται μια αδιάσπαστη ιστορική ροή από την Αρχαία Ελλάδα έως σήμερα και υπάρχει έντονη άρνηση των επιρροών άλλων πολιτισμών, εκτός του ευρωπαϊκού, στην ελληνική κουλτούρα. Ταυτόχρονα τονίζεται η επίδραση του αρχαιοελληνικού πολιτισμού στην πρόοδο της Ευρώπης. Επιπλέον, η στάση των ελλήνων εκπαιδευτικών φαίνεται να είναι αρκετά ξενοφοβική, καθώς θεωρούν πως οι μετανάστες ευθύνονται για την αύξηση της εγκληματικότητας και της ανεργίας

καθώς και για τη μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υπανάπτυκτη αφού υστερούν σε μόρφωση και κουλτούρα. Ταυτόχρονα, δηλώνουν πως δεν έχουν πρόβλημα με τους ξένους εάν διαθέτουν κάποια οικονομική υπόσταση (Δραγώνα & Φραγκουδάκη, 2012).

Σε αυτό το σημείο χρήσιμο είναι να αναφερθεί πως, ως «ξένος» ορίζεται όποιος δεν είναι μέλος της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας και αμφισβητεί τα πολιτισμικά της στοιχεία. Οτιδήποτε βρίσκεται έξω από τα όρια του «γνωστού» θεωρείται «ξένο» και στη σημερινή εποχή προσωποποίηση του «ξένου» αποτελούν οι μεταναστευτικές ομάδες. Οι ομάδες αυτές φέρουν έναν διαφορετικό και «απειλητικό» πολιτισμό, καθώς επίσης και τα χαρακτηριστικά τους αποδίδονται σε βιολογικά αίτια και δεν λαμβάνονται υπόψη τα κοινωνικά ερεθίσματα (Γκόβαρης, 2011).

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση θα πρέπει να εφαρμόσει αλλαγές στα σχολεία για να γίνει αποτελεσματική. Προσφέροντας στα παιδιά γνώση ανάλογα με την ηλικία τους και σχετική με τη διαπολιτισμική διάσταση, τα βοηθά να κατανοήσουν τις ανισότητες και τις διακρίσεις. Αναγνωρίζοντας λοιπόν, τις ταξινομήσεις τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν ότι είναι επιβλαβείς για όλους αδιακρίτως και όχι μόνο για τα θύματα των διακρίσεων, αφού οδηγούν τις «κυρίαρχες» ομάδες σε βίαιες συμπεριφορές. Τέλος, σκοπός είναι η κατανόηση από τα παιδιά, ότι η ιδέα της πολιτισμικής καθαρότητας έχει έμμεσο στόχο την εξαφάνιση των διαφορών (Δραγώνα & Φραγκουδάκη, 2012).

Καλό είναι σε αυτό το σημείο να μελετηθεί το φαινόμενο της εκπαίδευσης των αλλοδαπών μαθητών, από τη σκοπιά των παιδιών αυτών που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες. Το παιδί βρίσκεται σε ένα καινούριο περιβάλλον, χωρίς να έχει γύρω του πρόσωπα οικεία και αγαπημένα αφού έχει αποχωριστεί τους φίλους, συμμαθητές και συγγενείς του φεύγοντας από τη χώρα του. Ταυτόχρονα, τη μητρική του γλώσσα, που έχει μάθει να επικοινωνεί και να αλληλεπιδρά, πλέον δεν μπορεί να την χρησιμοποιήσει καθώς γίνεται αιτία για να το κοροϊδέψουν και να το στοχοποιήσουν στο νέο του περιβάλλον. Έτσι το παιδί αναγκάζεται να μάθει μια καινούρια γλώσσα, η οποία μάλιστα αποτελεί βασικό παράγοντα για τη μαθητική του πρόοδο. Ο αλλοδαπός μαθητής κατηγοριοποιείται από τους υπόλοιπους σε μία ομάδα με τον ευρύτερο τίτλο «αλλοδαπός» και δέχεται την απόρριψη για τα χαρακτηριστικά που υποτίθεται ότι έχει ως μέλος της ομάδας αυτής και όχι γι' αυτό που είναι στην

πραγματικότητα. Αντιλαμβανόμενο λοιπόν το παιδί πως στοχοποιείται εξαιτίας της καταγωγής του, την αρνείται και προσπαθεί να την κρατήσει κρυφή (Νικολάου, 2011).

Για την ευκολότερη ένταξη των αλλοδαπών μαθητών υπάρχουν ειδικές σχολικές δομές, οι οποίες είναι τα τμήματα ένταξης, τα φροντιστηριακά τμήματα και τα διαπολιτισμικά σχολεία. Παρόλο που αυτές οι δομές θα μπορούσαν να είναι αρκετά βοηθητικές για να μάθουν τα παιδιά γρηγορότερα τα ελληνικά, μέσω ενός εξειδικευμένου παιδαγωγικού προγράμματος, μόνο ένα μικρό ποσοστό αλλοδαπών μαθητών εντάσσονται σε αυτές. Μέσα από έρευνες προκύπτει ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μαθητών αυτών εγκαταλείπουν το σχολείο, κυρίως κατά τη μετάβαση από τη πρωτοβάθμια στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μείωση των μαθητών παρατηρείται όμως και κατά τη μετάβαση στις τάξεις Ε' και Στ' Δημοτικού. Η μείωση αυτή μαρτυρά τη σχολική αποτυχία των μαθητών μέσα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, αφού αυτό δε διασφαλίζει ίσες ευκαιρίες σε όλους τους μαθητές. Κατ' επέκταση και πολύ συχνά, τα άτομα που έχουν υποστεί σχολική αποτυχία, αργότερα βιώνουν και την κοινωνική αποτυχία. Περιθωριοποιούνται και αποκλείονται από κάθε κοινωνική δραστηριότητα, δηλαδή οδηγούνται σε κοινωνική απόρριψη (Νικολάου, 2011).

Όσον αφορά τα παιδιά που ανήκουν στην κυρίαρχη ομάδα, έχει διαπιστωθεί πως πολλοί μαθητές εισάγονται στο σχολείο έχοντας ήδη ανεπτυγμένες κάποιες στερεοτυπικές εικόνες για ομάδες από διαφορετική εθνικότητα, αλλά και για ομάδες χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Όσο περισσότερα ερεθίσματα δέχονται από το κοινωνικό και οικογενειακό τους περιβάλλον, τόσο περισσότερο παγιώνονται οι στερεοτυπικές εικόνες στο μυαλό των παιδιών, οι οποίες μετατρέπονται σταδιακά σε προκαταλήψεις, κάνοντας έτσι πολύ δύσκολη την καταπολέμηση τους από τους δασκάλους μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Γι' αυτό το λόγο, ερχόμενο το παιδί από νωρίς σε επαφή με παιδιά διαφορετικής πολιτισμικής, ταξικής ή θρησκευτικής προέλευσης και αφού κατανοήσει την ετερότητα ως ένα φυσιολογικό φαινόμενο, έχοντας παίξει και συνεργαστεί με παιδιά από διαφορετικές ομάδες, είναι δύσκολο να αναπτυχθούν ξеноφοβικές αντιλήψεις. Μέσα από την εκπαίδευση σε μικρή ηλικία το παιδί μπορεί να κατανοήσει και να αποδεχτεί το γεγονός ότι στη χώρα του ζουν άνθρωποι με διαφορετικές πολιτισμικές και θρησκευτικές συνήθειες, και να μάθει να συνυπάρχει μαζί τους δείχνοντας σεβασμό (Νικολάου, 2011).

Στο επίπεδο της προσχολικής αγωγής, μέσα από το παιχνίδι το νήπιο από διαφορετική κουλτούρα μπορεί εύκολα και γρήγορα να μάθει τα ελληνικά μέσα σε ένα κλίμα συναισθηματικής ασφάλειας, καθώς δεν χρειάζεται υποστήριξη από το οικογενειακό του περιβάλλον για την πρόσληψη της γνώσης, γεγονός που θα έκανε εμφανή την διαφορετικότητά του, αλλά αρκεί μόνο η ενέργεια που έχει λόγω της ηλικίας του. Παράλληλα, θεωρείται ότι η ένταξη των αλλοδαπών μαθητών στην προσχολική αγωγή αποτελεί ιδιαίτερα θετικό στοιχείο τόσο για τα ίδια, όσο και για τους γηγενείς μαθητές, με τον όρο ότι το πρόγραμμα σέβεται τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του κάθε παιδιού. Η προσχολική αγωγή λοιπόν αποτελεί ένα κατάλληλο πλαίσιο για την εφαρμογή της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης καθώς βοηθά η οργάνωση των τάξεων της. Μέσω αυτής της οργάνωσης, πολύ συχνά, τα μεγαλύτερα παιδιά αναλαμβάνουν να βοηθούν και να φροντίζουν τα μικρότερα. Η συνεργασία αυτή είναι ιδιαίτερα βοηθητική για τα μικρότερα παιδιά τα οποία αναπτύσσονται πιο γρήγορα γλωσσικά αφού αλληλεπιδρούν με μεγαλύτερα παιδιά που έχουν πλουσιότερο λεξιλόγιο. Επιπλέον, ιδιαίτερα βοηθητική είναι αυτή η πρακτική και για την αλληλεπίδραση των αλλοδαπών και γηγενών μαθητών (Νικολάου, 2011).

Εστιάζοντας στο Δημοτικό σχολείο, είναι πολύ σημαντικό, η στάση των εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, να είναι θετική και χωρίς προκαταλήψεις απέναντι στους αλλοδαπούς μαθητές. Αυτό είναι αρκετά δύσκολο αφού υπάρχει μια ελλιπής κατάρτιση των δασκάλων στην εκπαίδευση αλλοδαπών μαθητών, την οποία εντοπίζουν οι σχολικοί σύμβουλοι αλλά και οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί. Το έλλειμμα αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι για αρκετά χρόνια στις παιδαγωγικές σχολές δεν διδάσκονταν σχετικά μαθήματα.

Κάποιες πρακτικές οι οποίες έχουν αποδειχθεί πολύ επικερδείς για την διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι η ομαδοσυνεργατική μέθοδος και η μέθοδος project. Στην ομαδοσυνεργατική, υπάρχει θετική αλληλεπίδραση ανάμεσα στους μαθητές. Σε αυτό το πλαίσιο, οι αλλοδαποί μαθητές, γίνονται μέλη της ομάδας, αναπτύσσουν την κριτική τους σκέψη και τις κοινωνικές τους δεξιότητες, νιώθοντας συναισθηματικά ασφαλείς και τονώνοντας την αυτοπεποίθησή τους. Όσον αφορά την μέθοδο project, σιγά σιγά εφαρμόζεται όλο και πιο συχνά σε τάξεις με πολιτισμική ποικιλία, όπου διαπιστώνονται θετικά αποτελέσματα. Επιπρόσθετα, μέσα στη διακόσμηση της τάξης μπορούν να συμπεριλαμβάνονται αντικείμενα τα οποία έχουν σχέση με τη χώρα

προέλευσης των αλλοδαπών μαθητών, κάνοντας αποδεκτά τα πολιτισμικά τους στοιχεία και βοηθώντας τα υπόλοιπα παιδιά να εξοικειωθούν με αυτά (Νικολάου, 2011). Φυσικά θα πρέπει να αποφεύγονται οι υπερβολές ώστε να μην γίνεται στοχοποίηση των αλλοδαπών μαθητών, με την υπερτόνιση της διαφορετικότητάς τους.

Σε αυτό το σημείο θα γίνει η αναφορά των μοντέλων εκπαίδευσης που χρησιμοποιούνται στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Ο όρος πολυπολιτισμική κοινωνία αναφέρεται στην κοινωνική δομή που περιέχει πυρηνικές, ομοιογενείς ομάδες, πολιτισμικές και εθνοτικές. Αυτή η πολιτισμική ποικιλομορφία αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό των χωρών υποδοχής μεταναστών (Γκόβαρης, 2011).

Αφομοιωτικό μοντέλο

Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο εκπαίδευσης, τα διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που ζουν σε μια χώρα και έχουν διαφορετική προέλευση, πρέπει να εξαλείφονται σταδιακά, ώστε το «έθνος» να αποτελεί ένα ομοιογενές πολιτισμικό σύνολο. Οι διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες θα πρέπει να γίνουν ένα με τον ντόπιο πληθυσμό, δημιουργώντας έτσι μια πολιτισμική ομοιογένεια, με τα χαρακτηριστικά της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας (Γκόβαρης, 2011). Αυτό το ομοιογενές πολιτισμικό σύνολο, στην ουσία πραγματώνεται με την επανα-κοινωνικοποίηση των μεταναστευτικών ομάδων, και την υιοθέτηση των αρχών και των αξιών της κυρίαρχης ομάδας από τους μετανάστες.

Μέσα στο σχολείο, το μοντέλο αυτό προάγεται με τη διδασκαλία της εθνικής γλώσσας και παράδοσης της χώρας υποδοχής αλλά και με την παραμέληση της μητρικής γλώσσας των αλλοδαπών παιδιών. Με τη διδασκαλία της επίσημης γλώσσας υπάρχει η πεποίθηση ότι δίνονται στους μαθητές μετανάστες, τα κατάλληλα εφόδια για την ισότιμη συμμετοχή τους στην κοινωνία. Συνεπώς, η διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας θεωρείται προσωπική υπόθεση της οικογένειας και όχι του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως επίσης και η σχολική επιτυχία του μαθητή καθορίζεται από την ετοιμότητα του για προσαρμογή (Νικολάου, 2011).

Μοντέλο ενσωμάτωσης

Σύμφωνα με το μοντέλο της ενσωμάτωσης, όλες οι πολιτισμικές ομάδες, είτε γίνεται αναφορά στην κυρίαρχη, είτε σε μειονοτικές ομάδες, έχουν κοινά πολιτισμικά

χαρακτηριστικά, αλλά και κάποια χαρακτηριστικά που διαφέρουν. Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των μειονοτικών ομάδων προσεγγίζονται θετικά, ώστε τα παιδιά που ανήκουν στις ομάδες αυτές να νιώθουν ασφάλεια και ελευθερία στην εφαρμογή των εθνικών τους παραδόσεων (Γκόβαρης, 2011). Ωστόσο τα στοιχεία αυτά γίνονται αποδεκτά μόνο εάν δεν απειλούν τις πολιτισμικές αρχές της κυρίαρχης ομάδας (Νικολάου, 2011). Στόχος είναι η διατήρηση της κοινωνικής σταθερότητας του κράτους υποδοχής.

Πολυπολιτισμικό μοντέλο

Στο μοντέλο αυτό τα πολιτισμικά στοιχεία των μεταναστών γίνονται αποδεκτά και δημιουργείται ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβιώνουν και αναπτύσσονται διαφορετικοί πολιτισμοί, χωρίς να υπάρχει αλληλεπίδραση και ανταλλαγή στοιχείων μεταξύ τους (Νικολάου, 2011). Υπάρχει η πεποίθηση, πως μέσω της πολυπολιτισμικής προσέγγισης, διατηρείται η κοινωνική ενότητα, ενώ κάθε μειονοτική ομάδα αναπτύσσεται ανεξάρτητη από τις υπόλοιπες. Μέσα από αυτό το μοντέλο, η έννοια του πολιτισμού παρουσιάζεται σταθερή και αμετάκλητη. Δεν λαμβάνεται υπόψη το γεγονός πως οι πολιτισμοί αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται δημιουργώντας, ή και απορρίπτοντας κάποια στοιχεία τους (Γκόβαρης, 2011).

Σε εκπαιδευτικό επίπεδο το παιδί διδάσκεται την εθνική του γλώσσα και παράδοση. Η βασική ιδέα είναι ότι όλα τα παιδιά είναι εκπαιδευτικά ίσα και εφαρμόζεται η διδασκαλία των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους, ώστε να πετύχουν καλές σχολικές επιδόσεις, έχοντας μια θετική αυτοεικόνα (Γκόβαρης, 2011).

Αντιρατσιστικό μοντέλο

Βασικοί στόχοι που προάγονται μέσα από το μοντέλο αυτό είναι η ίση εκπαίδευση όλων των παιδιών ανεξάρτητα από την εθνική τους προέλευση και η παροχή ίσων ευκαιριών ζωής, ανάπτυξης και συμμετοχής στην κοινωνία. Ένας επιπλέον στόχος είναι η απελευθέρωση όσων ομάδων καταπιέζονται από ρατσιστικά στερεότυπα. Για την επίτευξη των στόχων αυτών θεωρείται απαραίτητη η αναδιαμόρφωση των δομών του κράτους (Νικολάου, 2011), καθώς, παρά το γεγονός ότι οι μειονοτικές ομάδες κατοχυρώνονται θεσμικά και τους παρέχονται τυπικά δικαιώματα ισότητας,

συνεχίζουν να περιθωριοποιούνται σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο (Γκόβαρης, 2011).

Διαπολιτισμικό μοντέλο

Το μοντέλο αυτό πρεσβεύει την αλληλεπίδραση των πολιτισμικών ομάδων, με ισοτιμία, για την δημιουργία ενός «υπερπολιτισμού». Το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να μεριμνεί και να φέρνει τους μαθητές σε επαφή με την πολιτισμική ποικιλομορφία τους περιβάλλοντός τους, ώστε να αναπτύξουν διαπολιτισμικές δεξιότητες (Γκόβαρης, 2011).

Επιπρόσθετα, το διαπολιτισμικό μοντέλο προάγει τέσσερις βασικές αρχές για την διεξαγωγή μιας διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Αρχικά, απαραίτητη είναι η εκπαίδευση για ενσυναίσθηση, μέσω της οποίας το άτομο προσπαθεί να κατανοήσει τους άλλους, μπαίνοντας στη θέση τους και βλέποντας τα προβλήματά τους μέσα από τα δικά τους μάτια. Με αυτό τον τρόπο καλλιεργείται η συμπάθεια του γι' αυτούς. Επιπλέον, η προαγωγή της αλληλεγγύης, δηλαδή το αίσθημα κοινή συνείδησης, ανεξαρτήτως ομάδων, φυλών και κρατών, καθώς και τερματισμός της αδικίας και της ανισότητας, θεωρούνται βασικοί στόχοι της εκπαίδευσης. Άλλη μια αρχή του μοντέλου αυτού είναι ο διαπολιτισμικός σεβασμός. Αυτό επιτυγχάνεται με το άνοιγμά μας στους άλλους πολιτισμούς, αλλά και με την συμμετοχή των άλλων πολιτισμών στον δικό μας. Ολοκληρώνοντας, μέσω του διαπολιτισμικού μοντέλου διαφαίνεται η εναντίωση στον εθνικιστικό τρόπο σκέψης και επιχειρείται η εξάλειψη των προκαταλήψεων, ώστε να υπάρξει διάλογος μεταξύ των διαφορετικών λαών(Νικολάου, 2011).

2^ο Κεφάλαιο: Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το γεγονός πως η εκπαίδευση αποτελεί, τυπικά τουλάχιστον, αρμοδιότητα του κράτους και όχι της εκκλησίας, μαρτυρά μια προσπάθεια εκκοσμίκευσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αυτό δε σημαίνει πως η εκπαίδευση είναι θρησκευτικά ουδέτερη, αλλά πως παρέχει ίσες ευκαιρίες συμμετοχής στους πολίτες, ανεξαρτήτως

κοινωνικής τάξης, φύλου, θρησκευτικής ή πολιτισμικής ταυτότητας. Η διαδικασία κατά την οποία το κράτος παραμέρισε την εκκλησία από τον έλεγχο της εκπαίδευσης αποτέλεσε έναν λόγο για διαμάχη των δυο αυτών θεσμών (Ζαμπέτα, 2003).

Ταυτόχρονα, αποτελεί παραδοχή το γεγονός ότι δεν έχουν αφαιρεθεί όλα τα στοιχεία θρησκευτικών αναφορών και εμπειριών από την κοινωνία, πράγμα που αμφισβητεί ότι η εκκοσμίκευση είναι ένα συνεχώς αναπτυσσόμενο στοιχείο της. Οι πεποιθήσεις των θρησκευτικών παραδόσεων αποτελούν ακόμα μέρος της συλλογικής μνήμης ενώ παράλληλα το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού δηλώνει μέλος κάποιας θρησκείας. Βέβαια η εκκοσμίκευση έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στην μείωση της επιρροής των θρησκειών, στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η θρησκεία έχει αρχίσει να αποτελεί προσωπική υπόθεση και να αποσύρεται στην ιδιωτική σφαίρα (Σταθόπουλος, 1999). Στην σύγχρονη κοινωνία η εκδήλωση των θρησκευτικών παραδόσεων έχει μειωθεί, χωρίς αυτό να σημαίνει την κατάργηση της θρησκείας (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007).

Το κράτος, οφείλει να είναι θρησκευτικά ουδέτερο, προστατεύοντας τη θρησκευτική πίστη του κάθε πολίτη, δίνοντάς του τη δυνατότητα άσκησης των θρησκευτικών του παραδόσεων ελεύθερα. Θα πρέπει να προστατεύει δηλαδή, τα ατομικά δικαιώματα του κάθε πολίτη, επιδεικνύοντας σεβασμό στη θρησκευτική του πίστη, ανεξαρτήτως θρησκεύματος. Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα το σύνταγμα του 1975 προάγει τη θρησκευτική ελευθερία σε ανθρώπινο δικαίωμα, προσπαθώντας έτσι την ισότιμη αντιμετώπιση της «επικρατούσας» θρησκείας, δηλαδή της Ορθοδοξίας, με τις υπόλοιπες θρησκείες. Επικρατούσα θεωρείται η θρησκεία στην οποία πιστεύει η κυρίαρχη ομάδα και ερμηνεύεται ως μια παράμετρος της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, η οποία πρέπει να παραμείνει προστατευμένη (Σωτηρέλης, 1999). Βέβαια, σε νομικό επίπεδο, διαφαίνεται μια αδικία που αφορά την άνιση μεταχείριση των θρησκειών. Ενώ η κυρίαρχη εκκλησία της Ελλάδας προστατεύεται από οποιαδήποτε πράξη ή λόγο, με τη βλασφημία να αποτελεί ποινικό αδίκημα, οι φορείς των υπόλοιπων θρησκειών όχι μόνο δεν περιλαμβάνονται σε αυτό το νόμο, αλλά μπορεί να διωχθούν ποινικά εάν εκφράσουν πεποιθήσεις αντίθετες από αυτές της κυρίαρχης θρησκείας, σύμφωνα με το άρθρο περί απαγορεύσεως του προσηλυτισμού (Σωτηρέλης, 1999). Γενικότερα, στον ελληνικό χώρο είναι διάχυτη η παρουσία της Ορθοδοξίας σε κάθε είδους δραστηριότητα όπως στην έναρξη της σχολικής χρονιάς, εθνικές επετείους και εορτές, αλλά ακόμα και στην ορκωμοσία της

κυβέρνησης και του Προέδρου της δημοκρατίας, που γίνεται με θρησκευτικό όρκο και με την παρουσία του αρχιεπισκόπου(Chrysoloras, 2010).

Η εκπαίδευση αποτελεί αρμοδιότητα του κράτους, που την έχει θεσπίσει ως δωρεάν και υποχρεωτική. Αυτή η παρέμβαση του κράτους αποτελεί μια προσπάθεια εκκοσμίκευσης και απομάκρυνσης της εκκλησίας από την εκπαιδευτική διαδικασία, αφού η πολιτεία είναι εκείνη που παρέχει τα εκπαιδευτικά αγαθά και όχι η εκκλησία. Σύμφωνα με το Marshal λοιπόν, το γεγονός αυτό καθιστά την εκπαίδευση δικαίωμα των πολιτών του κράτους και όχι μόνο των πιστών της ενορίας. Παρέχεται δηλαδή, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης, φύλου, πολιτισμικής ή θρησκευτικής ταυτότητας. Όλα αυτά βέβαια ισχύουν σε θεωρητικό επίπεδο, αφού πολλές φορές οι εκπαιδευτικές δομές επιτρέπουν την ουσιαστική παρέμβαση της εκκλησίας, είτε μέσω της ίδρυσης σχολείων κατηχητικού χαρακτήρα από αυτήν, είτε μέσω του περιεχομένου των εκπαιδευτικών προγραμμάτων των κρατικών σχολείων. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο μόνο η Γαλλία έχει ένα καθαρά κοσμικό εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ και στην Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία έχει υπάρξει πρόοδος σε σχέση με το θρησκευτικό αποχρωματισμό του σχολικού προγράμματος. Αντιθέτως στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης το μάθημα των θρησκευτικών έχει προσηλυτιστικό χαρακτήρα και αναφέρεται στην κυρίαρχη θρησκεία. Σε αυτές τις χώρες, στις οποίες η δημόσια εκπαίδευση έχει κατηχητικό χαρακτήρα, ανήκει και η Ελλάδα (Ζαμπέτα 2003).

Στη χώρα μας, το σχολείο ακολουθώντας ένα μοντέλο θρησκευτικής ενδογαμίας αφαιρεί από ορισμένες ομάδες το δικαίωμα συμμετοχής σε μια εκπαίδευση ανάλογη με την κουλτούρα τους, ενώ ταυτόχρονα αντί να καλλιεργεί ένα κλίμα θρησκευτικής και πολιτισμικής ανεκτικότητας, δημιουργεί χώρο για την ξеноφοβία. Παράλληλα, δίνεται η δυνατότητα στο σχολείο να διαμορφώνει θρησκευτική συνείδηση στους νέους, με βάση τις αντιλήψεις του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, ενώ στα άτομα με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα δεν παρέχεται η δυνατότητα παρακολούθησης ενός μαθήματος με περιεχόμενο το θρήσκευμά τους (Ζαμπέτα, 2003). Με αυτό τον τρόπο γίνεται εμφανής η ανισότητα και η διάκριση που κυριαρχούν στην εκπαίδευση με σημείο αναφοράς το θρήσκευμα. Άλλη μια κοινωνική διάκριση που γίνεται με βάση το θρήσκευμα αφορά τους εκπαιδευτικούς. Ύστερα από απόφαση του υπουργείου παιδείας, η εκπαίδευση είναι υπεύθυνη για την ανάπτυξη και προστασία της θρησκευτικής ταυτότητας των μαθητών. Στηριζόμενο σε αυτό, το υπουργείο παιδείας ορίζει πως δεν μπορούν να

διοριστούν αλλοδαποί εκπαιδευτικοί σε μονοθέσια, διθέσια ή τριθέσια σχολεία, εάν δεν είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Αυτή η ρύθμιση αιτιολογείται με την πρόφαση ότι ένας εκπαιδευτικός δεν μπορεί να διδάξει το μάθημα των θρησκευτικών από τη στιγμή που ο ίδιος δεν είναι πιστός και με αυτό τον τρόπο δε μπορεί να διατηρηθεί η «θρησκευτική καθαρότητα» της επικρατούσας θρησκείας(Ζαμπέτα, 2003).

Για να απαλλαγεί ένας μαθητής από το μάθημα των θρησκευτικών, πρέπει πρώτα να δηλώσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Σύμφωνα όμως με απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, το κράτος θα πρέπει να φροντίσει ώστε να μην είναι υποχρεωτική η δήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων των μαθητών (άθρησκοι, ετερόθρησκοι) προκειμένου να απαλλαγούν από το μάθημα των θρησκευτικών, καθώς η θρησκευτική ταυτότητα συνιστά ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο. Βέβαια, ακόμα και στην περίπτωση που ένα παιδί απαλλαγεί από το μάθημα των θρησκευτικών, η δομή του προγράμματος του ελληνικού σχολείου είναι τέτοια που η κατήχηση είναι διάχυτη. Μέσα από το σχολείο η εθνική ταυτότητα ταυτίζεται με την θρησκευτική, γεγονός που σημαίνει πως για να είναι κάποιος Έλληνας πρέπει να είναι και χριστιανός ορθόδοξος. Αυτό εκφράζεται μέσα από πολλά μαθήματα όπως η Γλώσσα, η Ιστορία, η Γεωγραφία, ακόμα και η Κοινωνική και Πολιτική αγωγή (Αβδελά, 1997). « Το μήνυμα αυτό δε μεταδίδεται μόνο μέσα από το μάθημα των Θρησκευτικών. Μεταδίδεται μέσα από όλα τα μαθήματα και τις εκδηλώσεις του σχολείου, από τον αγιασμό στην έναρξη του σχολικού έτους, την καθημερινή δημόσια προσευχή, τον τακτικό εκκλησιασμό, τις σχολικές εορτές, την καθημερινή πρακτική και την κουλτούρα του σχολείου.» (Ζαμπέτα, 2003). Με άλλα λόγια, το ελληνικό σχολείο κάνει κατήχηση στους μαθητές, περιθωριοποιώντας εκπαιδευτικά και κοινωνικά όσα παιδιά δεν είναι χριστιανοί ορθόδοξοι.

Η παρουσία της θρησκείας, λοιπόν, στο δημόσιο σχολείο είναι διάχυτη καθώς στα καθήκοντα της εκπαίδευσης συμπεριλαμβάνεται η μετάδοση τη χριστιανικής πίστης στις νεότερες γενιές. Ο σκοπός των βιβλίων του σχολείου είναι η θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών με μονοδιάστατο και δογματικό τρόπο, έτσι ώστε να διαφυλαχθεί η εθνική συνείδηση του κράτους (Δημαράς, 1990). Παράλληλα, ο γενικότερος στόχος του σχολείου είναι η μετάδοση της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας και παράδοσης στα παιδιά, αλλά και η ανάπτυξη της πίστης τους στο Θεό (Καραμούζης, 2007).

Το μάθημα των θρησκευτικών στο ελληνικό σχολείο έχει το ρόλο της μετάδοσης του λόγου της εκκλησίας στα παιδιά και έχει καθαρά ομολογιακό χαρακτήρα (Ντεμπρέ, 2004). Συχνά αποκτά ιστορικό χαρακτήρα, τονίζοντας πως η ελληνική ταυτότητα έχει διασωθεί ανά τους αιώνες μέσω της ορθοδοξίας, με την οποία θεωρείται πλέον άρρηκτα συνδεδεμένη. Τα βιβλία αυτού του μαθήματος, επιχειρηματολογούν για τη θέση αυτή αναφερόμενα στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Η περίοδος αυτή υπήρξε κομβικό σημείο για την ταύτιση της ελληνικής ταυτότητας με την Ορθοδοξία (Ζαμπέτα, 2003 & Ντεμπρέ, 2004). Ταυτόχρονα δίνεται έμφαση στο Ισλάμ, που παρουσιάζεται ως ο κυριότερος θρησκευτικός «Άλλος» αλλά και ο εχθρός της ελληνικής ταυτότητας.

Τυπικά το μάθημα των θρησκευτικών έχει τρεις στόχους. Ένας από τους στόχους του μαθήματος είναι η μετάδοση της θρησκευτικής παράδοσης στις νεότερες γενιές. Βέβαια, μέσω αυτού του μαθήματος οι μαθητές υποβάλλονται σε κατήχηση. Επιπλέον η επίσημη θρησκεία δεν αποτελεί τη θρησκευτική ταυτότητα ενός μέρους των μαθητών. Με αυτό τον τρόπο μια μερίδα του μαθητικού πληθυσμού περιθωριοποιείται και στιγματίζεται λόγω του θρησκευματός της. Ως άλλος ένας στόχος αυτού του μαθήματος παρουσιάζεται και ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Βέβαια ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αυτό, δηλαδή μέσω της κατήχησης και της ενδογμάτισης, αντιβαίνει πλήρως τη θεωρία της εκκοσμίκευσης, η οποία υποστηρίζει πως η ηθική διάπλαση του ατόμου είναι αποτέλεσμα κριτικής σκέψης και αναστοχασμού. Τέλος, το μάθημα των θρησκευτικών είναι υπεύθυνο να φέρει σε επαφή τα παιδιά με την έννοια της θρησκείας σε ιστορικό και πολιτισμικό επίπεδο, όπως επίσης και να παρουσιάσει στα παιδιά διαφορετικά θρησκευτικά και κουλτούρες (Jackson, 2007). Η διδασκαλία των θρησκειών στο σχολείο θα πρέπει να γίνεται με ακαδημαϊκή προσέγγιση όλων των θρησκευμάτων και όχι μόνο της επικρατούσας θρησκείας (Haynes, 1994). Στην ελληνική εκπαίδευση εξυπηρετούνται μόνο οι δυο πρώτοι στόχοι που αποδίδονται στο μάθημα των θρησκευτικών και μάλιστα με σημείο αναφοράς την ορθοδοξία (Ζαμπέτα, 2003 & Καραμούζης, 2007). Πιο συγκεκριμένα, από το συνολικό όγκο των βιβλίων θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου, που υπολογίζεται περίπου 2.300 σελίδες, μόνο οι 100 αναφέρονται σε διαφορετικές θρησκείες. Η πρώτη φορά που τα παιδιά έρχονται σε επαφή με άλλες θρησκείες μέσα στο σχολείο είναι στη Β' Λυκείου, όπου τα άλλα θρησκευτικά παρουσιάζονται υπό το πρίσμα του Χριστιανισμού με τέτοιο τρόπο,

ώστε να προβάλλονται οι αξίες του (Τσακαλίδης, 1996 & Δραγώνα, 1997). Γι' αυτούς του λόγους το βιβλίο αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί έντονα εθνοκεντρικό και πως προάγει τον πολιτισμικό ρατσισμό (Δραγώνα, 1997). Συνοψίζοντας, μπορεί να υποστηριχθεί πως το μάθημα των θρησκευτικών δεν ενθαρρύνει την κριτική σκέψη και έχει ως σκοπό την παθητική αποδοχή, από τα παιδιά, της ηθικής που έχει θεσπίσει η εκκλησία ως μη αμφισβητήσιμη (Σωτηρέλης, 1998).

Στο μάθημα της Γλώσσας επίσης, γίνονται πολλές αναφορές στο Χριστιανισμό, καθώς μέσα στα βιβλία υπάρχουν κείμενα που αναφέρονται σε χριστιανικές παραδόσεις, σύμβολα, φορείς και ομολογίες της πίστης. Ταυτόχρονα, στην σχολική ύλη περιλαμβάνονται ποιήματα και προσευχές με θρησκευτικό χαρακτήρα, ενώ υπάρχουν θεματικές ενότητες αφιερωμένες σε θρησκευτικές γιορτές με κυριότερες αυτές του Πάσχα και των Χριστουγέννων. Επιπλέον, μέσω αυτού του μαθήματος, η ορθοδοξία παρουσιάζεται συνδεδεμένη με την καθημερινότητα, την κοινωνική ζωή και τον πολιτισμό των Ελλήνων, ενώ αντιθέτως δεν γίνεται καμία αναφορά σε κάποια διαφορετική θρησκεία (Ζαμπέτα, 2003).

Όσον αφορά το μάθημα της Ιστορίας, μέσα από τα βιβλία του, εμφανίζει τη θρησκεία και τη γλώσσα ως τα δυο κυριότερα χαρακτηριστικά της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Παράλληλα, η ελληνική ταυτότητα παρουσιάζεται αμετάβλητη στο χρόνο, παρά τις ξένες επιρροές, χάρη στη θρησκεία που αποτέλεσε το βασικό ενωτικό στοιχείο για τον ελληνισμό (Zambeta 2000). Αυτή η ταύτιση, της θρησκευτικής με την εθνική ταυτότητα, νομιμοποιεί την παρουσία της Εκκλησίας στο πολιτικό προσκήνιο του κράτους, αλλά και στην ελληνική κοινωνία (Καραμούζης, 2007), όπου συχνά εμφανίζεται ως ο θεματοφύλακας του έθνους (Chrysoloras, 2010).

Μέσω αυτών των πρακτικών, τα παιδιά που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες δεν έχουν πρόσβαση σε μια εκπαίδευση σύμφωνη με τις πολιτισμικές τους παραδόσεις, γεγονός που για τους υπόλοιπους πολίτες καθιστά παραβίαση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επίσης μέσω της εκπαίδευσης, η οποία δεν απευθύνεται στους μαθητές θρησκευτικής ετερότητας, εκείνοι περιθωριοποιούνται και αδυνατούν να ενταχθούν σε κοινωνικό και εκπαιδευτικό επίπεδο. Επιπροσθέτως, μειώνεται η αξία της κουλτούρας τους, αφού η θρησκεία τους συγκαταλέγεται σε αυτά που δεν «αξίζει» να διδαχθούν (Σταθόπουλος, 1999). Συνεπώς οι εκπαιδευτικές μέθοδοι που σχετίζονται με το θρήσκευμα απειλούν τα κοινωνικά και εκπαιδευτικά

δικαιώματα των μειοψηφιών, αφού είναι γνωστό πως για την ένταξη ενός ατόμου σε κοινωνικό και εκπαιδευτικό επίπεδο βασική είναι η ισότιμη μεταχείριση και ο σεβασμός της κουλτούρας του.

Σε ότι αφορά τα άτομα που δηλώνουν μη θρησκευόμενα, το σχολείο τα αντιμετωπίζει με έναν εξίσου προβληματικό τρόπο. Παρόλο που έχουν τη δυνατότητα αποχής από το μάθημα των θρησκευτικών, η κουλτούρα του ελληνικού σχολείου είναι τέτοια που δεν επιτρέπει στους άθρησκους μαθητές να ενταθούν στο σχολικό περιβάλλον με όρους ισοτιμίας. Συχνά αντιμετωπίζουν διακρίσεις εκπαιδευτικού και κοινωνικού χαρακτήρα εξαιτίας αυτής τους της επιλογής. Συνήθως μάλιστα, αποτελούν μια από τις πλέον καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες, αφού δεν εκπροσωπούνται κοινωνικά (Ζαμπέτα, 2003).

Σε αυτό το σημείο, χρήσιμο θα ήταν να αναφερθεί η παρουσία της επίσημης θρησκείας στα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται το μάθημα των θρησκευτικών στα υπόλοιπα κράτη της Ευρώπης, αλλά και γενικότερα η παρουσία της επίσημης θρησκείας στο εκπαιδευτικό σύστημα, διαφέρει από χώρα σε χώρα. Στην Ιρλανδία, το μάθημα των θρησκευτικών είναι ομολογιακού χαρακτήρα και αγνοεί την θρησκευτική ετερότητα. Πιο συγκεκριμένα, μετά το μάθημα θρησκευτικών της Ελλάδας, αυτό της Ιρλανδίας είναι το πιο μονολιθικό της Ευρώπης. Παρά το γεγονός ότι το είναι προαιρετικό, ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα έχει κατηχητικό χαρακτήρα και η παρουσία της Καθολικής Εκκλησίας είναι διάχυτη (Ζαμπέτα, 2003).

Παράλληλα, η Δανία και η Αγγλία, χώρες με επίσημη εκκλησία όπως και η Ελλάδα, προσπαθούν να απομακρυνθούν από το υποχρεωτικό δογματικό μάθημα των θρησκευτικών, εισάγοντας σε αυτό πληροφορίες για άλλες θρησκείες στις οποίες συμμετέχει μέρος του μαθητικού πληθυσμού. Παρόλα αυτά, το μάθημα παραμένει ομολογιακό, όπως και ολόκληρο το εκπαιδευτικό τους σύστημα, το οποίο περιέχει στοιχεία της επίσημης θρησκείας. Επιπλέον, στην Αυστρία και τη Φιλανδία το μάθημα των θρησκευτικών είναι αυστηρά υποχρεωτικό και αναφέρεται στο κυρίαρχο θρήσκευμα. Βέβαια γίνονται κάποιες προσπάθειες το μάθημα αυτό να αποκτήσει περισσότερο θρησκευσιολογικό χαρακτήρα, οι οποίες ακόμα όμως δεν είναι ισχυρές (Ζαμπέτα, 2003).

Στις χώρες Γερμανία και Βέλγιο, παρά το γεγονός ότι η διδασκαλία της θρησκείας είναι υποχρεωτική στους μαθητές, αυτοί έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο μαθήματα. Το ένα έχει καθαρά ομολογιακό χαρακτήρα και είναι σχετικό με το θρήσκευμα των μαθητών, ενώ το άλλο δεν έχει κατηχητικό χαρακτήρα και το κύριο περιεχόμενό του είναι η ηθική φιλοσοφία. Με αυτό τον τρόπο, υπάρχει σεβασμός της θρησκευτικής ταυτότητας των παιδιών και αποφεύγεται ο δογματισμός, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί μια σημαντική προσπάθεια εκκοσμίκευσης. Επιπρόσθετα, στη Σουηδία και την Ολλανδία το μάθημα των θρησκευτικών μπορεί να είναι υποχρεωτικό, έχει όμως θρησκευιολογικό και όχι ομολογιακό χαρακτήρα. Συγχρόνως, στις χώρες της Ισπανίας, Ιταλία και Πορτογαλίας, το μάθημα των θρησκευτικών είναι προαιρετικό και αποκομμένο από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Το εκπαιδευτικό τους σύστημα λοιπόν, κινείται στα πλαίσια της εκκοσμίκευσης και πιο συγκεκριμένα έχει γίνει διαχωρισμός κράτους – εκκλησίας, ενώ η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση στο σχολείο παρέχεται μόνο για όσους την επιθυμούν (Ζαμπέτα, 2003).

Τέλος, υπάρχει και η περίπτωση της Γαλλίας, η οποία έχει αφαιρέσει όλα τα θρησκευτικά στοιχεία από την εκπαίδευση της, ενώ θεωρεί πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί αρμοδιότητα της οικογένειας και σε εκπαιδευτικό επίπεδο παρέχεται μόνο σε ιδιωτικά ιδρύματα. Στα ίδια πλαίσια, σε σχέση με τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση, κινούνται και οι ΗΠΑ. Το ουδετερόθρησκο σχολείο της Γαλλίας αποτελεί πρότυπο για την Ευρώπη. Στον αντίποδα όμως, υπάρχει και η άποψη ότι η ουδετεροθρησκεία αυτή, αποκόπτει τους πολίτες από τη συλλογική μνήμη και στην ουσία περιορίζει την ελευθερία πίστης, αφού στο σχολείο αποσιωπείται κάθε έννοια θρησκευτικής κοσμοαντίληψης. Ορισμένοι μάλιστα προτείνουν τη δημιουργία ενός μαθήματος, το οποίο θα εστιάζει περισσότερο στην διερευνητική και ιστορική μελέτη όλων των θρησκειών (Ντεμπρέ, 2004).

3^ο Κεφάλαιο: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΔΙΑΘΡΗΣΚΕΙΑΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Το σχολείο αποτελεί ένα από τα πρώτα περιβάλλοντα, όπου τα παιδιά προσεγγίζουν ιδέες και κοσμοαντιλήψεις, οι οποίες αποτελούν διαμορφωτικά στοιχεία της

ταυτότητάς τους. Η ανάδειξη της διαφορετικότητας που υπάρχει σε θέματα που αφορούν κοσμοαντιλήψεις και στάσεις ζωής, σχετικά με την πίστη, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα μεταναστευτικά ρεύματα που είναι πιο έντονα από το παρελθόν. Σε όλα τα σχολεία, κοσμικά ή ομολογιακά, οι ομάδες των μαθητών είναι ανομοιογενείς, αφού ακόμα και στην περίπτωση που τα άτομα ανήκουν στην ίδια θρησκεία, οι θρησκευτικές πρακτικές διαφέρουν από άτομο σε άτομο ή από οικογένεια σε οικογένεια. Επιπλέον, ο τρόπος που αντιλαμβάνεται ο καθένας την «καλή» ζωή, διαφέρει ανάλογα με τις εικόνες που έχει σχηματίσει από τις θρησκευτικές και μη πεποιθήσεις του. Τέλος τα παιδιά μεταφέρουν στην τάξη τις αξίες και αντιλήψεις τους, καθώς αποτελούν ένα μεγάλο μέρος της ταυτότητάς τους, το οποίο δεν θα μπορούσε να τους ζητηθεί να απαρνηθούν για τη δημιουργία σχέσεων με άλλους. Ταυτόχρονα όμως, μέσω της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, τα παιδιά χρειάζεται να μάθουν να κατανοούν διαφορετικές θρησκευτικές αντιλήψεις, αλλά και αντιλήψεις από τις οποίες απουσιάζει η πίστη σε κάποια θρησκεία, όπως επίσης και να μάθουν να εκφράζουν την άποψή τους για αυτές τις κοσμοαντιλήψεις με σεβασμό (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007) .

Σημαντικό καθήκον του σχολείου είναι η εμπλοκή των μαθητών σε συζήτηση και η δημιουργία προβληματισμού πάνω στο θέμα της θρησκείας. Μέσα από το διάλογο τα παιδιά έρχονται σε επαφή με διαφορετικές θρησκείες, πολιτισμούς και πεποιθήσεις, διερευνούν τις αντιλήψεις τους και σταδιακά δημιουργούν τις προσωπικές τους απόψεις (Γκότοβος, 2001). Μέσα στο σχολείο επιδιώκεται η διεύρυνση των οριζόντων των παιδιών, καθώς και επίσης και η διαχείριση των ήδη υπάρχουσών επιρροών ή ακόμα και ακραίων περιπτώσεων, όπως φανατικούς γονείς (Σωτηρέλης, 1998). Στόχος δεν είναι η παθητική εκμάθηση πληροφοριών για κάποιες θρησκείες ή πολιτισμούς, αλλά η κριτική σκέψη πάνω σε αυτά τα θέματα και η ανάδειξη διαφορετικών πεποιθήσεων μέσα από το διάλογο. Όπως είναι φυσικό, η συζήτηση και ο τρόπος προσέγγισης κάποιων ζητημάτων εξαρτώνται άμεσα από την ηλικία, τις δεξιότητες και άλλους παράγοντες που επηρεάζουν τους μαθητές. Όσον αφορά το θρησκευτικό ζήτημα στη διαπολιτισμική αγωγή, υπάρχουν τρεις στόχοι, οι οποίοι βασίζονται σε ποικιλόμορφες εκπαιδευτικές δραστηριότητες και προσεγγίσεις. Οι στόχοι αυτοί προάγουν τις αρχές της ανεκτικότητας, της αμοιβαιότητας και της ενεργού συμμετοχής στα κοινά.

Ανεκτικότητα

Η ανεκτικότητα, στην ήπια μορφή της μορφή της, ταυτίζεται με την παθητική ανοχή της διαφορετικότητας των αξιών και του τρόπου ζωής των άλλων και με το γεγονός ότι δεν ανήκουν στην ίδια πολιτισμική ή θρησκευτική ομάδα. Με αυτό τον τρόπο, μπορεί να υποστηριχθεί πως η ανεκτικότητα δημιουργεί μια συνθήκη ειρήνης, χωρίς όμως να υπάρχει απαραίτητα ο σεβασμός στη διαφορετικότητα και η αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων με διαφορετικές αξίες. Διατηρείται δηλαδή, μια απόσταση μεταξύ των διαφορετικών ομάδων, οι οποίες ζουν πλάι-πλάι, χωρίς όμως να έρχονται σε επαφή.

Στην ισχυρή της μορφή, η ανεκτικότητα κάνει ένα βήμα πιο πέρα από την απλή παραδοχή της ελευθερίας του άλλου και υποστηρίζει πως ο καθένας έχει κάποιες αντιλήψεις που στα μάτια του είναι σωστές, όμως δεν είναι σε θέση να κρίνει τις αντιλήψεις των υπολοίπων. Τα παιδιά για να κατακτήσουν την ανεκτικότητα στην ισχυρή της μορφή, πρέπει να έρθουν σε επαφή με πεποιθήσεις διαφορετικές από εκείνες της οικογένειάς τους ή της θρησκευτικής τους ομάδας (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007).

Αμοιβαιότητα

Ο όρος αμοιβαιότητα απευθύνεται στην ικανότητα κάποιου να αποδέχεται στους άλλους τα πράγματα που θα ήθελε να αποδέχονται οι υπόλοιποι σε αυτόν και ταυτόχρονα να μην τους προσβάλλει για ζητήματα που δεν θα ήθελε να τον προσβάλλουν. Αυτή η εκπαίδευση βοηθά τα παιδιά να διαχωρίσουν την νομιμότητα των αξιών τους από τον τρόπο που αντιμετωπίζουν όσους έχουν διαφορετική άποψη. Έτσι οι νέοι αποκτούν γνώσεις σχετικά με το τι μπορούν να περιμένουν από κάποιον με τον οποίο δεν έχουν τις ίδιες αξίες και κοσμοαντιλήψεις (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007).

Κοινωνική συνυπευθυνότητα.

Η αίσθηση της κοινωνικής συνυπευθυνότητας αποτελεί μια ικανότητα του ατόμου να συμπεριφέρεται με σεβασμό στους άλλους και να αλληλεπιδρά μαζί τους με όρους αμοιβαιότητας. Η ικανότητα αυτή συνιστά μια στάση ζωής που

χαρακτηρίζεται από σεβασμό στην συνύπαρξη με το «διαφορετικό». Προϋπόθεση αυτών είναι η δημόσια έκφραση των αντιλήψεων ενός ατόμου με μετριοπαθή τρόπο, αφού πρώτα έχει αποστασιοποιηθεί από αυτές. Η κοινωνική συνυπευθυνότητα είναι πολύ σημαντική, αφού η έμμονη προσήλωση του ατόμου στις πεποιθήσεις του, ειδικά όταν αφορά τις θρησκευτικές του αξίες, προκαλεί πολλές συγκρούσεις. Η κοινωνική συνυπευθυνότητα περιλαμβάνει δυο ξεχωριστές δεξιότητες:

α) Η ικανότητα της υποχώρησης. Όταν αφορά τις ηθικές αξίες και τα θρησκευτικά πιστεύω, δεν απαιτεί από τα παιδιά να αρνηθούν, ούτε να κρίνουν τις πεποιθήσεις των οικογενειών τους. Η ελευθερία στην έκφραση της άποψης απαιτεί να είναι κάποιος ικανός να πάρει μια απόσταση από τις πεποιθήσεις του. Σκοπός όμως δεν είναι η πολιτισμική εξασθένηση, αλλά η ανάπτυξη της ικανότητας συναναστροφής με τρόπο ανοιχτό στην διαφορετικότητα. Μόνο αναπτύσσοντας την ικανότητα αυτή, τα άτομα είναι σε θέση να κατανοήσουν πώς κάποιες απόλυτες δηλώσεις αντίθετες μεταξύ τους, μπορούν να είναι εξίσου νόμιμες (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007).

β) Μετριοπάθεια στη δημόσια έκφραση της ταυτότητας. Είναι μια βασική δεξιότητα σύμφωνα με την οποία το άτομο δεν κρατά κρυφά στοιχεία της θρησκευτικής του ταυτότητας, αλλά τα εκφράζει με τρόπο που προδίδει σεβασμό και αμοιβαιότητα προς τους άλλους. Πολύ συχνά, τα άτομα που ανήκουν στην επικρατούσα θρησκεία έχουν συγκεκριμένες προσδοκίες από τα άτομα με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα και θέλουν να διασφαλίσουν πως η συμπεριφορά των ατόμων αυτών θα είναι ακόλουθη των κανόνων της πλειοψηφίας. Για αυτούς τους λόγους, η ικανότητα αυτή αφορά εξίσου τα άτομα που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες και τα άτομα που ανήκουν στην θρησκεία της πλειοψηφίας. Όσον αφορά την εκπαίδευση, τα παιδιά μέσω της αμοιβαιότητας νιώθουν πως όλες οι πτυχές της ταυτότητάς τους γίνονται αποδεκτές στον σχολικό χώρο και αναπτύσσουν με τέτοιο τρόπο τη σκέψη τους που αντιλαμβάνονται πως η μετριοπάθεια συνιστά έναν τρόπο αλληλεπίδρασης των ανθρώπων που δεν έχουν κοινές αντιλήψεις και όχι αυτοαναίρεση των αξιών τους.

Μέσω αυτής της εκπαίδευσης οι μαθητές αναπτύσσουν την κριτική σκέψη και την ατομική ελευθερία, την ανεκτικότητα στη διαφορετικότητα και την αίσθηση του ανήκειν στο κοινωνικό σύνολο. Καλλιεργεί επίσης την εμπιστοσύνη μεταξύ των μελών της ομάδας, παρά τις διαφωνίες και τις διαφορές τους σε θρησκευτικό και

ηθικό επίπεδο. Είναι πιθανό βέβαια, αυτό το είδος εκπαίδευσης να προκαλέσει σύγχυση και αμηχανία σε ορισμένους παιδαγωγούς και γονείς (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007).

Η κυριότερη αρχή για την προσέγγιση της θρησκευτικής ετερότητας είναι η αποφυγή κατασκευής στερεοτύπων. Μέσω των στερεοτύπων διατηρούνται κάποιες απλουστευτικές εικόνες για συγκεκριμένες ομάδες, οι οποίες δεν στηρίζονται σε γεγονότα, αλλά αποτελούν γενικεύσεις κοινωνικά κατασκευασμένες. Με τα στερεότυπα δημιουργούνται μεροληπτικές συμπεριφορές που πολλές φορές οδηγούν στις προκαταλήψεις, αφού δεν προβάλλεται η διαφορετικότητα των μελών της ομάδας. Είναι επιθυμητό, τα παιδιά να αποκτήσουν δεξιότητες με τις οποίες θα μπορούν να καταπολεμηθούν η αδικία και ο δογματισμός, μαθαίνοντας για τις διάφορες θρησκείες, αλλά και μέσα από αυτές. Επιπλέον, διδάσκοντας στα παιδιά τις κοινές αξίες που πρεσβεύουν οι μεγάλες θρησκείες, τα βοηθά στην ανάπτυξη μιας κριτικής σκέψης, που τους επιτρέπει να αντιλαμβάνονται τότε η θρησκεία χρησιμοποιείται ως μέσο για την επίτευξη διάφορων σκοπών.

Παρακάτω παρουσιάζονται κάποιες εκπαιδευτικές προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για τη στη διαχείριση τη θρησκευτικής ετερότητας μέσα σε μια τάξη και έχουν ως στόχο την αποφυγή δημιουργίας στερεοτύπων, όπως τις έθεσε το Διεθνές Ευρωπαϊκό συμβούλιο το 2007.

1.Συνεργατική μάθηση

Στη συνεργατική μάθηση, όλα τα παιδιά μιας ομάδας συνεργάζονται και αλληλεπιδρούν ώστε να καταφέρουν κάτι κοινό, ενώ δεν ανταγωνίζονται για το ποιος θα καταφέρει το πιο καλό αποτέλεσμα. Με αυτό τον τρόπο, τα παιδιά που ίσως είναι πιο αδύναμα σε κάποιους τομείς, ή ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες, έχουν περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας, μέσω του συνόλου. Διαπιστώνεται λοιπόν πως η συνεργατική μάθηση υποστηρίζει και εξελίσσει τις ακαδημαϊκές αλλά και τις κοινωνικές δεξιότητες των μαθητών. Για να είναι αποτελεσματική αυτή η μέθοδος, υπάρχουν κάποιες αρχές οι οποίες θα πρέπει να τηρούνται.

Αρχικά θα πρέπει οι ομάδες να είναι ετερογενείς. Τοποθετώντας τα παιδιά σε μικρές ομάδες που χαρακτηρίζονται από διαφορετικότητα, τους παρέχεται ένα υπόβαθρο στο οποίο όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από τις μαθητικές τους επιδόσεις συμβάλουν στην ομάδα, όπως επίσης συζητούν και ανταλλάσσουν απόψεις με παιδιά που ανήκουν σε διαφορετικό θρησκευτικό ή πολιτισμικό περιβάλλον από εκείνα. Επιπλέον, πολύ σημαντικό είναι να υπάρχει θετική αλληλεξάρτηση, δηλαδή να γίνεται κατανοητό και αποδεκτό από όλους ότι για να καταφέρει η ομάδα τον κοινό στόχο είναι σημαντική η συμβολή όλων των μελών της και κανείς δεν μπορεί να τον φέρει εις πέρας ως μονάδα. Δηλαδή η θετική αλληλεξάρτηση αποτελεί προϋπόθεση της συνεργασίας και οδηγεί τα παιδιά να νοιάζονται για την εκπαίδευση των συμμαθητών τους. Επίσης προάγει την αλληλο-υποστήριξη, την αμοιβαία διδασκαλία, τον σεβασμό και την επικοινωνία. Όπως είναι φυσικό όμως, μέσω της αλληλεξάρτησης ίσως υπάρξουν και κάποιες συγκρούσεις μεταξύ των μαθητών, ειδικότερα σε ότι αφορά τις αξίες και τα πιστεύω τους. Με αυτό τον τρόπο όμως τα παιδιά μαθαίνουν να διαχειρίζονται τις διενέξεις και τέλος αναπτύσσουν κοινωνικές δεξιότητες και θετικές στάσεις απέναντι στη διαφορετικότητα. Ολοκληρώνοντας, μέσω αυτής της μεθόδου οι μαθητές αποδέχονται την ύπαρξη διαφορετικών κοσμοαντιλήψεων και μαθαίνουν να συνεργάζονται για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού.

Άλλος ένας παράγοντας που επηρεάζει τη συνεργατική μάθηση είναι η απόδοση λόγου. Οι μαθητές καταλαβαίνουν πως συνεισφέρουν στην ομάδα μέσω του ανοιχτού διαλόγου και πως είναι απαραίτητοι για την σωστή λειτουργία της, αφού στον καθένα έχει ανατεθεί κάποια εργασία που πρέπει να φέρει εις πέρας. Επιπλέον συνειδητοποιούν πως εκφράζοντας την άποψή τους μπορούν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης για τους υπόλοιπους. Επιπροσθέτως, ένας σημαντικός παράγοντας που αφορά την συνεργατική μάθηση είναι η έκφραση γνώμης και στόχος της είναι η κριτική ανατροφοδότηση μιας συμπεριφοράς και των αποτελεσμάτων της, τόσο στην ολομέλεια, όσο και ξεχωριστά στα μέλη μιας ομάδας. Μέσω αυτής της ανατροφοδότησης, το κάθε μέλος της ομάδας έχει τη δυνατότητα να εκφράσει την άποψή του σε θέματα που αφορούν τον αλληλοσεβασμό, την ισότητα, την δικαιοσύνη κ.λ.π. Με αυτό τον τρόπο τα παιδιά αντιλαμβάνονται την ποικιλία των διαφορετικών απόψεων που υπάρχουν και μαθαίνουν να τις διαχειρίζονται με σεβασμό. Επιπλέον, μαθαίνουν να εκφράζουν τις δικές τους πεποιθήσεις με τρόπο προσεκτικό και υπεύθυνο, χωρίς να προσβάλουν κάποιον. Τέλος, άλλη μια βασική παράμετρος της

συνεργατικής μάθησης είναι η ισότιμη αλληλεπίδραση. Μέσω αυτής τα παιδιά μαθαίνουν να συζητούν και να διατυπώνουν τις απόψεις τους, αναγνωρίζοντας όμως πως όλοι είναι ίσοι ανεξαρτήτως της διαφορετικότητάς τους. Ένα σύνθημα πρόβλημα που εμφανίζεται στις τάξεις, είναι οι συνθήκες ανισότητας που αντιμετωπίζουν οι μαθητές εξαιτίας του κοινωνικού, θρησκευτικού ή πολιτισμικού τους υπόβαθρου. Μέσω της συνεργατικής μάθησης λοιπόν, τα παιδιά γίνονται αποδεκτά χάρη στις προσωπικές τους ικανότητες, ανεξαρτήτως θρησκευτικών, πολιτισμικών ή κοινωνικών παραγόντων.

2) Ένας «ασφαλής χώρος» που προάγει την αυτό-έκφραση

Η αρχή του «ασφαλούς χώρου» είναι απαραίτητη για την εξασφάλιση μια θετικής συζήτησης που αφορά την ετερότητα. Δημιουργώντας λοιπόν, έναν ασφαλή χώρο στο σχολείο, ο κάθε μαθητής έχει τη δυνατότητα να εκφραστεί με ασφάλεια και να μοιραστεί με τους υπόλοιπους τις αντιλήψεις του, ακούγοντας παράλληλα και τις απόψεις των άλλων χωρίς να είναι προκατειλημμένος. Με αυτό τον τρόπο τα παιδιά ανακαλύπτουν και κατανοούν τις διαφορές, χωρίς φόβο και ανασφάλειες, δημιουργώντας ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον συζήτησης και διαλόγου. Συνεπώς το σχολείο μετατρέπεται σε ένα περιβάλλον συμφιλίωσης, που παρέχει ισότιμη συμμετοχή σε όλους τους μαθητές, απαλλαγμένο από την εχθρότητα και τη βία, όπου ο καθένας μπορεί να εκφραστεί, σεβόμενος όμως την διαφορετικότητα.

3) Η χρήση της «αποστασιοποίησης» και της «εξομοίωσης»

Αποστασιοποίηση

Για τους περισσότερους ανθρώπους η θρησκεία αποτελεί ένα προσωπικό θέμα, που αφορά τα ατομικά τους πιστεύω. Όταν λοιπόν προκύπτει μια συζήτηση σχετική με τη θρησκεία μέσα στην εκπαίδευση δημιουργείται ο φόβος της αποκάλυψης προσωπικών πεποιθήσεων ή της άγνοιας σχετικά με το θέμα. Κάποιες θρησκευτικές ομάδες μπορεί να αισθανθούν ευάλωτες σε μια τέτοια συζήτηση και να θεωρήσουν πως τα πιστεύω τους είναι ενοχλητικά για τους υπόλοιπους. Επιπλέον, εκτός από τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους οι θρησκευτικές ομάδες, κάποια

θέματα προσεγγίζονται διαφορετικά ακόμα και από άτομα που ανήκουν στην ίδια θρησκευτική ομάδα. Για την αποφυγή των εντάσεων λοιπόν, στην εκπαίδευση, προάγεται η μέθοδος της «αποστασιοποίησης». Μέσω αυτή της μεθόδου η μάθηση διεξάγεται με έμμεσο τρόπο αλλά εξίσου αποτελεσματικά. Γίνεται απομάκρυνση από την προσωπική ζωή του παιδιού και του περιβάλλοντός του, ώστε να μπορεί να διερευνήσει το θέμα με ασφάλεια, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει συσχέτιση με το αντικείμενο μάθησης αλλά και τις ικανότητες του παιδιού (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007).

Προσομοίωση

Άλλη μια ευνοϊκή μέθοδο αποτελεί η προσομοίωση. Μέσα από προσομοιώσεις δημιουργούνται συνθήκες βασισμένες στην πραγματικότητα, με την οποία μπορούν να ταυτιστούν οι μαθητές αλλά δεν τους αφορά άμεσα. Όσον αφορά το θρησκευτικό ζήτημα, μέσα από αυτή την τεχνική τα παιδιά εμπλέκονται σε θρησκευτικά και ηθικά διλήμματα, τα οποία ακόμα κι αν δεν είναι δικά τους μπορούν μέσα από αυτά να αναπτύξουν σημεία κατανόησης (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007). Επιπρόσθετα, μέσα από προσομοιώσεις, οι μαθητές συζητούν αποστασιοποιημένα για την ετερότητα και το διάλογο, συνθήκες τις οποίες θα αντιμετωπίσουν και στην πραγματικότητα.

4. Ενσυναίσθητική επικοινωνία

Η ενσυναίσθηση είναι η ικανότητα να τοποθετεί κάποιος τον εαυτό του στη θέση των άλλων. Μέσα από αυτή την συνεχώς εξελισσόμενη διαδικασία, τα άτομο κατανοεί τον τρόπο σκέψης, τα συναισθήματα και τις προθέσεις των άλλων ατόμων, χωρίς απαραίτητα να συμφωνεί ή να συμπάσχει με αυτούς. Γι' αυτούς τους λόγους, η τεχνική της ενσυναίσθησης βοηθά στην ανακάλυψη και την κατανόηση του άλλου, ομαλοποιώντας τα προβλήματα ετερότητας, ιδίως της θρησκευτικής. Τέλος, θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως η ενσυναίσθηση αποτελεί ένα ενοποιητικό στοιχείο για τα μέλη της κοινωνίας.

Με τις παραπάνω μεθόδους και με την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης των μαθητών, το σχολείο μπορεί να αντιμετωπίσει τα στερεότυπα που υπάρχουν για τα διάφορα θρησκευόμενα και να προωθήσει έναν διάλογο αλληλεγγύης και σεβασμού της διαφορετικότητας. Σύμφωνα μάλιστα και με τον Χ. Γκόβαρη η διαπολιτισμική

εκπαίδευση στοχεύει στην ενσυναίσθηση, την κριτική στάση απέναντι στα στερεότυπα, την ανοχή στις αντίθετες απόψεις και την ανάπτυξη της επικοινωνιακής ικανότητα των ανθρώπων (Γκόβαρης, 2004).

Τα παιδιά με την είσοδό τους στο σχολείο φέρουν μαζί τους κάποιες θρησκευτικές και πολιτισμικές παραδόσεις και αντιλήψεις. Έτσι το σχολείο έχει την υποχρέωση να δημιουργήσει ένα μάθημα θρησκευτικών στο οποίο θα γίνεται μια μελέτη όλων των θρησκευμάτων (Καραμούζης, 2007). Μέσω του μαθήματος αυτού, τα παιδιά γνωρίζουν την ετερότητα σε θρησκευτικό επίπεδο και «συνομιλούν» με αυτή. Επιπλέον κατανοούν πως υπάρχουν πολλές κοσμοθεωρίες και πως όλες αποτελούν μέρος τη κοινωνίας που ζουν. Η σχολική εκπαίδευση έχει την υποχρέωση να μην προβάλλει μια θρησκεία ως κυρίαρχη, αλλά, μέσω επιστημονικών ερευνών, να μελετάται η έννοια του θρησκεύματος με αντικειμενικότητα. Σκοπός είναι η γνωριμία των θρησκειών, αντί για την επιβολή μιας συγκεκριμένης, με τρόπο που δεν προωθεί ή δυσφημεί οποιαδήποτε θρησκεία. Φυσικά, το γεγονός ότι οι μαθητές μελετούν όλες τις θρησκείες δε σημαίνει ότι θα ασπαστούν τις πρακτικές τους, αλλά ούτε και ότι το σχολείο θα ακολουθήσει κάποια συγκεκριμένη πεποίθηση (Καραμούζης, 2007). Τέλος, το άτομο, μέσα από αυτή τη διαδικασία ανακαλύπτει πτυχές της θρησκείας του που είναι ανθρωπιστικές και τον βοηθούν να απελευθερωθεί από τυχόν προκαταλήψεις.

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

4^ο Κεφάλαιο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1 Σκοπός της έρευνας

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των εμπειριών και του τρόπου προσέγγισης του θρησκευτικού ζητήματος από τους εκπαιδευτικούς προσχολικής αγωγής.

Στην Ελλάδα, οι έρευνες που αφορούν τον τρόπο που διαχειρίζονται οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης το θέμα της θρησκείας, αλλά και την ύπαρξη παιδιών με διαφορετική θρησκεία από αυτή της πλειοψηφίας είναι περιορισμένες. Ειδικότερα για τις τάξεις του νηπιαγωγείου, αντίστοιχες έρευνες δεν υπάρχουν. Παρά το γεγονός, ότι τελευταία ο τρόπος που προσεγγίζεται αυτό το ευαίσθητο θέμα στα σχολεία έχει έρθει στο προσκήνιο, δημιουργώντας έντονο προβληματισμό σε αρκετούς, δεν υπάρχουν σχετικά ερευνητικά δεδομένα. Προκύπτει η ανάγκη διερεύνησης λοιπόν, του τρόπου με τον οποίο ένας εκπαιδευτικός μιλά στα παιδιά για την θρησκεία, τι τους αναφέρει –αν τους αναφέρει – για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών, καθώς επίσης και πως διαχειρίζεται την περίπτωση ενός ετερόθρησκου παιδιού μέσα στην τάξη.

4.2 Το ερευνητικό ερώτημα και τα υποερωτήματα

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα αυτής της εργασίας είναι ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζονται οι εκπαιδευτικοί τη θρησκευτική ετερότητα μέσα στην τάξη. Το συγκεκριμένο θέμα μελετήθηκε εστιάζοντας σε κάποιους επιμέρους θεματικούς άξονες.

Αρχικά, μελετήθηκε ο τρόπος με τον οποίο συζητούν οι νηπιαγωγοί με τα παιδιά για τη θρησκεία και πως διαχειρίζονται μια ενδεχόμενη συζήτηση για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών. Επιπλέον, εξετάστηκαν τα στοιχεία θρησκευτικότητας που υπάρχουν στην καθημερινότητα του νηπιαγωγείου, και πιο συγκεκριμένα η προσευχή και οι θρησκευτικές γιορτές. Στη συνέχεια, η έρευνα επικεντρώθηκε την στάση των νηπιαγωγών απέναντι στα παιδιά από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον, όπως επίσης και στον τρόπο που αντιμετώπιζαν τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης, τους ετερόθρησκους μαθητές.

Άλλος ένας άξονας στον οποίο δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή, αφορούσε την στάση των ετερόθρησκων παιδιών και των οικογενειών τους απέναντι στο σχολείο. Επιπλέον, διερευνήθηκε ο τρόπος με τον οποίο οι χριστιανοί γονείς αντιμετωπίζουν τα παιδιά με διαφορετική θρησκεία, καθώς επίσης και η στάση τους απέναντι στη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες στα πλαίσια του σχολικού προγράμματος.

Τέλος, εξετάστηκαν οι απόψεις των νηπιαγωγών για το αν η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου.

Με βάση λοιπόν τους παραπάνω άξονες, διατυπώθηκε η εξής ημιδομημένη συνέντευξη, στην οποία κλήθηκαν να απαντήσουν οι νηπιαγωγοί:

Οδηγός συνέντευξης

1. Πόσα χρόνια διδάσκετε;
2. Τι σπουδές έχετε κάνει;
3. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;
4. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;
Ναι: Ποια στάση κράτησαν τα παιδιά;
Όχι: Θεωρείτε πως είναι ένα θέμα που μπορεί να συζητηθεί με τα παιδιά;
Ποια είναι η άποψή σας;
5. Υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου;
6. Κατά τη διάρκεια των γιορτών υπάρχει σύνδεση με το θρησκευτικό στοιχείο;
Ναι: Περιγράψτε μου με ποιον τρόπο γίνεται αυτό.
Όχι: Για ποιο λόγο το αποφεύγετε;
7. Είχατε ποτέ εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας στην τάξη σας;
7^α. Πως αντιμετώπιζαν τα υπόλοιπα παιδιά το άτομο με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα;
8. Ποια ήταν/ θα ήταν η στάση σας σε αυτή την περίπτωση;
8^α. Περιγράψτε μου τις εμπειρίες σας.
8β. Πως διαχειριστήκατε το θέμα της προσευχής σε αυτήν την περίπτωση; (Έχοντας ένα αλλόθρησκο παιδί μέσα στην τάξη.)
8γ. Μιλάτε για την θρησκεία του άλλου παιδιού;
9. Σε ποιο βαθμό εκδηλώνουν τις θρησκευτικές τους παραδόσεις τα ετερόθρησκα παιδιά;
10. Ποια είναι η στάση των γονιών απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία;
11. Ποια είναι η στάση των γονιών όσον αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες;
12. Πιστεύετε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

13. Υπάρχει κάτι άλλο που θα θέλατε να προσθέσετε σχετικά με το θέμα αυτό;

4.3 Δείγμα

Το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε για την πραγματοποίηση αυτής της έρευνας αποτελείται από δώδεκα νηπιαγωγούς, οι οποίες είναι όλες γυναίκες και διδάσκουν σε νηπιαγωγεία της πόλης του Βόλου. Η επιλογή των νηπιαγωγών αυτών έγινε τυχαία. Όλες τους έχουν τελειώσει ή μετεκπαιδευτεί σε Πανεπιστημιακό ίδρυμα προσχολικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ενώ εργάζονται ως παιδαγωγοί από 10 έως 27 έτη. Πιο αναλυτικά, σχετικά με τις σπουδές των εκπαιδευτικών, και οι δώδεκα έχουν αποφοιτήσει από κάποιο Πανεπιστημιακό τμήμα προσχολικής εκπαίδευσης της Ελλάδας. Οι έξι από αυτές έχουν προχωρήσει σε μεταπτυχιακές σπουδές, ενώ δύο εξ αυτών έχουν κάνει και Διδακτορική διατριβή.

Για τη διεξαγωγή της έρευνας και την συλλογή των δεδομένων, οι νηπιαγωγοί αυτοί υποβλήθηκαν σε ημιδομημένη συνέντευξη. Ο χρόνος που απαιτήθηκε για την κάθε συνέντευξη κυμάνθηκε από 5 έως 15 λεπτά, ενώ οι συνεντεύξεις ηχογραφούνταν. Στη συνέχεια έγινε η απομαγνητοφώνηση τους και η ανάλυση των δεδομένων.

4.4 Ερευνητική μέθοδος

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για την συγκεκριμένη εργασία ήταν η ποιοτική έρευνα. Στόχος της ποιοτικής έρευνας είναι η περιγραφή, ανάλυση και ερμηνεία των κοινωνικών διαδικασιών, διερευνώντας τον τρόπο και το λόγο που συμβαίνουν. «Όπως αναφέρει και ο Ιωσηφίδης, «οι ποιοτικές μέθοδοι εφαρμόζονται σε ερευνητικά εγχειρήματα και προσεγγίσεις που έχουν ως βασικό στόχο τη διερεύνηση των νοημάτων και των αναπαραστάσεων που αποδίδουν τα υποκείμενα σε κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες» (Ιωσηφίδης, 2008, σελ: 21). Η μέθοδος αυτή επιλέχθηκε κυρίως λόγω της ευελιξίας της, καθώς είναι πιθανό να οδηγήσει στην αναφορά και

μελέτη φαινομένων και συμπεριφορών που δεν είχαν προβλεφθεί από τον ερευνητή. Στην προκειμένη περίπτωση η μέθοδος αυτή είναι κατάλληλη, αφού το θέμα μελέτης δεν είχε αρκετές βιβλιογραφικές αναφορές κι έτσι σίγουρα θα υπήρχαν άξονες που δεν είχαν προβλεφθεί και θα προέκυπταν από τις περιγραφές των συνεντευξιζόμενων, εκτός από τους προκαθορισμένους άξονες. Επιπλέον, στόχος της εργασίας ήταν να κατανοηθεί ο τρόπος που προσεγγίζουν το θρησκευτικό ζήτημα και τη θρησκευτική ετερότητα στην τάξη οι νηπιαγωγοί, ειδικά αφού στο νηπιαγωγείο το πρόγραμμα δεν είναι αυστηρά προκαθορισμένο και υπάρχει ελευθερία κινήσεων για τους εκπαιδευτικούς. Γι' αυτό το λόγο, κρίθηκε χρήσιμο άλλο ένα χαρακτηριστικό της ποιοτικής έρευνας, σύμφωνα με το οποίο ο ερευνητής μελετά και διερευνά ένα φαινόμενο μέσα από την οπτική των υποκειμένων (Ιωσηφίδης, 2008). Τέλος, η μέθοδος αυτή αναφέρεται σε έρευνες με μικρό δείγμα, γεγονός που την καθιστά κατάλληλη για την συγκεκριμένη εργασία, που είναι προπτυχιακού επιπέδου.

Πιο συγκεκριμένα, η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, ήταν η φαινομενολογική ανάλυση με κάποια ερμηνευτικά στοιχεία. Στην φαινομενολογική έρευνα στόχος είναι η κατανόηση ενός φαινομένου μέσα από την υποκειμενική περιγραφή των εμπειριών, από άτομα που είναι αντικείμενα μελέτης. Αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για τις έρευνες των κοινωνικών επιστημών, αφού προσεγγίζει καταστάσεις του πραγματικού κόσμου, μέσα από την οπτική των άμεσα εμπλεκόμενων (Robson, 2007). Η φαινομενολογική παράδοση υποστηρίζει πως τα κοινωνικά φαινόμενα αποκτούν σημασία μόνο μέσα από τον τρόπο που τα αντιλαμβάνονται τα άτομα και δεν αποτελούν αντικειμενική πραγματικότητα (Ιωσηφίδης, 2008).

Η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων έγινε με τη χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων. Τα πλεονεκτήματα της συνέντευξης είναι αρκετά. Αρχικά, η συνέντευξη επιτρέπει στον ερευνητή να κατανοήσει σε βάθος πολύπλοκες κοινωνικές διαδικασίες, συμπεριφορές και αντιλήψεις, ενώ η αμεσότητα που αναπτύσσει με τον συνεντευξιζόμενο του επιτρέπει να διερευνήσει τις προσωπικές του αντιλήψεις και τα υποκειμενικά του κίνητρα, κάτι το οποίο δεν μπορεί να συμβεί με ένα άλλο μέσο συλλογής δεδομένων, όπως τα ερωτηματολόγια (Robson, 2007). Επιπλέον, ο ερευνητής μπορεί να ερμηνεύσει κάποια κοινωνικά φαινόμενα, προσεγγίζοντάς τα από την οπτική του άμεσα ενδιαφερόμενου (Ιωσηφίδης, 2008). Πιο συγκεκριμένα, με

την ημιδομημένη συνέντευξη υπάρχει ένας κατάλογος με βασικά θέματα που χρειάζεται να απαντηθούν, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει ελευθερία στη διατύπωση των ερωτήσεων και στη σειρά με την οποία γίνονται αυτές (Robson, 2007). Συχνά, η συνέντευξη καθοδηγείται από τις απαντήσεις που δίνει ο συνεντευξιαζόμενος και με βάση τα λεγόμενά του μπορεί να αφαιρεθούν ερωτήσεις ή να γίνουν κάποιες επιπλέον (Ιωσηφίδης, 2008).

5^ο Κεφάλαιο: ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

5.1 Ανάλυση δεδομένων

5.1.1 Συζήτηση για τη θρησκεία και την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών

Όταν οι νηπιαγωγοί ερωτήθηκαν εάν έχουν μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία, όλες δήλωσαν πως ποτέ δεν το έχουν μελετήσει σαν θέμα μόνο του και πως συνήθως αναφέρονται στη θρησκεία με κάποια αφορμή, *«Σαν μεμονωμένο θέμα όχι ποτέ. Η θρησκεία αναφέρεται κάθε φορά σε κάθε θεματική ενότητα εάν κάπου υπάρχει κάτι το οποίο πρέπει να αναφέρουμε»* (Σ5). Οι εννιά από τις νηπιαγωγούς τόνισαν πως συνήθως μιλούν με τα παιδιά για τη θρησκεία με αφορμή τις θρησκευτικές γιορτές, *«Ε, πάντα μέσα, με αφορμή τις θεματικές που επεξεργαζόμαστε στο νηπιαγωγείο, εάν προκύπτει θέμα που αφορά τη θρησκεία ή με αφορμή μια μεγάλη θρησκευτική γιορτή»* (Σ9). Δυο από τις εκπαιδευτικούς κάνουν αναφορές στη θρησκεία και προσπαθούν να περάσουν στα παιδιά θρησκευτικά στοιχεία και μέσα από διάφορες θεματικές όπως για παράδειγμα όταν μιλούν για το κρασί, *«Η θρησκεία αναφέρεται κάθε φορά σε κάθε θεματική ενότητα εάν κάπου υπάρχει κάτι το οποίο πρέπει να αναφέρουμε, εντάξει πιο μεγάλη αναφορά γίνεται φυσικά τα Χριστούγεννα με τη γέννηση, αλλά πιο πριν εάν είναι ένας, ο ορισμός ας πούμε του, όταν στην αρχή αν θα μιλήσουμε για τον τρύγο και το κρασί, εκεί μπορεί να αναφέρουμε την Κανά με το κρασί και το Χριστό που γέμισαν οι κανάτες, που γέμισε τις κανάτες.»* (Σ5). Επιπλέον μια νηπιαγωγός συζητά με τα παιδιά για τη θρησκεία μέσα από μια θεματική ενότητα που θα κάνει κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, αφιερωμένη στα θαύματα *«Μπορεί να κάνουμε κάποιο θέμα για τα θαύματα κατά τη διάρκεια η σχολικής χρονιάς»* (Σ8). Τέλος, μια νηπιαγωγός

παραδέχτηκε πως με την πάροδο του χρόνου ο τρόπος που προσεγγίζει τη συζήτηση για τη θρησκεία είναι διαφορετικός, αφού στην αρχή της επαγγελματικής της πορείας η προσέγγισή της ήταν αρκετά στερεοτυπική, ενώ πλέον είναι πιο κοντά στο διαπολιτισμικό μοντέλο, «*Κατά τη διάρκεια όλων των ετών, με διαφορετική προσέγγιση κάθε φορά. Η ηλικία και η ενασχόληση μου γενικότερα με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, με έχει να αλλάζω τρόπο προσέγγισης του θέματος. Στην αρχή, ήμουν αρκετά στερεοτυπική, στα πρώτα χρόνια, γιατί μου το επέβαλλαν κιόλας στα ιδιωτικά που δούλεψα, ε τα εγχειρίδια που χρησιμοποιούσαμε ήταν καθαρά τυποποιημένα κι εγώ δεν είχα την εμπειρία. Με τα χρόνια όμως βλέποντας πώς πρέπει να το προσεγγίσεις το θέμα, καθώς ξέροντας, γνωρίζοντας το θεωρητικό κομμάτι, άλλαξα κι εγώ προσέγγιση*»(Σ12).

Σε ότι αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες, τέσσερις από τις νηπιαγωγούς δήλωσαν πως δεν έχουν μιλήσει ποτέ στα παιδιά για αυτό το θέμα, «*Δεν έχουμε μιλήσει ποτέ για διαφορετικές θρησκείες.*» (Σ1). Προσέθεσαν μάλιστα, ότι κάτω από κατάλληλες προϋποθέσεις ίσως να μπορούσαν να κάνουν μία τέτοια συζήτηση με τα παιδιά, «*Ε: Θεωρείται πως είναι ένα θέμα που μπορεί να συζητηθεί με τα παιδιά; Δ10: Ε αν μας δινόταν η ευκαιρία προφανώς ναι, αλλά δεν μας δόθηκε μέχρι τώρα η ευκαιρία οπότε.*» (Σ10), ενώ μια από τις δώδεκα νηπιαγωγούς θεωρεί πως αυτό το θέμα είναι δύσκολο να το προσεγγίσει με τα παιδιά, «*Δεν ξέρω δεν μπορώ να πω ότι σε αυτή την ηλικία των παιδιών, που έχουν τα παιδιά, ότι μπορούμε να αναφερθούμε σε διαφορετικότητες, σε με λεπτομέρειες, ε όσον αφορά τη θρησκευτική αγωγή τους*» (Σ8). Παράλληλα, πέντε νηπιαγωγοί έχουν συζητήσει την ύπαρξη διαφορετικών θρησκευμάτων με τα παιδιά στην τάξη, περιγράφοντας κάποια βασικά χαρακτηριστικά και εθιμοτυπικά διαφορετικών θρησκειών, «*Ναι έχουμε μιλήσει, όταν είπαμε στα παιδιά του κόσμου, ε είπαμε ε έχουμε πει ας πούμε, όταν μιλήσαμε για τους λαούς και τους πολιτισμούς, ότι υπάρχουνε και άλλοι λαοί με, που πιστεύουν σε άλλο θεό, ναι είπαμε πολύ απλά όμως, γενικά και μερικά πολύ βασικά χαρακτηριστικά ας πούμε και παραδόσεις, έτσι πάρα πολύ έτσι, όχι εντυπωσιακές ε λίγο κατανοητές για τα παιδιά*» (Σ2). Μια εξ αυτών, τόνισε πως η συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες έρχεται με ομαλό τρόπο μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο, όπου τα παιδιά γνωρίζουν τη διαφορετικότητα, «*Ναι μπαίνει στο πλαίσιο ξέρεις, κατάλαβες εμείς ξεκινάμε από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ότι είμαστε διαφορετικοί, χρώμα δέρματος διαφορετικοί, γλώσσα διαφορετική, πολιτισμός διαφορετικός και κάπου αναφέρουμε και την θρησκεία*

διαφορετική. Περνάει μέσα σε ένα ολόκληρο θέμα δεν είναι κάτι ξεκάρφατο, α τώρα θα συζητήσουμε αυτό, οπότε έρχεται πολύ ομαλά» (Σ11). Μια άλλη νηπιαγωγός εξήγησε ότι η γνωριμία με τις διαφορετικές θρησκείες και με συγκεκριμένες γιορτές των θρησκειών αυτών γίνεται με βιωματικό τρόπο, μέσω παιχνιδιών που κάνουν στην τάξη, «Ε, ναι, πολλές φορές γινόταν αναφορά, προσπαθήσαμε και με, τα τελευταία τουλάχιστον χρόνια, προσπαθώ και με βιωματικό τρόπο να το δείξουμε πόσο διαφορετικό είναι, να γιορτάσουμε, για παράδειγμα, τα Χριστούγεννα, να γιορτάσουμε το μπαϊράμι, να γιορτάσουμε το ραμαζάνι, ε, να γιορτάσουμε όπως οι καθολικοί, να τα παίζουμε όλα αυτά και πιστεύω ότι το προσέγγιζα με σωστό τρόπο έτσι και θελαν και τα άλλα τα παιδιά να κάνουν αυτή την προσέγγιση, να δουν το διαφορετικό» (Σ12).

Τέλος, τρεις από τις νηπιαγωγούς έχουν απλώς αναφερθεί στο γεγονός ότι υπάρχουν και άλλες θρησκείες χωρίς όμως να δώσουν στοιχεία για κάποια από αυτές. Εξηγούν δηλαδή στα παιδιά ότι σε κάποιες άλλες χώρες πιστεύουν σε έναν διαφορετικό θεό από αυτόν που πιστεύουν στην Ελλάδα, «Ναι, κάνω αναφορά ότι σε άλλους, σε άλλες χώρες πιστεύουν σε άλλες θεότητες και κάνουμε μια απλή αναφορά. Συνήθως γίνεται μια αναφορά, δεν εστιάζουμε τόσο» (Σ6). Η πλειοψηφία των νηπιαγωγών που μιλούν για διαφορετικές θρησκείες ή κάνουν έστω μια απλή αναφορά, το κάνουν με αφορμή την ύπαρξη κάποιου παιδιού στην τάξη, που πιστεύει σε μια διαφορετική θρησκεία, «Λοιπόν, καθαρά όχι έτσι να κάνω κάποιο θέμα ιδιαίτερο, όμως μου δίνεται αφορμή κάθε φορά επειδή έχουμε αλλόθρησκα παιδιά μες την τάξη μας» (Σ8), και αφού πρώτα αναρωτηθούν τα υπόλοιπα παιδιά το λόγο που εκείνο απέχει από την προσευχή ή τις γιορτές, «Ρώτησαν γιατί και είπαμε ότι, επειδή λείπει, πιστεύει σε διαφορετικό θεό δε θέλει αυτές τις μέρες να είναι στο σχολείο» (Σ5). Ολοκληρώνοντας, δυο από τις εκπαιδευτικούς δήλωσαν πως η συζήτηση για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών γίνεται με αφορμή τη γνωριμία των παιδιών με διαφορετικούς λαούς, «Έχουμε διάφορες αφορμές, όπως ας πούμε φέτος που κάναμε το γύρο του κόσμου και γνωρίσαμε τους λαούς κι είπαμε ότι, ξέρω γω οι κινέζοι δεν πιστεύουν στο Θεό που πιστεύουμε εμείς, πιστεύουνε στο Βούδα, ξέρω γω οι μωαμεθανοί πιστεύουν στον Αλλάχ» (Σ4).

Συγκεντρώνοντας τα δεδομένα που αναλύθηκαν πιο πάνω, αρχικά πρέπει να σχολιαστεί το γεγονός πως όλες οι νηπιαγωγοί όταν ρωτήθηκαν εάν έχουν μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία, αυτομάτως απάντησαν για τον χριστιανισμό. Καμία δεν συμπεριέλαβε στις απαντήσεις της ούτε τι έχει πει στα παιδιά σχετικά με άλλες

θρησκείες, αλλά ούτε και αν τους έχει εξηγήσει την θρησκεία σαν έννοια. Οι περισσότερες λοιπόν μιλούν με αφορμή τις γιορτές, για την ορθοδοξία και τις πρακτικές της. Σχετικά με τη συζήτηση για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών, πολλοί εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι, αναφέροντας απλά πως κάποιοι λαοί πιστεύουν σε έναν διαφορετικό θεό, είναι μια επαρκής συζήτηση. Με τον τρόπο αυτό τα παιδιά, όχι μόνο δεν γνωρίζουν ουσιαστικά τις ιδιαιτερότητες κάθε θρησκείας, ώστε να μάθουν να αποδέχονται και τους πιστούς της, αλλά τους δημιουργείται και η λανθασμένη εντύπωση πως σε διαφορετική θρησκεία πιστεύουν μόνο άνθρωποι από ξένες χώρες. Με αυτό τον τρόπο, αποσιωπείται η ύπαρξη Ελλήνων που πιστεύουν σε άλλη θρησκεία ή είναι άθεοι. Επίσης, πολύ συχνά οι νηπιαγωγοί ανέφεραν πως λόγω της παρουσίας ενός αλλόθρησκου παιδιού στην τάξη μιλούσαν για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών. Ακόμα και οι νηπιαγωγοί που δεν έχουν κάνει μια τέτοια συζήτηση αναφέρουν πως θα μιλούσαν για αυτό το θέμα αν κάποια στιγμή είχαν ένα αλλόθρησκο παιδί στην τάξη τους. Η δήλωση αυτή φανερώνει πως οι νηπιαγωγοί συχνά αναγκάζονται να μιλήσουν στα παιδιά για αυτό το θέμα, με σκοπό να αιτιολογήσουν κάποιες συμπεριφορές των ετερόθρησκων παιδιών, όπως την αποχή από την προσευχή ή τις γιορτές. Ενώ ταυτόχρονα, εάν όλα τα παιδιά της τάξης είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, οι εκπαιδευτικοί δεν θεωρούν σημαντικό να αναφερθούν σε διαφορετικές θρησκείες. Έτσι όμως τα παιδιά δεν έρχονται σε επαφή με την ετερότητα και δεν μπορούν να μάθουν να την αποδέχονται και να την σέβονται. Σκοπός του νηπιαγωγείου άλλωστε είναι να δώσει στα παιδιά εφόδια για το μέλλον, τα οποία σίγουρα θα γνωρίσουν ανθρώπους με διαφορετική θρησκεία κάποια στιγμή στην ζωή τους.

5.1.2 Προσευχή και θρησκευτικές γιορτές στο νηπιαγωγείο

Όταν οι νηπιαγωγοί ερωτήθηκαν εάν κάνουν προσευχή στο σχολείο καθημερινά, οι περισσότεροι απάντησαν καταφατικά. Όλοι οι εκπαιδευτικοί αφηγούνται παρέα με τα παιδιά, είτε κάποια προσευχή που αφορά εξειδικευμένα το χριστιανισμό, είτε κάποιο παιδικό ποιηματάκι το οποίο δεν αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη θρησκεία, έχει όμως θρησκευτικό χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, οι 6 από τους νηπιαγωγούς κάνουν προσευχή καθαρά ορθόδοξη και αναφέρονται στο Χριστό, την Παναγία και άλλα πρόσωπα της ορθοδοξίας «Καταρχήν λέμε το «Άγιος ο Θεός» και το «Δι' ευχών» και μέσα βάζουμε μια προσευχή επειδή είναι νηπιαγωγείο στην αρχή αντί να πούμε το

«Πάτερ ημών» λέμε μια προσευχή που ζητάμε απ' το Χριστό να βοηθήσει εμάς, τη μαμά μας, να έχει καλά το μπαμπά μας, τη μαμά μας, τους παππούδες μας και εμάς στο τέλος. Αυτή είναι η προσευχή. Το, στο φαγητό είναι πάλι μια απλή προσευχούλα «Έλα Χριστέ και Παναγιά και κάθισε κοντά μας και ευλόγησε το τραπέζι μας» αυτή, αυτού του είδους δηλαδή, τέτοιου είδους προσευχή» (Σ8). Επιπλέον, ένα μέρος των εκπαιδευτικών δήλωσαν πως κάνουν και το σταυρό τους τα παιδιά πριν από την προσευχή ή το ποιηματάκι που λένε όλα μαζί «Ε: Υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας μέσα στην καθημερινότητα, μέσα στο σχολείο; Δ1: Υπάρχει στην πρωινή προσευχή που κάνουμε, κάνουμε δηλαδή το σύμβολο του σταυρού και λέμε και ένα τραγουδάκι, όχι όμως ως προσευχή, ως ευχαριστία για την ζωή μας» (Σ1). Τρεις από τους εκπαιδευτικούς ανέφεραν ότι στην τάξη κάνουν προσευχές της ορθόδοξης εκκλησίας. Συγκεκριμένα οι δυο τόνισαν πως τα παιδιά τους ζήτησαν να μάθουν το «Βασιλεύ Ουράνιε» και το «Πάτερ ημών» κι έτσι στο τέλος της χρονιάς έλεγαν αυτή την προσευχή «Βέβαια, φέτος είχα την εμπειρία, τα παιδιά μου θέλουν να πούνε το «Πάτερ ημών». Ε, ή να πουν το «Βασιλεύ ουράνιε», και παρόλο που είναι σε πάρα πολύ μικρή ηλικία, και με μια δική μου βοήθεια εκεί που μπερδεύοταν, γιατί φυσικά είναι και καθαρεύουσα γλώσσα, τους ενθάρρυνα να πούνε και αυτή την προσευχή, αφού αυτοί ήθελαν» (Σ9). Παράλληλα, μια άλλη νηπιαγωγός ανέφερε πως η καθημερινή τους προσευχή ξεκινά με το «Άγιος ο Θεός» και συνεχίζει με το «Πάτερ ημών», ενώ την περίοδο του Πάσχα τα παιδιά λένε το «Χριστός Ανέστη», «Ε: Πείτε μου λίγο για την προσευχή σας. Δ10: Πάτερ ημών ο εν τοις ουρανής, Άγιος ο Θεός Άγιος ισχυρός, αυτά. Και την αλλάζουμε το Πάσχα και λέμε το Χριστός Ανέστη.» (Σ10). Οι πέντε από τους 12 νηπιαγωγούς του δείγματος κάνουν μέσα στην τάξη μια ουδετερόθρησκη προσευχή, που όπως λένε αναφέρεται στο θείο με έναν γενικό τρόπο, μπορούν να ταυτιστούν άτομα από διαφορετικές θρησκείες, « Αναφέρεται στο θείο με έναν πολύ γενικό τρόπο «Κάνε καλέ Θεούλη, που λέει, όλα τα παιδάκια να έχουνε..» και τα λοιπά.»(Σ4), και μέσω αυτής τα παιδιά ζητούν προστασία τόσο για τα ίδια, όσο και για τα υπόλοιπα παιδιά του κόσμου, «κάνουμε μια προσευχή παιδική που αναφερόμαστε ας πούμε να μας προσέχουν εμάς τα παιδιά, να είμαστε καλά εμείς τα παιδιά και κει μάλιστα αναφερόμαστε στη συγκεκριμένη προσευχή, μιλάει όμως και για όλα τα παιδιά και μαύρα και άσπρα λέει και κίτρινα παιδάκια»(Σ11). Τέλος, οι μισοί εκπαιδευτικοί κάνουν προσευχή στην τάξη περισσότερες από μια φορές, στην έναρξη της ημέρας, πριν από το φαγητό και αρκετοί κάνουν και κατά τη λήξη της ημέρας,

«Στις ρουτίνες κάνουμε την προσευχή, το πρωί, μετά πριν να φάμε και μετά στην αναχώρηση κάνουμε μια προσευχή» (Σ2).

Σε ότι αφορά τις θρησκευτικές γιορτές οι περισσότεροι νηπιαγωγοί μιλούν στα παιδιά κυρίως για το Πάσχα και τα Χριστούγεννα. Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών παρουσιάζει στα παιδιά τις γιορτές αυτές αναφέροντας τους την ιστορία της γέννησης τα Χριστούγεννα και τα πάθη του Χριστού το Πάσχα, ως ιστορικά γεγονότα, *«Καταρχήν τα Χριστούγεννα ετοιμάζουμε τη γιορτή μας, που είναι με τους γονείς, εε λέμε τα ιστορικά γεγονότα, ναι. Και επίσης και το Πάσχα πάλι λέμε τα ιστορικά, τα γεγονότα» (Σ2)*. Βέβαια οι νηπιαγωγοί τόνισαν πως τις ιστορίες αυτές, πολύ συχνά τα παιδιά τις γνωρίζουν ήδη από το σπίτι τους, *«Σαν ιστορία, ξέρω γω να λέμε την ιστορία του Χριστού, στη γέννηση του Χριστού, την ιστορία την ξέρουν σαν παραμύθι πια. Άσε που την ξέρουν όλοι, δηλαδή δε χρειάζεται εμείς να πούμε πολλά πράγματα» (Σ4)*. Δυο από τους εκπαιδευτικούς είπαν πως εκτός από το να αφηγηθούν την ιστορία, κατά τη διάρκεια των γιορτών, εστιάζουν και στα έθιμα που συνοδεύουν τις γιορτές αυτές, *«περισσότερο με τα έθιμα, τι κάνουμε στην Ελλάδα σε αυτές τις συγκεκριμένες γιορτές» (Σ11)*. Επιπλέον, δυο νηπιαγωγοί δήλωσαν ότι για τη γιορτή των Χριστουγέννων διοργανώνουν μια εκδήλωση με τα παιδιά, την οποία παρακολουθούν οι γονείς, *«για τα Χριστούγεννα που είναι καθαρά θρησκευτική εορτή, θα κάνουμε τη γιορτή μας σχετική» (Σ8)*. Δυο από τους εκπαιδευτικούς, κατά τη διάρκεια των γιορτών και αφού έζησαν με τα παιδιά για τις θρησκευτικές γιορτές στην Ελλάδα, στη συνέχεια τους αναφέρουν και τρόπους με τους οποίους γιορτάζονται σε άλλες χώρες οι γιορτές αυτές, *«Εε λέμε και για, βέβαια πως γιορτάζουν σε όλο τον κόσμο τη γιορτή αυτή και τα Χριστούγεννα και το Πάσχα ας πούμε, πως γιορτάζουν και οι άλλοι λαοί, τα έθιμά τους.» (Σ2)*. Η μια μάλιστα αναφέρει και αντίστοιχες γιορτές από διαφορετικές θρησκείες και τα έθιμα που τις συνοδεύουν, *«Προσπάθησα να δώσω και μια διαπολιτισμική διάσταση, δηλαδή πώς γιορτάζουμε εμείς, πώς γιορτάζουνε ταυτόχρονα οι Εβραίοι μια διαφορετική γιορτή την ίδια περίοδο με εμάς, οι μουσουλμάνοι για το δικό τους μπαϊράμι, ε οι κινέζοι τι κάνουν, δηλαδή προσπάθησα να το δω παγκόσμια και όχι να το δω καθαρά πολύ παραδοσιακά» (Σ12)*. Μια εκπαιδευτικός, τόνισε πως σε ορισμένες θρησκευτικές γιορτές πηγαίνει με τα παιδιά στην εκκλησία, όπου αυτά κοινωνούν, ύστερα από άδεια των γονιών τους, *«Πάμε σε γιορτές, τα Χριστούγεννα, των τριών Ιεραρχών, το Πάσχα, τα παιδιά κοινωνούν, φυσικά αφού ρωτήσουμε τους γονείς» (Σ8)*.

Επιπρόσθετα, ένα μέρος των εκπαιδευτικών δεν μιλάει στα παιδιά μόνο για τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές, όπως το Πάσχα και τα Χριστούγεννα, αλλά ασχολείται και με τις γιορτές του Ευαγγελισμού, των Τριών Ιεραρχών και των Αρχαγγέλων, *«όταν υπάρχουν κάποιες γιορτές μεγάλες πάντοτε θα μιλήσουμε για τα παιδιά με τα παιδιά θα πούμε, ας πούμε για τους Αρχαγγέλους, όταν είναι το Νοέμβρη, θα μιλήσουμε, μπορεί να κάνουμε και κάποια εργασία σχετική των τριών Ιεραρχών»* (Σ8), *«Ε, εάν είναι μια θρησκευτική αμιγώς γιορτή, όπως η γιορτή των Χριστουγέννων, εννοείται ότι το συνδέουμε άμεσα και ότι εξιστορούμε όλα τα γεγονότα που έγιναν, στη γέννηση του Χριστού για παράδειγμα, ή στην 25^η Μαρτίου στον Ευαγγελισμό»* (Σ9). Τέλος, μια εκπαιδευτικός ανέφερε πως εκτός από τις θρησκευτικές γιορτές, συνδέει τον χριστιανισμό και με άλλες γιορτές οι οποίες μπορεί να αναφέρονται στην αγάπη, την ειρήνη, τη φιλία, τη συνεργασία, χωρίς να είναι καθαρά θρησκευτικές, *«Ε, εάν είναι μια θρησκευτική αμιγώς γιορτή, όπως η γιορτή των Χριστουγέννων, εννοείται ότι το συνδέουμε άμεσα και ότι εξιστορούμε όλα τα γεγονότα που έγιναν, στη γέννηση του Χριστού για παράδειγμα, ή στην 25^η Μαρτίου στον Ευαγγελισμό, και φυσικά, σίγουρα ότι και να είναι η γιορτή, δηλαδή κι ακόμη κι αν έχει ένα περιεχόμενο, όπως είναι η ειρήνη ή η φιλία ή η συνεργασία ή οτιδήποτε άλλο, σίγουρα επειδή είναι, την κάνουμε με αφορμή τα Χριστούγεννα, ε, προσπαθούμε να περάσουμε και το θρησκευτικό στοιχείο μέσα από αυτό»* (Σ9).

Συνοψίζοντας, όλοι οι εκπαιδευτικοί κάνουν κάποιο είδος προσευχής μέσα στην τάξη. Ακόμα και αυτοί που δεν κάνουν κάποια καθαρά χριστιανική προσευχή χρησιμοποιούν ένα παιδικό ποιηματάκι στη θέση της. Φαίνεται πως κανένας δεν έχει την πρόθεση να αφαιρέσει αυτό το στοιχείο της καθημερινής ρουτίνας από το πρόγραμμά του, ακόμα και αν προσπαθεί να επιτύχει μια σχετική ουδετεροθρησκεία στην τάξη του. Μάλιστα αρκετοί είναι εκείνοι οι οποίοι αναφέρουν με χαρά πως το ποίημα που χρησιμοποιούν δεν απευθύνεται σε μια συγκεκριμένη θρησκεία και πως όλα τα παιδιά μπορούν να το απαγγείλουν. Κανένας τους όμως δεν σκέφτηκε πως η απαγγελία ενός τέτοιου ποιήματος θα απέκλειε από την ομάδα ένα παιδί το οποίο δεν πιστεύει σε κάποιο θεό για να απευθυνθεί και δηλώνει άθεο. Το γεγονός αυτό, προκαλεί εντύπωση καθώς πολλοί από τους εκπαιδευτικούς είχαν εμπειρίες από περιπτώσεις άθεων μαθητών. Ταυτόχρονα, σε σχέση με τις γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί μιλούν στα παιδιά και τους αφηγούνται τις ιστορίες σαν ιστορικά τεκμηριωμένη πραγματικότητα. Φαίνεται

να πιστεύουν πως η αφήγηση αυτών των ιστοριών κατά τη διάρκεια των γιορτών είναι απαλλαγμένη από στοιχεία θρησκευτικότητας, παρά το γεγονός ότι παρουσιάζονται σαν μια αλήθεια που επηρεάζει την κοσμοαντίληψη των παιδιών. Επιπλέον, φαίνεται να νιώθουν πως είναι υποχρεωμένοι σαν εκπαιδευτικοί να τις αναφέρουν στα παιδιά καθώς σχεδόν όλα τις γνωρίζουν και για κάποιες χρονικές περιόδους οι ιστορίες αυτές είναι διάχυτες στην καθημερινότητά τους.

5.1.3 Θρησκευτική ετερότητα στην τάξη:

η στάση της νηπιαγωγού και των παιδιών

Από τις δώδεκα νηπιαγωγούς που χρησιμοποιήθηκαν για την έρευνα, οι οχτώ δήλωσαν πως είχαν εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας, δηλαδή παιδιά που πίστευαν σε διαφορετική θρησκεία ή που ήταν άθεα, *«πάντα υπάρχει κι ένα παιδάκι, το οποίο δεν πιστεύει»* (Σ9). Οι υπόλοιποι τέσσερις δήλωσαν πως δεν είχαν τέτοιες εμπειρίες στην τάξη τους, οι τρεις όμως στη συνέχεια είπαν πως έχει τύχει κάποια στιγμή να έχουν μαθητές που είναι άθεοι, *«Κοίτα. Μέχρι τώρα δεν έχει τύχει ποτέ, παρά μόνο τη φετινή χρονιά που το παιδάκι όμως δεν πίστευε πουθενά. Ήταν άθεο»* (Σ1).

Η στάση που κράτησαν οι εκπαιδευτικοί έχοντας ένα αλλόθρησκο παιδί στην τάξη τους ποικίλει. Αρχικά, ένα κοινό σημείο όλων των εκπαιδευτικών είναι ότι συνέχισαν να κάνουν προσευχή, ή έστω να λένε το τραγουδάκι της ρουτίνας, παρά το γεγονός ότι υπήρχε στην τάξη παιδί από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον. Μάλιστα μια από τις νηπιαγωγούς τόνισε πως επέτρεπε στο παιδί να κάθεται στην άκρη την ώρα της προσευχής, αρκεί εκείνο να κάνει ησυχία, *«Τίποτα απλά εγώ το μόνο που ζητάω, λέμε ότι αφού εμείς κάνουμε κάτι, την προσευχή μας, εσύ μπορείς να κάθεται εκεί ήσυχα δεν μας ενοχλείς μέχρι να τελειώσουμε και να συνεχίσουμε όλοι μαζί»* (Σ11). Κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς, τρεις από τις νηπιαγωγούς, αν δουν ότι έχει εγγραφεί στο σχολείο αλλόθρησκο παιδί, δίνουν στην οικογένειά του να συμπληρώσει ένα έντυπο με το οποίο δηλώνουν πως θέλουν το παιδί του να απέχει από δραστηριότητες που περιλαμβάνουν το θρησκευτικό στοιχείο, *«απλώς εμείς συνηθίζουμε, όταν εγώ βλέπω ότι υπάρχουν αλλόθρησκα παιδιά να δίνουμε στην αρχή μια, ένα έντυπο που συμπληρώνουν αν θέλουν να απαλλάσσονται από κάποιες, ας πούμε όταν πάμε ενδεχομένως κάποια επίσκεψη στην εκκλησία, αν θέλουν να απαλλάσσονται από τέτοιου θρησκευτικού περιεχομένου δράσεις»* (Σ7). Μια νηπιαγωγός μάλιστα δήλωσε πως στην αρχή της χρονιάς είχε κάνει μια λεπτομερή

συζήτηση με την οικογένεια ενός παιδιού μάρτυρα του Ιεχωβά για να γνωρίζει ακριβώς που πρέπει να κινηθεί, κάτι που δεν είχε κάνει όμως σε άλλες περιπτώσεις αλλόθρησκων παιδιών, «*Ε οι μάρτυρες όμως του Ιεχωβά θέλαν προσωπική συζήτηση μόνοι τους με μένα και το, ε εμείς εγώ δηλαδή και οι γονείς να μου εξηγήσουν πάρα πολλά πράγματα της θρησκείας τους, πως είναι, τι είναι και τι δεν είναι ώστε να γνωρίζω κι εγώ, βέβαια και εγώ το ήθελα αυτό για να καταλάβω που πηγαίνουν, που βαδίζουν*» (Σ5). Η ίδια επίσης δήλωσε πως σε περιπτώσεις παιδιών από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον, ρωτούσε πριν τις γιορτές τους γονείς εάν θέλουν το παιδί τους να συμμετέχει, «*είμαι υποχρεωμένη να ρωτήσω πριν τι γιορτές και τις εθνικές και τις θρησκευτικές πως θέλει να συμμετέχει το παιδί*» (Σ5). Αναφορικά με τη θρησκεία του παιδιού, τρεις από τις εκπαιδευτικούς δεν μίλησαν στα υπόλοιπα παιδιά για αυτό το θέμα, δεν τους εξήγησαν σε ποια θρησκεία ανήκουν, αλλά ανέφεραν μόνο πως υπάρχουν και άλλες θρησκείες εκτός από το χριστιανισμό και πως το παιδί αυτό πιστεύει σε έναν άλλο θεό, «*Ποια είναι όχι. Απλά υπάρχουν και άλλες θρησκείες, όπως έχουμε εμείς το χριστιανισμό, το Χριστό έτσι μέχρι εκεί. Ιδιαίτερα όχι μετά να μιλήσω*» (Σ8). Η μια από τις συγκεκριμένες τις νηπιαγωγούς τόνισε πως θεωρεί λάθος να γίνεται συνεχώς αναφορά στη θρησκεία τους παιδιού γιατί έτσι στοχοποιείται, «*Αλλά γιατί να βάζουμε έτσι, εγώ νομίζω πιο πολύ στοχοποιούμε έτσι τα παιδιά όταν λέμε συνέχεια εσείς, όχι τελείωσε, το είπαμε στην αρχή γιατί τα παιδιά, ούτε θα το 'λεγα. Υπάρχουνε φορές που δεν το λέω, διότι δεν δίνουν αφορμή τα παιδιά*» (Σ8). Δύο από τις εκπαιδευτικούς μίλησαν στην τάξη για τη θρησκεία του παιδιού. Η μια, εξήγησε στα παιδιά τις διατροφικές συνήθειες του συμμαθητή τους λόγω της θρησκείας του αλλά και τον τρόπο που προσεύχεται, δηλαδή τη στάση σώματος και κάποια λόγια που μπορεί να λένε, «*Ε για την προσευχή κάποια στιγμή που συζητήσαμε και είπαμε ότι προσεύχονται ίσως με άλλη στάση, με άλλον, με άλλη στάση του σώματος ή λένε άλλα λόγια*», «*Ε τότε με αφορμή τη διατροφή είχαμε καλέσει τη μητέρα, δεν ήτανε καθαρά για τη θρησκεία του αλλά απλώς προέκυψε μέσα από τη συζήτηση και μας είπε, μας ανέφερε αυτό*» (Σ7), παράλληλα προσπάθησε να τηρεί τις συνήθειες του παιδιού που γνώριζε, όπως για παράδειγμα το γεγονός ότι μπορεί να μην τρώει χοιρινό, «*Απλώς προσπάθησα κάποια πράγματα που γνωρίζω για τις συνήθειές τους και το τι ασπάζονται να τα τηρήσω, όσο αφορά τη διατροφή για παράδειγμα*» (Σ7). Η άλλη περιέγραφε στα παιδιά τη θρησκεία του συμμαθητή τους και μέσα από βιωματικά παιχνίδια προσπαθούσαν να αναπαραστήσουν κάποιες γιορτές της θρησκείας του, «*Ε, ναι, πολλές φορές γινόταν αναφορά, προσπαθήσαμε και με, τα τελευταία τουλάχιστον*

χρόνια, προσπαθώ και με βιωματικό τρόπο να το δείξουμε πόσο διαφορετικό είναι, να γιορτάσουμε, για παράδειγμα, τα Χριστούγεννα, να γιορτάσουμε το μπαϊράμι, να γιορτάσουμε το ραμαζάνι, ε, να γιορτάσουμε όπως οι καθολικοί, να τα παίζουμε όλα αυτά και πιστεύω ότι το προσέγγιζα με σωστό τρόπο έτσι και θελαν και τα άλλα τα παιδιά να κάνουν αυτή την προσέγγιση, να δουν το διαφορετικό» (Σ12).

Ολοκληρώνοντας, δυο από τις νηπιαγωγούς είχαν καλέσει τους ετερόθρησκους γονείς στην τάξη να μιλήσουν στα πλαίσια κάποιας θεματικής και με αφορμή αυτό μίλησαν και για τη θρησκεία και τις συνήθειές τους στα παιδιά, «*Όμως, επειδή εμείς κάναμε ένα πρόγραμμα κατά τη διάρκεια της χρονιάς, που λέγεται «Βήματα για τη ζωή» και σε αυτό το πρόγραμμα προβλεπόταν να καλούμε τους γονείς των παιδιών και να μας μιλάνε για τη ζωή τους την ιδιαίτερη και για τα ίδια τους τα παιδιά, μέσα από αυτό κάναμε αναφορά στο ότι πιστεύουν σε μια άλλη θρησκεία και τους δώσαμε την αφορμή να μας μιλήσουν και για τη θρησκεία τους και για τις προσευχές τους και για τον τρόπο λατρείας τους, επομένως τα παιδιά ενημερώθηκαν και μάλιστα από τον ίδιο τον γονέα με βιώματα, πλέον» (Σ9). Τέλος, μόνο δυο από τις νηπιαγωγούς δεν μίλησαν καθόλου για τη θρησκεία του παιδιού στην τάξη και δεν ανέφερε κάποια έθιμα ή παραδόσεις της θρησκείας του. Η μια δεν το έκανε γιατί ενώ, όπως υποστηρίζει, ήταν διατεθειμένη να το κάνει, το παιδί δεν συμμετείχε στην προσευχή ή τις γιορτές και θεώρησε πως αφού εκείνο δεν συνεργάζεται με το πρόγραμμα του σχολείου, έτσι κι αυτή δεν θα έπρεπε να μιλήσει για τη δική του θρησκεία, «*Ε αναφορά έκανα, γιατί απ' τη στιγμή που εκείνο αρνήθηκε να ακολουθήσει οτιδήποτε αφορούσε τη δική μας θρησκεία θεώρησα ότι το μόνο που μπορούσα να κάνω στην προκειμένη περίπτωση ήτανε να αναφέρω στα παιδιά το λόγο, γιατί έπρεπε να εξηγήσω γιατί το παιδί δε συμμετέχει, και τίποτα παραπάνω.» (Σ6). Το μόνο που ανέφερε, για να εξηγήσει στα παιδιά το λόγο που δεν συμμετέχει στην προσευχή και στις γιορτές, είναι πως το παιδί πιστεύει σε κάποια άλλη θρησκεία αντίθετη στα πιστεύω της πλειοψηφίας, «*Είπα ότι πιστεύει, έκανα αναφορά και είπα ότι πιστεύει κάτι άλλο που έρχεται σε αντίθεση με αυτό που πιστεύουμε εμείς» (Σ6). Η άλλη νηπιαγωγός, δεν μίλησε για το θρησκευμα του παιδιού γιατί δεν αποτελούσε αναγνωρισμένη θρησκεία κι έτσι δεν υπήρχε περίπτωση να το κάνει, «*Κοίταξε οι Ιεχωβάδες δεν είναι αναγνωρισμένη θρησκεία, οπότε δε θεωρείται επίσημη θρησκεία, δε θα το έκανα έτσι κι αλλιώς» (Σ4).****

Σχετικά με τη στάση που κράτησαν τα παιδιά απέναντι στο παιδί με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα, οι περισσότερες νηπιαγωγοί τόνισαν πως τα

παιδιά δεν είχαν καταλάβει αυτή τη διαφορετικότητα του παιδιού, «*Ε: Τα υπόλοιπα παιδιά πως το αντιμετώπιζαν το παιδάκι αυτό με τη θρησκευτική ετερότητα; Δ4: Δε νομίζω ότι το κατάλαβαν*» (Σ4). Ο λόγος για τον οποίο θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ότι τα παιδιά αγνοούσαν την θρησκεία του συμμαθητή τους, είναι είτε ότι δεν είχαν παρατηρήσει ότι δεν κάνει το σταυρό του, «*Κάνει κανονικά το πρόγραμμα, όπως κάνουν τα άλλα παιδιά, δε συμμετέχει μόνο στο σύμβολο του σταυρού που κάνουν στην πρωινή προσευχή. Αλλά και αυτό έχει περάσει απαρατήρητο από τα άλλα παιδάκια, δεν του έχει δώσει κανένας σημασία, ότι το συγκεκριμένο παιδί δεν κάνει το σταυρό του*» (Σ1), είτε ότι το παιδί συμμετείχε στις ρουτίνες κανονικά, «*Δεν το αντιλαμβάνονταν. Γιατί τα άλλα παιδιά, που αποτελούσαν τη μειονότητα, συμμετείχαν σε όλα όσα κάναμε, δεν διαφοροποιούνταν η συμπεριφορά τους, ούτε το αντιλαμβάνονταν τα παιδιά, δηλαδή περισσότερο πιστεύω ότι τα παιδιά που ήταν διαφορετική, που ήταν ξέρω 'γω άθεοι, δεν το αντιλαμβάνονταν και κάνανε και εκείνα το σταυρό τους, δηλαδή συμμετείχαν σε όλο το τελετουργικό αυτό της ρουτίνας*» (Σ12). Δύο από τις εκπαιδευτικούς δήλωσαν πως τα παιδιά αντιμετώπιζαν με ισοτιμία το αλλόθρησκο παιδί και το είχαν αποδεχθεί, «*Ε το αντιμετώπισε και το αντιμετώπιζαν και το υπόλοιπα παιδιά και το ίδιο νομίζω ότι, αποκόμισα αυτή την αίσθηση ότι είχε, ότι ένιωθε καλά όπως τα υπόλοιπα, δεν ένιωθε δηλαδή ότι υπήρχε μια ετερότητα, μια ιδιαιτερότητα μάλλον ως προς το θρησκευτικό ζήτημα*» (Σ7). Άλλες δυο νηπιαγωγοί, μας ανέφεραν ότι στην αρχή προκάλεσε το ενδιαφέρον των παιδιών η αποχή του ετερόθρησκου ατόμου από την προσευχή και τις γιορτές, αλλά όταν στη συνέχεια τους εξήγησαν ότι υπάρχουν πολλές θρησκείες και ότι το παιδί αυτό πιστεύει σε άλλο θεό οπότε δε θέλει να κάνει το σταυρό του και να συμμετέχει στις γιορτές, τα παιδιά δεν ρώτησαν ούτε ασχολήθηκαν ξανά με το θέμα, «*Ε όταν, ξέρεις σε αυτή την ηλικία θα ρωτήσει το άλλο παιδί, όπως είχα φέτος μια συγκεκριμένη περίπτωση, γιατί δεν κάνει το σταυρό, με τρόπο πολύ έτσι εξωραϊσμένο να πω, να μη θιχτούν και οι άλλοι είναι ένα θέμα πολύ ευαίσθητο και για αυτή την ηλικία να εξηγήσεις, ε απλά ότι υπάρχει ένας θεός μας προστατεύει και ο, το παιδάκι αυτό που δεν κάνει το σταυρό του κάνει κάποιος αλλιώς την προσευχή του, που δεν μοιάζει με τη δική μας που κάνουμε εμείς το σταυρό. Κάπως έτσι δηλαδή προσπαθώ και βλέπεις ότι και τα παιδιά μετά το ξεπερνάνε, είναι σα να μην τους νοιάζει, όπως στην αρχή τον βλέπαν που δεν έκανε αμέσως, αμέσως στοχοποιήθηκε με το που τον είδαν. Αλλά μετά με μια συζήτηση δεν υπάρχει θέμα*» (Σ8). Τέλος, μια μόνο νηπιαγωγός ανέφερε πως είχε αντιληφθεί διαφοροποίηση της στάσης των παιδιών απέναντι στο άτομο με διαφορετική

θρησκεία, συμπεριφορά την οποία θεωρεί ότι προκαλούσαν οι γονείς, «Βέβαια δεν ήθελαν οι γονείς εντάξει οι υπόλοιποι δεν το, πως το λένε, ε ρε παιδί μου δεν τους τράβηξε πολύ για παρέα και ενώ δημιουργήθηκαν κάποιες φιλίες μεταξύ των παιδιών, με αυτό το παιδάκι εντάξει, το κοριτσάκι ας πούμε δεν ε δεν το πλησίασαν πάρα πολύ στενά, ε τυπικές σχέσεις είχαν, όχι προσωπικές.» (Σ2).

Ολοκληρώνοντας, παρατηρείται πως σχεδόν όλες οι νηπιαγωγοί είχαν κάποια στιγμή στην επαγγελματική τους πορεία, παιδί από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον. Εντύπωση βέβαια προκαλεί το γεγονός, πως ενώ κάποιες εκπαιδευτικοί είχαν αντιμετωπίσει περιπτώσεις άθεων παιδιών στην τάξη, δήλωσαν πως δεν είχαν ποτέ παιδιά από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον, παραλείποντας έτσι μια σημαντική ομάδα θρησκευτικής ετερότητας. Αρχικά, αυτό που προκύπτει από τις απαντήσεις τους είναι ότι αν το παιδί με διαφορετική θρησκεία δεν δώσει κάποια αφορμή ή αν δεν παρατηρήσουν τα υπόλοιπα παιδιά ότι εκείνο δεν κάνει την προσευχή του ή δεν συμμετέχει στις γιορτές, τότε εκείνες δεν θα μιλήσουν για την διαφορετικότητα του παιδιού. Το γεγονός πως πολλές φορές τα παιδιά δεν αντιλαμβάνονται την διαφορετικότητα του αλλόθρησκου παιδιού, φαίνεται να τις καθησυχάζει, αφού τις βγάζει από την αμήχανη θέση να μιλήσουν για αυτό το δύσκολο θέμα. Επιπλέον, καμία νηπιαγωγός δεν ανέφερε την αλλαγή του προγράμματος του σχολείου με την ύπαρξη ετερόθρησκου παιδιού στην τάξη. Δηλαδή, κατά κύριο λόγο προτιμούν να δώσουν ένα έντυπο στους ετερόθρησκους γονείς ώστε να δηλώσουν ότι θέλουν το παιδί τους να απέχει από κάποιες δραστηριότητες του σχολείου, οι οποίες αποτελούν πρακτικές της ορθόδοξης εκκλησίας, παρά να μεταβάλλουν τις ενέργειες αυτές ώστε να μπορεί να συμμετέχει και το παιδί. Η ένταξη λοιπόν ενός ετερόθρησκου παιδιού στο σχολείο περιορίζεται από τη στιγμή που υπάρχουν θρησκευτικές αναφορές και πρακτικές στην τάξη. Πολύ χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι καθημερινά ένα ετερόθρησκο παιδί απέχει από την ομάδα για λίγα λεπτά, κατά τη διάρκεια της προσευχής. Τέλος, άξια αναφοράς είναι και η δήλωση μιας νηπιαγωγού, η οποία δεν αναφέρθηκε στην θρησκεία του παιδιού επειδή εκείνο δεν συμμετείχε και ήταν απλά παρόν σε ότι είχε να κάνει με το χριστιανισμό. Η στάση της και πιο συγκεκριμένα ο τρόπος που μίλησε στα παιδιά για τα πιστεύω του ετερόθρησκου παιδιού, το γεγονός ότι αναφέρθηκε στη θρησκεία του ως «κάτι άλλο που έρχεται σε αντίθεση με αυτά που πιστεύουμε εμείς», δείχνει κάποιον φόβο απέναντι στην θρησκευτική ετερότητα. Ταυτόχρονα, φαίνεται να

θεωρεί, ότι ένδειξη σεβασμού από άτομα διαφορετικής θρησκείας θα ήταν η συμμετοχή τους σε πρακτικές του χριστιανισμού. Επιπρόσθετα, θετικό στοιχείο αποτελεί πως, σύμφωνα με τα λεγόμενα των εκπαιδευτικών, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις ύπαρξης ετερόθρησκου παιδιού στην τάξη τα παιδιά τα αποδέχτηκαν πλήρως και δεν φάνηκε να τα αντιμετωπίζουν με διαφορετικό τρόπο. Βέβαια, σε αρκετές περιπτώσεις, τα παιδιά αγνοούσαν την διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα του συμμαθητή τους, οπότε δεν είναι σίγουρο το πώς θα αντιδράσουν.

5.1.4 Στάση των ετερόθρησκων παιδιών και των οικογενειών τους απέναντι στο σχολείο.

Όταν ζητήθηκε από τις νηπιαγωγούς να περιγράψουν την στάση των αλλόθρησκων παιδιών και των οικογενειών τους στο σχολείο, παρατηρήθηκε ότι η συμπεριφορά τους άλλαζε ανάλογα με τη θρησκεία τους ή με την απουσία θρησκεύματος. Οι θρησκευτικές ετερότητες που ανέφεραν οι νηπιαγωγοί πως είχαν στην τάξη τους είναι οι μάρτυρες του Ιεχωβά, μουσουλμάνοι και άθεοι. Δεν αναφέρθηκε καμία άλλη περίπτωση θρησκευτικής ετερότητας.

Αρχικά, έξι από τις νηπιαγωγούς είχαν εμπειρία μουσουλμάνου μαθητή στην τάξη. Σε αρκετές περιπτώσεις τα παιδιά αυτά συμμετείχαν στις θρησκευτικές γιορτές, *«πολλές φορές τα παιδιά συμβαδίζουν με τα άλλα παιδιά, άσχετα αν είναι κάποιας άλλης θρησκείας, στην προσευχή, στις γιορτές»* (Σ8), και την προσευχή, παρά το γεγονός ότι η προσευχή αναφερόταν στον Χριστό και συμπεριλάμβανε το σταυρό, *«Όποτε και το παιδάκι, όχι μόνο έκανε το σταυρό του, αλλά ήθελε πάρα πολύ και ενδιαφερόταν να μάθει τις προσευχές μας, ακόμη, όχι τις προσευχές τις γενικές που μαθαίνουμε στην αρχή της χρονιάς, αλλά και τις ιδιαίτερες προσευχές που αφορούν μόνο τους χριστιανούς ορθόδοξους, όπως είναι το «Πάτερ ημών», το «Βασιλεύ ουράνιε» και διάφορα τέτοια»* (Σ9). Ωστόσο, δυο νηπιαγωγοί τόνισαν πως τα παιδιά μουσουλμάνοι δεν έκαναν τον σταυρό τους, *«Ε άμα δεν ήθελε δεν έκανε το σταυρό, εντάξει δεν έκανε το σταυρό, άμα δεν ήθελε και ντάζει τις περισσότερες φορές δεν το έκανε, δεν το έκανε και δεν το πίεζα να το κάνει»* (Σ2), ενώ μια άλλη νηπιαγωγός ανέφερε πως το παιδί συμμετείχε στην προσευχή επειδή ήταν ουδετερόθρησκη, *«Συμμετείχε την προσευχή, γιατί η προσευχή ήταν ουδέτερη, δεν ήταν καθαρά για τον*

Χριστό, την Παναγία και τα λοιπά, ήταν καθαρά, πώς να λέμε, οικουμενική» (Σ12).

Παράλληλα, σε όλες τις περιπτώσεις που περιέγραψαν οι νηπιαγωγοί, κανένα από τα παιδιά δεν εκδήλωνε θρησκευτικές του παραδόσεις μέσα στην τάξη και δεν μιλούσε για τη θρησκεία του, *«Όχι δε λέγανε πράγματα τα οποία κάνανε αυτοί ας πούμε στο, στο σπίτι του ή διαφορετικά πράγματα, απλά μόνο ξέρανε τι δεν πρέπει να κάνουνε» (Σ5).* Συγχρόνως, οι περισσότερες εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν ότι συνήθως τα παιδιά μουσουλμάνοι δεν έχουν πολύ έντονο το θρησκευτικό τους στοιχείο, *«Προέρχονταν από μια οικογένεια χλιαρού θρησκευτικού, ε, πεποιθήσεων και άρα νομίζω και στο σπίτι του γενικά δεν θα έκαναν, ε, ιδιαίτερα, δεν θα προσέγγιζαν ιδιαίτερα τη θρησκεία, δεν ήταν δηλαδή φανατισμένοι σε αυτό» (Σ9),* και ότι συνεχίζουν να δηλώνουν μουσουλμάνοι επειδή έτσι είθισται, *«Σας είπα επειδή τα παιδιά τα οποία έχουν ή είχαν δηλώσει ως μουσουλμάνοι ή και ως άθεοι γιατί κι αυτό μου έχει τύχει δυο τρεις φορές δεν τους ενδιαφέρει το θέμα, αλλά συν ότι δεν ήταν τέτοιες περιπτώσεις των φανατικών μουσουλμάνων. Απλά όπως τυχαίνει κάποιος να γεννηθεί χριστιανός ή μουσουλμάνος, αυτοί θεώρησαν ότι αφού είμαι μουσουλμάνος το δηλώνουν έτσι.» (Σ5).* Η στάση των παιδιών δικαιολογείται, αφού, σύμφωνα με τις νηπιαγωγούς, τις περισσότερες φορές οι γονείς επιθυμούν, τα παιδιά τους να συμμετέχουν σε όλες τις δραστηριότητες του σχολείου, ακόμα και αν αυτές αποτελούν πρακτικές του χριστιανισμού, *«Ε: Πώς διαχειριστήκατε την προσευχή σε τέτοιες περιπτώσεις. Δ12: Κάποιοι γονείς μας λέγαν πως θα κάνει το παιδί ότι κάνουν και τα υπόλοιπα» (Σ12).* Επιπλέον, οι ετερόθρησκοι γονείς συνεργάζονται με τις νηπιαγωγούς σε μεγάλο βαθμό και δείχνουν σεβασμό απέναντι στην πλειοψηφία *«Και έχω, απ' την εμπειρία που έχω αποκομίσει όλα αυτά τα χρόνια μπορώ να πω ότι με αυτούς τους γονείς, όχι απλά άψογες σχέσεις, πολύ καλύτερα και από τους δικούς μας.» (Σ8).* Ξεχωριστά αξίζει να αναφερθούν δυο περιπτώσεις μουσουλμανικών οικογενειών που περιέγραψαν δύο εκπαιδευτικοί. Στην μία περίπτωση, η οικογένεια, τηρούσε στο σπίτι της ορισμένα χριστιανικά έθιμα παρά το γεγονός ότι ήταν μουσουλμάνοι. Το γεγονός αυτό η νηπιαγωγός το αποδίδει στην κοσμικότητα των εθίμων αυτών, *«Να σκεφτείτε ότι, ας πούμε, τα Χριστούγεννα στόλιζαν χριστουγεννιάτικο δέντρο, δηλαδή, προσαρμόζονταν και τηρούσαν τα έθιμα, όχι με θρησκευτικό, καθαυτό, περιεχόμενο, αλλά επειδή τους άρεσε η κοσμικότητα όλων αυτών των εθίμων που έχουμε εμείς» (Σ9).* Παρόλα αυτά, όταν η μητέρα πήγε καλεσμένη στην τάξη να μιλήσει για την οικογένεια και το παιδί της, έκανε ιδιαίτερη αναφορά στη θρησκεία και τις παραδόσεις της, *«Όμως, επειδή εμείς κάναμε ένα*

πρόγραμμα κατά τη διάρκεια της χρονιάς, που λέγεται «Βήματα για τη ζωή» και σε αυτό το πρόγραμμα προβλεπόταν να καλούμε τους γονείς των παιδιών και να μας μιλάνε για τη ζωή τους την ιδιαίτερη και για τα ίδια τους τα παιδιά, μέσα από αυτό κάναμε αναφορά στο ότι πιστεύουν σε μια άλλη θρησκεία και τους δώσαμε την αφορμή να μας μιλήσουν και για τη θρησκεία τους και για τις προσευχές τους και για τον τρόπο λατρείας τους» (Σ9). Στην δεύτερη περίπτωση, οι γονείς στην αρχή της χρονιάς υπέγραψαν ένα έντυπο με το οποίο δήλωναν ότι θέλουν το παιδί τους να απέχει από κάθε είδους θρησκευτική δραστηριότητα. Στην πράξη όμως, όταν το σχολείο επισκέφτηκε μια εκκλησία, επέτρεψαν στο παιδί τους να πάει μαζί με το υπόλοιπο τμήμα, «Απλώς εμείς συνηθίζουμε, όταν εγώ βλέπω ότι υπάρχουν αλλόθρησκα παιδιά να δίνουμε στην αρχή μια, ένα έντυπο που συμπληρώνουν αν θέλουν να απαλλάσσονται από κάποιες, ας πούμε όταν πάμε ενδεχομένως κάποια επίσκεψη στην εκκλησία, αν θέλουν να απαλλάσσονται από τέτοιου θρησκευτικού περιεχομένου δράσεις, το είχαν συμπληρώσει ότι ναι θέλουμε να απαλλάσσεται αλλά κάποια στιγμή που πήγαμε στην εκκλησία για να δούμε την αγιογραφία του ναού και μέσα από κει να γνωρίσουμε τα γεγονότα του Πάσχα συμμετείχε κανονικά» (Σ7). Τέλος, η οικογένεια αυτή προσπαθούσε να κρύψει την θρησκευτική της ταυτότητα και να μην την κάνει εμφανή, σύμφωνα με τα λεγόμενα της εκπαιδευτικού, «Συνήθως αυτά τα παιδιά προσπαθούν να το κρύβουν, αυτές είναι οι οδηγίες απ' το σπίτι. Προσπαθούν δηλαδή να μην φανεί μέσα στην ομάδα στην τάξη ότι είναι αλλόθρησκα. Αν μπορούν να το αποσιωπήσουν προσπαθούν να το πετύχουν αυτό γιατί δέχονται τέτοιες συμβουλές απ' το σπίτι» (Σ7).

Περιπτώσεις μαθητών που ήταν μάρτυρες του Ιεχωβά, ανέφεραν τρεις από τις δώδεκα νηπιαγωγούς. Καταρχήν, τα παιδιά αυτά δεν συμμετέχουν σε γιορτές όπως είναι τα γενέθλια ή οι ονομαστικές εορτές και ειδικότερα στις θρησκευτικές, «Απλά δε συμμετείχε σε διάφορες γιορτές, γενέθλια, δεν, δεν τα υποστηρίζουν, ονομαστικές εορτές, Χριστούγεννα.» (Σ4). Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο των Χριστουγέννων και του Πάσχα λείπουν από την τάξη, «Ε να σας πω ότι το περισσότερο διάστημα έλειπε, όταν ήταν δηλαδή περίοδος του Πάσχα και των Χριστουγέννων, εφόσον δεν συμμετείχε στις εκδηλώσεις, δεν ήθελε να συμμετέχει, ήτανε καθολική η άρνησή της δηλαδή, δεν ήθελε να συμμετέχει δεν θα επέμεινα εγώ σε αυτό και δεν ερχόταν εκείνες τις μέρες στο σχολείο.» (Σ6). Σχετικά με την προσευχή που γίνεται καθημερινά στο σχολείο, τα παιδιά μάρτυρες του Ιεχωβά απέχουν από τις προσευχές που αναφέρονται

συγκεκριμένα στο Χριστιανισμό, ενώ συμμετέχουν κανονικά σε προσευχές που είναι ουδετερόθηρες, «*Η μια βέβαια, επειδή το μεσημέρι την ώρα που τρώμε λέμε αυτή με το ποιηματάκι του Ρίτσου, αυτή δεν το, δεν τους πείραζε, ήτανε πιο γενική, η άλλη με τον, που λέει όμως του Χριστού αδερφάκια κι εκεί, εκεί δεν την, δεν συμμετείχε το παιδί στο να λέει*» (Σ5). Ταυτοχρόνως, κανένα από τα παιδιά μάρτυρες του Ιεχωβά δεν αναφέρει πράγματα για την θρησκεία του ή τις θρησκευτικές παραδόσεις, «*Ε: Το παιδί εκδήλωνε θρησκευτικές παραδόσεις μέσα στην τάξη; Δ4: Όχι, καθόλου. Ε: Να πει κάτι για τη δική του θρησκεία; Δ4: Όχι.*» (Σ4). Συγχρόνως, τα παιδιά ήταν πλήρως ενημερωμένα από την οικογένειά τους για τις δραστηριότητες από τις οποίες πρέπει να απέχουν και γνώριζαν τι τους επιτρέπεται να κάνουν, «*Ε οι γονείς θέλανε ε τα παιδιά να απέχουν από πάρα πολλά πράγματα μέχρι που δε μιλάμε μόνο, τα παιδιά γνωρίζαν που πρέπει να απέχουν και που δεν πρέπει να απέχουν*» (Σ5). Επιπρόσθετα, δύο από τις νηπιαγωγούς ανέφεραν πως στην αρχή της σχολικής χρονιάς, οι οικογένειες των παιδιών μάρτυρες του Ιεχωβά τις είχαν προσεγγίσει για να συζητήσουν αναλυτικά που επιτρέπεται και που δεν επιτρέπεται να συμμετέχουν τα παιδιά τους μέσα στην τάξη, «*Ε οι μάρτυρες όμως του Ιεχωβά θέλαν προσωπική συζήτηση μόνοι τους με μένα και το, ε εμείς εγώ δηλαδή και οι γονείς να μου εξηγήσουν πάρα πολλά πράγματα της θρησκείας τους, πως είναι, τι είναι και τι δεν είναι ώστε να γνωρίζω κι εγώ, βέβαια και εγώ το ήθελα αυτό για να καταλάβω που πηγαίνουν, που βαδίζουν, για να μην έχουμε μετά α δε σας είπα, α μου είπατε, α κάναμε και δεν ξέρω κι εγώ τι γίνεται*» (Σ6).

Η τελευταία περίπτωση παιδιών με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα αναφέρθηκε από τρεις νηπιαγωγούς και αφορούσε παιδιά που ήταν άθεα. Σε όλες τις περιπτώσεις τα παιδιά απείχαν, τόσο από τις θρησκευτικές γιορτές, όσο και από κάθε τύπου προσευχή που μπορεί να γινόταν στο σχολείο, «*Το παιδάκι είναι άθεο και δεν θέλει να κάνει κανένα σύμβολο, ούτε να συμμετέχει σε κάποια συζήτηση θρησκευτική ούτε στις γιορτές*» (Σ1). Βέβαια μια νηπιαγωγός τόνισε πως το παιδί μπορεί να απείχε από την προσευχή, χωρίς να σχολιάζει όμως τους υπόλοιπους που προσεύχονταν, «*Δεν σχολίαζε, ούτε σχολίαζε όμως τα άλλα που κάνουν ή το ίδιο να πει κάτι, αλλά ούτε και ποτέ μας έθεσε. Ήταν ίσως οι γονείς του περισσότερο, το παιδάκι ίσως δεν το χαν μιλήσει και οι ίδιοι, δεν ξέρω*» (Σ11). Όσο αφορά τους γονείς των παιδιών, εκείνοι είχαν δηλώσει στις νηπιαγωγούς από την αρχή της χρονιάς ότι δεν θέλουν να συμμετέχει το παιδί τους σε καμία δραστηριότητα σχετική με θρησκεία, «*Όχι τίποτα,*

είχαμε από την αρχή τη δήλωση της μανούλας ότι το παιδάκι είναι άθεο και δεν θέλει να κάνει κανένα σύμβολο, ούτε να συμμετέχει σε κάποια συζήτηση θρησκευτική ούτε στις γιορτές και το σεβαστήκαμε και έχει περάσει έτσι, τίποτα παρά πάνω, ούτε λιγότερο ούτε περισσότερο.» (Σ1). Τέλος, μια νηπιαγωγός περιέγραψε μια περίπτωση άθεης οικογένειας η οποία στην αρχή δεν ήθελε το παιδί της να συμμετέχει σε θρησκευτικές δραστηριότητες, ύστερα όμως από ένα πρόβλημα υγείας που αντιμετώπισε το παιδί, η οικογένεια μάλλον στράφηκε προς το χριστιανισμό, αφού το παιδί επιστρέφοντας από Πάσχα περιέγραφε στην τάξη τις επισκέψεις του στην εκκλησία, «Ένας άθεος μονάχα, είχε, μου είχε δηλώσει ότι είναι άθεος και όταν ζορίστηκε μετά το, ήταν ένα έτσι πολύ συγκινητικό, μου έκανε πολύ μεγάλη εντύπωση γιατί λέω «θέλετε να μου πείτε γιατί δεν κάνει το παιδί προσευχή όταν κάνουμε εμείς;» και μου λέει είμαστε άθεοι γι αυτό, δεν έχει κάνει ποτέ. «Πολύ ωραία, λέω, και όταν βρισκόσαστε σε δύσκολη θέση δε λέτε κάποιον, κάτι να, κάπου, σύμπαν ξέρω γω, κάτι να πείτε για να ζητήσετε από κάπου βοήθεια», « Όχι, λέει έχουμε τη λογική μας» εντάξει συμφώνησα, τελείωσε, «Πολύ ωραία λέω, ντάξει δεν τρέχει τίποτα». Ε πλησίαζε το Πάσχα. Παρουσιάστηκε ένα θέμα με το παιδάκι τους και μετά το Πάσχα έρχεται ο Κωνσταντίνος και λέει «Κυρία να σας πω τον Επιτάφιο που πήγαμε; Να σας πω για το ένα, να σας πω για το άλλο», είχε κάνει όλη τη διαδικασία γιατί ζήτησε βοήθεια σε αυτό που ήξερε από τους γονείς της, ξέρω γω, από κάπου ζήτησε βοήθεια» (Σ10).

Συγκεντρώνοντας τα παραπάνω στοιχεία, παρατηρείται μια κοινή συμπεριφορά ανάμεσα σε όλα τα παιδιά με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα, από αυτή της πλειοψηφίας, και αυτή είναι η μη εκδήλωση των θρησκευτικών τους παραδόσεων. Οι εκπαιδευτικοί ανέφεραν πως κανένα από αυτά τα παιδιά δεν μιλούσαν μέσα στην τάξη για τις κοσμοαντιλήψεις τους, τα παιδιά μουσουλμάνοι και μάρτυρες του Ιεχωβά για τις θρησκείες τους και τα άθεα παιδιά για την απουσία θρησκεύματος αντίστοιχα, ή για τις θρησκευτικές τους παραδόσεις. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί τόνισαν πως δεν γνωρίζουν τι έκαναν τα παιδιά στο σπίτι τους, η συμπεριφορά τους αυτή όμως μέσα στο σχολείο φαίνεται να τις ικανοποιεί ιδιαίτερα. Πιο συγκεκριμένα, οι εμπειρίες που είχαν οι εκπαιδευτικοί από παιδιά μουσουλμάνους, μαρτυρούν πως συνήθως τα παιδιά αυτά όχι μόνο δεν εκφράζουν δικές τους θρησκευτικές παραδόσεις μέσα στην τάξη, αλλά αντιθέτως ακολουθούν τις ορθόδοξες πρακτικές που εφάρμοζε η πλειοψηφία της. Η αποσιώπηση βέβαια των προσωπικών «πιστεύω» και της θρησκευτικής ταυτότητας, από την πλευρά της

μουσουλμανικής οικογένειας, εκλαμβάνεται από τις νηπιαγωγούς ως ένδειξη σεβασμού στην πλειοψηφία. Αντίθετα από την άποψη των εκπαιδευτικών όμως, συμπεραίνεται ότι οι οικογένειες αυτές φοβούνται τη στοχοποίηση λόγω του θρησκευάτος τους και το κρύβουν ώστε να μη δημιουργηθούν προβλήματα. Συνεπώς, το γεγονός ότι μέσα στην τάξη ακολουθούν τις χριστιανικές παραδόσεις, έχει ως στόχο να μην γίνει εμφανής η διαφορετικότητά τους, καθώς η ανάγκη για αποδοχή είναι μεγάλη. Ολοκληρώνοντας για τα παιδιά μουσουλμάνους, χρειάζεται να σχολιαστεί η περίπτωση της νηπιαγωγού που περιέγραφε μια οικογένεια μουσουλμάνων, οι οποίοι στο σπίτι τους ακολουθούσαν έθιμα του χριστιανισμού και απέδωσε το γεγονός αυτό, στην κοσμικότητα των παραδόσεων της ορθόδοξης εκκλησίας. Αυτομάτως λοιπόν ταξινομεί τις θρησκείες, και πιο συγκεκριμένα τις πρακτικές τους, σε ανώτερες και κατώτερες, με τον χριστιανισμό να υπερέχει. Παράλληλα, οι μάρτυρες του Ιεχωβά φαίνεται να έχουν μια ελαφρώς διαφοροποιημένη στάση σε ότι αφορά την εξάσκηση των χριστιανικών παραδόσεων μέσα στην τάξη. Η αποχή αυτών των παιδιών από το σχολείο, τις περιόδους πριν από τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές δείχνει πως οι οικογένειές τους έχουν επίγνωση πως τα μαθήματα εκείνες τις μέρες θα έχουν εξολοκλήρου θρησκευτικό χαρακτήρα και πως οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν την πρόθεση να κάνουν κάτι πιο ουδετερόθρησκο και ανεξάρτητο από τις γιορτές. Επιπλέον, ένα κοινό σημείο στις οικογένειες που είναι μάρτυρες του Ιεχωβά και σε αυτές που είναι άθεες, είναι ότι στην αρχή της χρονιάς επιδιώκουν τη συζήτηση με τις νηπιαγωγούς για να τους δηλώσουν από ποιες δραστηριότητες επιθυμούν να απέχουν τα παιδιά τους. Εκτός αυτού, οι οικογένειες ίσως να θέλουν να διερευνήσουν τη στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στη θρησκευτική τους ετερότητα, ή και να εξασφαλίσουν πως τα παιδιά τους δεν θα αναγκαστούν να πάρουν μέρος σε κάποια δραστηριότητα παρά τη θέλησή τους. Παράλληλα, εστιάζοντας στους άθεους μαθητές γίνεται φανερό πως τα παιδιά απείχαν από δραστηριότητες θρησκευτικού περιεχομένου, χωρίς να αναφέρουν κάτι για τις αντιλήψεις τους. Αυτό φαίνεται να εκπλήσσει ιδιαίτερα μια νηπιαγωγό, η οποία προφανώς περίμενε μια διαφορετική, ίσως πιο ειρωνική, στάση από το παιδί απέναντι στους συμμαθητές του, κυρίως κατά την διάρκεια της προσευχής. Τέλος, χρειάζεται να σχολιαστεί η περίπτωση της άθεη οικογένειας που ανέφερε μια νηπιαγωγός, και η οποία ύστερα από ένα πρόβλημα υγείας στράφηκε στο χριστιανισμό για βοήθεια. Η αλλαγή αυτή φάνηκε να ικανοποιεί τη νηπιαγωγό η οποία είχε συζητήσει με την οικογένεια και δεν μπορούσε να κατανοήσει πως γίνεται

να μην έχουν κάποια θεία δύναμη στην οποία θα απευθύνονται για βοήθεια. Συγκεκριμένα, όταν περιέγραφε αυτήν την εμπειρία σχολίασε πως «δεν έφτανε το μυαλό πλέον και η λογική σκέψη για το τι θα κάνουν».

5.1.5 Στάση των χριστιανών γονέων απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία, αλλά και στη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες.

Η στάση των χριστιανών γονέων απέναντι στα παιδιά από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον κατά κύριο λόγο δεν διαφοροποιείται από την στάση τους απέναντι στα υπόλοιπα παιδιά. Οι γονείς, σύμφωνα με τις εκπαιδευτικούς, δεν σχολιάζουν την ύπαρξη ενός αλλόθρησκου παιδιού στην τάξη και φαίνεται να το αποδέχονται. Την αποδοχή αυτή, οι νηπιαγωγοί την αποδίδουν στο γεγονός ότι οι ετερόθρησκες οικογένειες δείχνουν σεβασμό στην πλειοψηφία και δεν είναι προκλητικές, «*Ε: Ποια ήταν η στάση των γονιών, των υπόλοιπων παιδιών, απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία; Δ9: Ε επειδή στη δική μου εμπειρία, σας ανέφερα, δεν είχαμε προβλήματα, απεναντίας υπήρξε πολύ μεγάλος σεβασμός από τους αλλόθρησκους γονείς προς την ομάδα, προς την τάξη, δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα. Απολύτως κανένα πρόβλημα, απόλυτη αποδοχή.*» (Σ9). Μία από αυτές βέβαια, θεωρεί πως οι γονείς είχαν πρόβλημα με το αλλόθρησκο παιδί παρά το γεγονός ότι δεν της εξέφρασαν ποτέ κάτι τέτοιο, «*Ηξερα ότι κάποιοι μπορεί να είχαν μια αρνητική άποψη απέναντι του, να το σχολίαζαν αρνητικά τέλος πάντων, αλλά δεν μου δημιουργήσανε πρόβλημα σε μένα*» (Σ6). Επιπρόσθετα, δύο από τις νηπιαγωγούς τόνισαν ότι οι γονείς δεν γνώριζαν πως το παιδί είναι ετερόθρησκο, «*Δεν νομίζω ότι έχουνε, δεν, ήτανε πολύ ήσυχοι και η οικογένεια και το παιδί, δεν έδινε καθόλου αφορμές, οπότε δεν χρειάστηκε, δεν δεν, ήτανε σαν να μην υπήρχε, πως να το πω δεν το κατάλαβαν οι πιο πολλοί*» (Σ4). Παρόλα αυτά, μια νηπιαγωγός είχε εντοπίσει διαφοροποιημένη συμπεριφορά των γονέων απέναντι στο παιδί με διαφορετική θρησκεία, κυρίως εκτός σχολείου, αφού εντός του σχολείου η συμπεριφορά τους ήταν τυπική. Πιο συγκεκριμένα, ενώ πολλά παιδιά έβγαιναν να παίζουν όλα μαζί στο πάρκο, οι γονείς δεν προσκαλούσαν το ετερόθρησκο παιδί, «*Φυσικά και με το παιδάκι του μιλούσαν και ζεστοί, αλλά ντάξει*

σχέσεις έτσι, ε ενώ άλλα παιδάκια έβγαιναν στο πάρκο κάθε Παρασκευή πήγαιναν να παίξουν μαζί νομίζω ότι δεν το λέγαν το παιδάκι, δεν το προσκαλούσαν.» (Σ2).

Σχετικά με τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες στο σχολείο, η πλειοψηφία των γονέων δείχνει να μην έχει πρόβλημα. Πιο συγκεκριμένα, οι περισσότεροι νηπιαγωγοί αναφέρουν ότι δεν έχει υπάρξει κάποια αρνητική αντίδραση από τους γονείς για το γεγονός ότι μίλησαν για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών στα παιδιά, «Ε: Όσον αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες οι γονείς είχανε κάποιο θέμα; Ποια ήταν η στάση τους; Δ5: Όχι δεν δημιουργήθηκε ποτέ κάποιο ιδιαίτερο θέμα» (Σ5). Παράλληλα, κάποιοι νηπιαγωγοί δεν είχαν κάποια αντίδραση από τους γονείς, αλλά τόνισαν ότι δεν γνωρίζουν εάν οι γονείς έμαθαν από τα παιδιά ότι έγινε αυτή η συζήτηση στην τάξη, «Δεν είχα κάποια ανατροφοδότηση, γιατί δεν, ούτε κάποιος γονιός το σχολίασε ούτε έγινε κάποια δράση ώστε να ξέρω αν το πληροφορήθηκαν ότι έγινε κάτι τέτοιο στο πλαίσιο του, τη ημέρας» (Σ7). Βέβαια, μια νηπιαγωγός αναφέρθηκε και στην περίπτωση ενός γονέα, ο οποίος μαθαίνοντας πως μιλούν στο σχολείο για διαφορετικούς πολιτισμούς και θρησκείες αντέδρασε έντονα επιμένοντας πως θα ήταν πιο σωστό να μιλούν για την ελληνική ιστορία στα παιδιά. Ο συγκεκριμένος μάλιστα, είχε δημιουργήσει και άλλη φορά πρόβλημα με αφορμή τη θρησκεία, ένα θέμα με το οποίο φαίνεται να είναι προσκολλημένος, «Ε, μίλησε η συνάδελφος, για παράδειγμα, του ολοήμερου για την 25^η Μαρτίου, παρόλο εγώ που δεν δίνω έμφαση στα, στη διπλή γιορτή στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, εκείνη έδειξε εικόνες από, και έδωσε μια φωτοτυπία με τον άγγελο που δίνει το κρίνο στην Παναγία και την πήρανε την εργασία αυτή στο σπίτι τα παιδιά, και ο πατέρας την άλλη μέρα ήρθε και σχολίασε ότι δεν έδωσε ο άγγελος το κρίνο στην Παναγία και ότι είναι λάθος αυτό και ότι μπορεί να το εξηγήσει ο παπάς της ενορίας μας, δηλαδή έκανε θέμα για το... Ναι, δηλαδή ήταν προσκολλημένος πολύ σε αυτά τα ζητήματα. Ε, για παράδειγμα, κάναμε project για διαφορετικούς πολιτισμούς και μιλούσαμε, ξέρω 'γω, για τους μουσουλμάνους, για τους κινέζους, για την κουλτούρα και ήρθε ο μπαμπάς του στο σχολείο και είπε ότι αντί να μάθετε για την κλασική ελληνική παιδεία, για τους ήρωες του '21, μαθαίνετε στα παιδιά για άλλους πολιτισμούς και τέτοια. Είχε μια εμμονή, δηλαδή, ο άνθρωπος, ναι ναι.» (Σ12). Τέλος, μια από τις νηπιαγωγούς η οποία δεν είχε συζητήσει ποτέ με τα παιδιά την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών, υποστηρίζει πως, σε περίπτωση που το έκανε θα έδειχνε έλλειψη σεβασμού στην πλειοψηφία των παιδιών και οι αντιδράσεις των γονέων θα ήταν αρνητικές, «Ε μπορώ να πω θα 'ταν,

οι περισσότεροι θα 'ταν αρνητική η στάση τους των περισσότερων γονέων νομίζω. Ε γιατί να σου πω κάτι, καταρχήν πάντοτε η πλειοψηφία είναι η θρησκεία μας η ορθόδοξη εδώ, τα παιδιά είναι ορθόδοξα, η πλειοψηφία των παιδιών, θα σεβαστούμε οπωσδήποτε αλλά πρέπει και αυτοί να σέβονται εμάς» (Σ8).

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, πολύ συχνά οι εκπαιδευτικοί αποδίδουν την ουδέτερη στάση των χριστιανών γονέων απέναντι στα αλλόθρησκα παιδιά, στην συμπεριφορά τόσο των ετερόθρησκων παιδιών, όσο και των οικογενειών τους. Η αποσιώπηση από αυτές τις οικογένειες, των θρησκευτικών τους παραδόσεων και πεποιθήσεων εκλαμβάνεται ως ένδειξη σεβασμού και αποτελεί τον παράγοντα που οδηγεί τους χριστιανούς γονείς στην αποδοχή του παιδιού με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα. Βέβαια, αφήνεται να εννοηθεί από τις νηπιαγωγούς, πως αν κάποιο παιδί ή η οικογένειά του εκδήλωναν τις θρησκευτικές τους παραδόσεις, οι υπόλοιποι γονείς θα είχαν μια διαφορετική, ίσως και αρνητική, στάση. Σε σχέση με τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες μέσα στην τάξη καμία από τις νηπιαγωγούς δεν είχε αντιμετωπίσει πρόβλημα με τους γονείς. Δε φαίνεται να υπάρχουν αντιδράσεις πάνω σε αυτό το θέμα, αν και πολύ συχνά οι εκπαιδευτικοί δεν ήταν σίγουροι ότι οι γονείς είχαν επίγνωση της συζήτησης αυτής. Παράλληλα, μια νηπιαγωγός η οποία δεν είχε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών τόνισε πως εάν έκανε κάτι τέτοιο οι γονείς θα αντιδρούσαν αρνητικά και θα το εκλάμβαναν ως έλλειψη σεβασμού από μέρους της στην πλειοψηφία της τάξης η οποία αποτελείται από ορθόδοξους χριστιανούς.

5.1.6 Η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση ως καθήκον του σχολείου: οι απόψεις των νηπιαγωγών

Ο τελευταίος άξονας της έρευνας διερευνά τις απόψεις των εκπαιδευτικών για το αν η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των παιδιών αποτελεί καθήκον του σχολείου. Σε αυτή την ερώτηση η κάθε νηπιαγωγός είχε τη δική της άποψη για το πώς πρέπει να μιλούν στα παιδιά για το θέμα της θρησκείας και τι μηνύματα οφείλουν να τους περάσουν. Κάποιες αναφέρουν πως θα πρέπει να διδάσκουν την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών στα πλαίσια της θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης και κάποιες άλλες υποστηρίζουν ότι οφείλουν να περιορίζονται στην διδασκαλία της ορθοδοξίας. Τρεις

από τις εκπαιδευτικούς αναφέρουν πως το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί προσωπική υπόθεση του παιδαγωγού *«πάμε κατά το δοκούν, πχ άλλες νηπιαγωγοί κάνουν, το διπλανό τμήμα κάνει πρωινή προσευχή εμείς δεν κάνουμε, είναι επιλογή της νηπιαγωγού»* (Σ4), ο οποίος έχει την ελευθερία να πράξει όπως εκείνος θεωρεί, *«θεωρώ ότι αυτό εξαρτάται και από τον ίδιο τον εκπαιδευτικό ανάλογα με το τι μηνύματα θέλει να περάσει»* (Σ6). Δύο από τις νηπιαγωγούς που ερωτήθηκαν, ήταν δήλωσαν ότι η κατήχηση δεν αποτελεί αρμοδιότητα του σχολείου, *«Δε θεωρώ ότι είναι υπεύθυνο το σχολείο να κάνει κατήχηση»* (Σ4). Από εκεί κι έπειτα οι απόψεις κάθε νηπιαγωγού ήταν διαφορετικές. Ξεκινώντας από τη νηπιαγωγό της Σ4, εκείνη αναφέρει πως δε θεωρεί την θρησκευτική διαπαιδαγώγηση υποχρέωση του σχολείου, προσθέτει όμως ότι χρειάζεται να γίνεται αναφορά στην ορθόδοξη θρησκεία και να μην αποσιωπείται σαν θέμα, ιδιαίτερα εάν δεν υπάρχει αλλόθρησκο παιδί μέσα στην τάξη, *«Πάντα ξέρουμε πάνω κάτω, όταν λοιπόν τα παιδιά, δεν υπάρχει κάποιο παιδάκι που να χρειαστεί να προσέχουμε απέναντί του, δηλαδή αν είναι διαφορετικού θρησκευμένου και τα λοιπά, ε πιστεύω ότι δεν υπάρχει πρόβλημα να μιλάμε πιο ελεύθερα. Αν υπάρχει τέτοια περίπτωση μιλάμε πιο γενικά, ας πούμε»* (Σ4). Στην περίπτωση που υπάρχει ετερόθρησκο παιδί, θα μιλήσει για το θείο με πιο γενικό τρόπο, όμως κατά τη διάρκεια των γιορτών θα αναφερθεί στη γέννηση του Χριστού, το Πάσχα κ. α., χωρίς να σκεφτεί αν έρθει σε δύσκολη θέση το παιδί αυτό, *«Θα μιλήσουμε για την ιστορία της γέννησης, θα μιλήσουμε για το Πάσχα, θα μιλήσουμε για τον Ευαγγελισμό, θα μιλήσουμε για αυτά τα πράγματα δε θα τα αποσιωπήσουμε για να μη φέρουμε σε δύσκολη θέση κάποιον»* (Σ4). Στην Σ5, η νηπιαγωγός αναφέρει πως από τη στιγμή που το αναλυτικό πρόγραμμα προβλέπει τη διδασκαλία του θρησκευτικού θέματος, τότε εκείνη πρέπει να το διδάξει, όπως κάνει και με άλλα θέματα άσχετα από τη θρησκεία, *«Καθήκον δηλαδή και για να τους μάθω για την Ελλάδα είναι καθήκον και για να τους μάθω τι μέρες της εβδομάδας είναι καθήκον όλα αφού, όπως τα αναφέρει το αναλυτικό πρόγραμμα και αναφέρει κάποια πράγματα για τη θρησκεία, με αυτό τον τρόπο λειτουργώ»* (Σ5). Στη συνέχεια, η νηπιαγωγός από την Σ6, θεωρεί πως πρέπει να γίνονται αναφορές σε άλλες θρησκείες, *«Η γνώμη η δική μου η προσωπική είναι ότι πρέπει να γίνεται αναφορά και στα στις άλλες θρησκείες»* (Σ6), για να έρθουν τα παιδιά από νωρίς σε επαφή με το διαφορετικό και να εξοικειωθούν με αυτό, *«γνωρίζει δηλαδή του δώσει το σχολείο να καταλάβει ότι υπάρχει και κάτι διαφορετικό από αυτό γνωρίζει μέχρι τώρα»* (Σ6). Παράλληλα προσθέτει πως κάθε νηπιαγωγός, ανάλογα αν είναι απόλυτος με την Ορθοδοξία ή αν

είναι πιο διαλλακτικός, θα κάνει και αντίστοιχη διδασκαλία, *«Αν ένας είναι πιο ανοιχτός θα συζητήσει περισσότερα πράγματα, κάποιος άλλος που είναι ενδεχομένως πιο κλειστός εκπαιδευτικός, δηλαδή εννοώ είναι απόλυτος στη θρησκεία του και δεν παρεκκλίνει σε άλλες τέτοιες θα διαμορφώσει το μάθημα με τον ανάλογο τρόπο»* (Σ6). Στη Σ7 η νηπιαγωγός πιστεύει ότι η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση δεν αποτελεί πρωτεύον θέμα του σχολείου καθώς οι σύγχρονες κοινωνίες απομακρύνονται από τη θρησκεία, *«Έτσι όπως περνάνε τα χρόνια και αλλάζουν οι κοινωνίες μας και η στάση γενικά απέναντι στο θρησκευτικό ζήτημα ε δεν είναι πρωτεύοντα, ε από τους βασικούς ρόλους»* (Σ7). Ταυτόχρονα τονίζει πως πρέπει να γίνονται συζητήσεις για να επεξεργαστούν τα συχνά φαινόμενα βίας που προβάλλουν τα μέσα, με αφορμή τη θρησκεία, και με τα οποία έρχονται σε επαφή τα παιδιά, *«Ωστόσο αν προκύπτουν τέτοια ζητήματα, έχει ένα μια ένα βασικό κομμάτι έτσι που μπορεί να επεξεργαστεί και να δουλέψει προς αυτή την κατεύθυνση κυρίως τώρα και με τα φαινόμενα αυτά έτσι που συμβαίνουν της βίας. Νομίζω ότι είναι ένα ζήτημα που προκύπτει στην καθημερινότητά μας, το βλέπουμε στα θεάματά τους τα παιδιά»* (Σ7). Στην Σ8 η νηπιαγωγός πιστεύει πως η ηλικία των νηπίων δεν της επιτρέπει να μιλήσει για διαφορετικές θρησκείες. Την ίδια στιγμή, της αρέσει να μιλά στα παιδιά για το χριστιανισμό και το κάνει, αφού η πλειοψηφία των παιδιών, όχι η ολομέλεια, είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, *«Κοίταξε γενικότερα δε νομίζω να εμβαθύνεις σε αυτή την ηλικία τις θρησκείες των άλλων. Αλλά για το χριστιανισμό εγώ νομίζω και το κάνω, ε ότι ναι μ' αρέσει να εμβαθύνω και να συζητάω με τα παιδιά για το χριστιανισμό»* (Σ8). Επιπλέον, η νηπιαγωγός της συνέντευξης 9 τονίζει πως το πρόγραμμα του σχολείου μεταβάλλεται ανάλογα με τις ανάγκες και τα βιώματα των παιδιών, γι αυτό το λόγο πιστεύει ότι το σχολείο πρέπει να ασχολείται με το χριστιανισμό, *«Ε τουλάχιστον στο νηπιαγωγείο που μεταφέρουμε βιώματα και επιλέγουμε τα θέματά μας ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των παιδιών, σαφώς και εφόσον απευθύνεσαι σε μία ομάδα η οποία έχει μια πολύ συγκεκριμένη θρησκεία κατά το μεγαλύτερο ποσοστό, δεν είναι καθόλου κακό να είναι και ένα από τα θέματα με τα οποία ασχολείται το σχολείο»* (Σ9), και πως είναι αδύνατο να μην αναφερθεί στις θρησκευτικές γιορτές, η οποίες αποτελούν την καθημερινότητα των παιδιών για κάποιες περιόδους, *«Έτσι κι αλλιώς, τα παιδιά, η καθημερινότητα των παιδιών εξελίσσεται γύρω, εκτυλίσσεται συνγνώμη γύρω από αυτή τη γιορτή, τη συγκεκριμένη στιγμή»* (Σ9). Στη Σ10 η νηπιαγωγός αναφέρει πως προτρέπει τα παιδιά να προσεύχονται και να κάνουν το σταυρό τους όταν θέλουν να προστατευτούν από κάτι ή να διαχειριστούν το φόβο και το άγχος, *«Να έχουν κάπου*

να απευθυνθούν , όταν μου λένε κυρία είδα κακό όνειρο, άμα κάνετε το σταυρό πριν κοιμηθείτε, αυτό το μαθαίνουμε, θα είστε πιο ήρεμοι κα θα κοιμάστε πιο καλά. Νομίζω ότι δίνεις στο παιδί εργαλεία για να μπορεί να διαχειριστεί τα άγχη του, τους φόβους του, τις ανασφάλειές του τέλος πάντων» (Σ10). Χαρακτηριστικά επισημαίνει πως διδάσκει αυτά στα παιδιά γιατί είναι χριστιανή, ενώ θα έλεγε άλλα πράγματα εάν πίστευε σε άλλη θρησκεία, «Στην προκειμένη περίπτωση είμαστε ορθόδοξοι χριστιανοί, αν ήμουνα μουσουλμάνα θα έλεγα τα αντίστοιχα έτσι» (Σ10). Επιπρόσθετα, η νηπιαγωγός από τη Σ11 δηλώνει πως αν μιλήσει για θρησκεία, δε θα αναφερθεί στοχευμένα στην επίσημη θρησκεία, αλλά στην ποικιλία θρησκειών που υπάρχει και στην ελευθερία του καθενός να πιστεύει όπου θέλει, «Αν θελήσουμε να μιλήσουμε θα το ανοίξουμε, το πάμε παντού ότι υπάρχουν πολλές επιλογές και ο καθένας έχει το δικαίωμα να επιλέγει τι θέλει και τι του ταιριάζει» (Σ11), εστιάζοντας στην αποδοχή της ετερότητας, «το διαφορετικό δεν το κρίνουμε, το δεχόμαστε» (Σ11). Ολοκληρώνουμε με την άποψη της νηπιαγωγού από την Σ12, η οποία υποστηρίζει πως πρωταρχικός στόχος του νηπιαγωγείου είναι να αποκτήσουν τα παιδιά κοινωνικές δεξιότητες και να αναπτύξουν το σεβασμό στη διαφορετικότητα και όχι η θρησκευτική τους διαπαιδαγώγηση. Αναφορικά με τις χριστιανικές πρακτικές, τονίζει πως τα παιδιά μπορούν να τις μάθουν στο σπίτι τους, από την οικογένειά τους, «Καλύτερο είναι το σχολείο να περάσει στα παιδιά βασικές κοινωνικές δεξιότητες, πώς να χειρίζομαι τον εαυτό μου, πώς να σέβομαι τον άλλον, πώς να είμαι υπεύθυνος, ε, ενεργός πολίτης και το άλλο κομμάτι ας το κάνουν οι γονείς» (Σ12). Παρόλα αυτά θα μπορούσαν να διδαχθούν θρησκευτικά στοιχεία όπως η αγάπη ή ο αλληλοσεβασμός, που εμπίπτουν στις θεωρίες όλων των θρησκειών, «Μπορούμε να περάσουμε στοιχεία της θρησκείας, αλλά με πιο ανοιχτά μυαλά. Όλες οι θρησκείες το ίδιο πράγμα λένε, να αγαπάς τον άλλον, το διαφορετικό, να το σέβεσαι» (Σ12).

Συγκεντρώνοντας όλα τα παραπάνω δεδομένα, το συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως υπάρχει ελευθερία στον τρόπο που προσεγγίζουν οι εκπαιδευτικοί το θέμα της θρησκείας στην τάξη. Πολλές αναφέρουν πως αποτελεί προσωπική υπόθεση του εκπαιδευτικού και ότι ανάλογα με τις προσωπικές του πεποιθήσεις και τα «πιστεύω» του μπορεί να προσεγγίσει το θέμα είτε διαθρησκειακά ή πιο δογματικά. Γενικότερα, φαίνεται πως δεν υπάρχει κάποια ενημέρωση για τον τρόπο που θα έπρεπε να μιλάνε στα παιδιά για τη θρησκεία, ειδικά με ένα αλλόθρησκο παιδί στην τάξη, εκτός από τις

αναφορές του αναλυτικού προγράμματος στις θρησκευτικές γιορτές. Παρόλο που μόνο μια νηπιαγωγός θίγει αυτή την έλλειψη ενημέρωσης, αυτό προκύπτει και από τα λεγόμενα των υπόλοιπων εκπαιδευτικών. Την ίδια στιγμή, κάποιοι νηπιαγωγοί αναφέρουν πως τους αρέσει να μιλούν στα παιδιά για το χριστιανισμό, εφόσον είναι χριστιανοί, και ότι αν πίστευαν σε κάποια άλλη θρησκεία θα έλεγαν τα αντίστοιχα. Ουσιαστικά δηλαδή, μιλούν στα παιδιά με βάση τις προσωπικές τους κοσμοαντιλήψεις χωρίς να σκεφτούν ότι έτσι τα επηρεάζουν. Επιπλέον, ενώ πολλοί εκπαιδευτικοί δε θεωρούν πως το σχολείο είναι υπεύθυνο για την θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των παιδιών και ενώ δηλώνουν αντίθετοι στην κατήχηση, πράττουν διαφορετικά. Φαίνεται πως σαν κατήχηση αντιλαμβάνονται κατά κύριο λόγο, μια συζήτηση στην οποία θα αναφέρεται η ορθότητα του λόγου του Χριστού και κατά την οποία τα παιδιά θα παρακινούνται να είναι πιστοί χριστιανοί. Δεν συνειδητοποιούν όμως ότι η καθημερινή προσευχή και οι πρακτικές που ακολουθούνται στο σχολείο κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών γιορτών, αποτελούν μια έμμεση κατήχηση.

5.2 Συμπεράσματα

Πριν γίνει η συγκεντρωτική παρουσίαση των συμπερασμάτων που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων, είναι χρήσιμο να γίνει μια υπενθύμιση των βασικών θεματικών αξόνων στους οποίους χωρίστηκαν τα ευρήματα. Οι θεματικές ενότητες λοιπόν είναι οι εξής:

- Συζήτηση στην σχολική τάξη για τη θρησκεία και την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών.
- Προσευχή και θρησκευτικές γιορτές στο νηπιαγωγείο.
- Θρησκευτική ετερότητα στην τάξη: η στάση της νηπιαγωγού και των παιδιών.
- Στάση των ετερόθρησκων παιδιών και των οικογενειών τους απέναντι στο σχολείο.
- Στάση των χριστιανών γονέων απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία, αλλά και στη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες.
- Η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση ως καθήκον του σχολείου: οι απόψεις των νηπιαγωγών.

Ξεκινώντας από τον πρώτο άξονα, διαπιστώθηκε πως καμία νηπιαγωγός δεν έχει συζητήσει με τα παιδιά το θέμα της θρησκείας. Οι περισσότερες ασχολούνται με το θέμα αυτό κατά τη διάρκεια των γιορτών, όπου και εστιάζουν στα εθιμοτυπικά και τις χριστιανικές πρακτικές που λαμβάνουν μέρος στις περιόδους αυτές. Επιπλέον, όλες οι νηπιαγωγοί τόνισαν πως δεν έχουν αναφερθεί στη θρησκεία σαν μεμονωμένο θέμα. Σε ότι αφορά τη συζήτηση με τα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών, αρκετοί ήταν οι νηπιαγωγοί που επιλέγουν να μην μιλούν για αυτό το θέμα μέσα στην τάξη, αναφέρουν όμως πως κάτω από κατάλληλες συνθήκες θα το έκαναν. Παράλληλα, αρκετές είναι οι νηπιαγωγοί που μιλούν στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών με τρόπους που ποικίλουν. Ορισμένες απλώς αναφέρουν την ύπαρξη και άλλων θρησκειών, εκτός του χριστιανισμού, χωρίς να δώσουν περαιτέρω στοιχεία για αυτές, ενώ πολλές είναι εκείνες οι οποίες στη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες παρουσιάζουν στα παιδιά διάφορα έθιμα και παραδόσεις των θρησκειών αυτών. Συνήθως, οι αναφορές σε διαφορετικές θρησκείες γίνονται με αφορμή, είτε την ύπαρξη ενός αλλόθρησκου παιδιού μέσα στην τάξη, είτε κατά την παρουσίαση διαφορετικών λαών και πολιτισμών.

Σε ότι αφορά την προσευχή στο νηπιαγωγείο, συμπεριλαμβάνεται στις πρωινές ρουτίνες όλων των νηπιαγωγών που συμμετείχαν στην έρευνα. Οι μισοί από αυτούς χρησιμοποιούν μια καθαρά χριστιανική προσευχή, ενώ οι υπόλοιποι προτιμούν ένα παιδικό ποίημα το οποίο αναφέρεται στο θείο με έναν πιο γενικό τρόπο. Και στις δύο περιπτώσεις βέβαια, τα παιδιά που ανήκουν στην ομάδα των άθεων, δε λαμβάνονται υπόψη. Όπως αναφέρει και η Ζαμπέτα, πολύ συχνά οι άθεοι αποτελούν μια από τις πλέον καταπιεσμένες θρησκευτικές ετερότητες, οι οποίοι δεν μπορούν να ενταχθούν στο ελληνικό σχολείο, λόγω της διάχυτης θρησκευτικότητας που υπάρχει σε αυτό. Άλλο ένα στοιχείο που προέκυψε από την ανάλυση των δεδομένων είναι πως, πολλοί νηπιαγωγοί χρησιμοποιούν κάποιο ποίημα θρησκευτικού περιεχομένου, περισσότερες από μία φορές στην τάξη, συνήθως στην πρωινή ρουτίνα και πριν το φαγητό. Παράλληλα, για τις θρησκευτικές γιορτές, οι νηπιαγωγοί μιλούν στα παιδιά κατά κύριο λόγο μόνο τα Χριστούγεννα και το Πάσχα. Τις περιόδους αυτές, οι περισσότεροι αναφέρονται στη γέννηση του Χριστού και στα πάθη αντίστοιχα, σαν ιστορία. Στον αντίποδα, ορισμένοι εκπαιδευτικοί, επιλέγουν να μιλήσουν και για τις γιορτές του Ευαγγελισμού, των Αρχαγγέλων και των Τριών Ιεραρχών.

Παράλληλα, οι παραπάνω πρακτικές, οι οποίες χρησιμοποιούνται στα περισσότερα νηπιαγωγεία, στην ουσία δεν αρμόζουν στις ελληνικές τάξεις, οι οποίες σύμφωνα με τους νηπιαγωγούς, σχεδόν πάντα περιλαμβάνουν παιδιά από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον. Σε αυτό το σημείο, συγκλίνει και το θεωρητικό κεφάλαιο αυτής της εργασίας, στο οποίο συχνά αναφέρεται πως, σύμφωνα με την Ζαμπέτα, η επίσημη θρησκεία θα εξασκείται στην τάξη, παρά την ύπαρξη ετερόθρησκων παιδιών. Αυτό προκύπτει και μέσα από τις συνεντεύξεις των εκπαιδευτικών, καθώς καμία τους δεν ανέφερε την αλλαγή του προγράμματος σε μια τέτοια περίπτωση, ιδιαίτερα στο ζήτημα της προσευχής. Αντιθέτως, σύνηθες φαινόμενο αποτελεί η διεξαγωγή μιας συζήτησης των γονέων του ετερόθρησκου παιδιού με τη νηπιαγωγό, κατά την οποία οι γονείς διευκρινίζουν τις δραστηριότητες θρησκευτικού περιεχομένου, από τις οποίες επιθυμούν να απέχουν τα παιδιά τους. Συγχρόνως, διαπιστώθηκε, πως οι νηπιαγωγοί μιλούν στους υπόλοιπους μαθητές για την θρησκεία του αλλόθρησκου παιδιού, λέγοντας πως υπάρχουν και άλλες θρησκείες εκτός του χριστιανισμού και πως το παιδί πιστεύει σε έναν άλλο θεό, χωρίς να τους δίνουν περισσότερα στοιχεία για το θρήσκευμα και τα εθιμοτυπικά του. Αρκετοί νηπιαγωγοί μάλιστα, αποφεύγουν να μιλήσουν στα παιδιά για την θρησκευτική ετερότητα του συμμαθητή τους και το κάνουν μόνο στις περιπτώσεις που εκείνα παρατηρήσουν την αποχή του αλλόθρησκου παιδιού και ρωτήσουν για ποιο λόγο συμβαίνει. Σε αυτό έχει αναφερθεί και ο Σταθόπουλος, που τονίζει πως τα παιδιά περιθωριοποιούνται και αδυνατούν να ενταχθούν σε κοινωνικό και εκπαιδευτικό επίπεδο, εξαιτίας της εκπαίδευσης, η οποία δεν απευθύνεται στους μαθητές θρησκευτικής ετερότητας. Αρκετές φορές τα παιδιά παρατηρούν την απομάκρυνση του αλλόθρησκου παιδιού από την ομάδα και ρωτούν για αυτή την στάση του, αλλά μόλις οι εκπαιδευτικοί εξηγήσουν το λόγο, τα παιδιά κρατούν θετική στάση. Βέβαια, τις περισσότερες φορές τα παιδιά δεν παρατηρούν την διαφορετική στάση των ετερόθρησκων μαθητών, γεγονός που βγάζει τις νηπιαγωγούς από τη δύσκολη θέση να εξηγήσουν την θρησκευτική ετερότητα.

Οι θρησκευτικές ετερότητες που αναφέρθηκαν από τις νηπιαγωγούς είναι παιδιά μάρτυρες του Ιεχωβά, μουσουλμάνοι και άθεοι. Σύμφωνα με τις εκπαιδευτικούς, κανένα από τα παιδιά αυτά δεν εκδήλωναν θρησκευτικές τους παραδόσεις μέσα στην τάξη, σε μια προσπάθεια να κρατήσουν κρυφή αυτήν τους την ετερότητα. Σε αυτό το σημείο μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι υπάρχει συσχετισμός

με την απόκρυψη της πολιτισμικής ταυτότητας, την οποία, σύμφωνα με το Νικολάου, τα παιδιά προσπαθούν να αποσιωπήσουν, καθώς αντιλαμβάνονται πως θα στοχοποιηθούν εξαιτίας της. Παράλληλα, μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι παρακάμπτεται μια από τις βασικές αρχές για την αποδοχή της θρησκευτικής ετερότητας, σύμφωνα με το Συμβούλιο της Ευρώπης 2007, η οποία είναι η δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου στο σχολείο, όπου ο κάθε μαθητής έχει τη δυνατότητα να εκφραστεί με ασφάλεια και να μοιραστεί με τους υπόλοιπους τις αντιλήψεις του, ακούγοντας παράλληλα και τις απόψεις των άλλων χωρίς να είναι προκατειλημμένος. Πολλές φορές μάλιστα, τα παιδιά μουσουλμάνοι ακολουθούν τις χριστιανικές πρακτικές που λαμβάνουν μέρος μέσα στην τάξη, ύστερα από παρότρυνση και των γονέων τους. Αντίθετη στάση έχουν σε αυτό το θέμα οι μάρτυρες του Ιεχωβά και οι άθεοι, οι οποίοι απέχουν συστηματικά σε ότι αφορά το χριστιανισμό, με τα παιδιά μάρτυρες του Ιεχωβά να απουσιάζουν από την τάξη για αρκετές μέρες τις περιόδους των θρησκευτικών γιορτών. Η απουσία αυτή δείχνει πως οι ετερόθρησκες οικογένειες γνωρίζουν ότι οι νηπιαγωγοί δεν έχουν την πρόθεση να προσεγγίσουν το ζήτημα των γιορτών πιο ουδετερόθρησκα, κάτι το οποίο προέκυψε και από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών για τις δραστηριότητες που κάνουν στην τάξη τις γιορτές. Αυτή η διαφορετική αντιμετώπιση των μουσουλμάνων με τις υπόλοιπες θρησκευτικές ετερότητες, ίσως οφείλεται στο φόβο των μουσουλμάνων να μην προκαλέσουν αντιδράσεις, αφού όπως τονίζει και η Ζαμπέτα, το Ισλάμ παρουσιάζεται ως ο κυριότερος θρησκευτικός «Άλλος» και ο εχθρός της ελληνικής ταυτότητας μέσα από την ευρύτερη κουλτούρα του σχολείου. Τέλος, οι περισσότερες νηπιαγωγοί δήλωσαν πως οι ετερόθρησκες οικογένειες ήταν πολύ ήσυχες, δεν μιλούσαν για τη θρησκεία τους και σέβονταν την πλειοψηφία, ταυτίζοντας την ένδειξη σεβασμού με την αποσιώπηση της δικής τους θρησκείας και την παρακολούθηση, ορισμένες φορές και την εξάσκηση, των ορθόδοξων παραδόσεων και πρακτικών. Παράλληλα, οι εκπαιδευτικοί θεωρούν πως σέβονται τα ετερόθρησκα παιδιά, επειδή τους επιτρέπουν να μην ακολουθούν τις χριστιανικές πρακτικές εάν δεν το θέλουν. Πρόκειται λοιπόν για μια αλληλεπίδραση η οποία, σε καμία περίπτωση δε στηρίζεται στον αλληλοσεβασμό και την ισοτιμία.

Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, οι χριστιανοί γονείς δεν σχολιάζουν την ύπαρξη ενός αλλόθρησκου παιδιού μέσα στην τάξη και δεν δείχνουν αρνητικοί απέναντί του. Αυτή η στάση των γονέων αποδίδεται στη συμπεριφορά των

αλλόθρησκων παιδιών και των οικογενειών τους, οι οποίοι δεν εκφράζουν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και παραδόσεις. Ωστόσο αφήνεται να εννοηθεί, πως εάν αν κάποιο παιδί ή η οικογένειά του εκδήλωναν τις θρησκευτικές τους παραδόσεις, οι υπόλοιποι γονείς θα είχαν μια διαφορετική στάση απέναντί τους. Σε αυτό το σημείο, μπορεί να υποστηριχθεί πως εφαρμόζεται η ανεκτικότητα στην ήπια μορφή της, όπως αναφέρεται και στο Συμβούλιο Ευρώπης 2007, σύμφωνα με την οποία, υπάρχει παθητική ανοχή της διαφορετικότητας των αξιών και του τρόπου ζωής των άλλων, χωρίς ουσιαστική αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφορετικών ομάδων. Συγχρόνως, εξίσου ουδέτερη περιγράφηκε και η στάση των χριστιανών γονέων απέναντι στη συζήτηση για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών. Κανείς από τους νηπιαγωγούς δεν είχε αντιμετωπίσει πρόβλημα με τους γονείς αν και πολύ συχνά δεν ήταν σίγουροι ότι οι γονείς είχαν ενημερωθεί για αυτήν τη συζήτηση.

Ολοκληρώνοντας, άλλο ένα σημαντικό στοιχείο το οποίο προκύπτει από την παρούσα έρευνα, είναι η ελευθερία που έχουν οι εκπαιδευτικοί στην προσέγγιση της έννοιας της θρησκείας. Όταν, ερωτήθηκαν οι νηπιαγωγοί αν θεωρούν καθήκον του σχολείου την θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των παιδιών, οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν ποικίλες. Το ερώτημα αυτό προέκυψε από την βιβλιογραφία, καθώς σύμφωνα με τον Καραμούζη ο γενικότερος στόχος του σχολείου είναι η μετάδοση της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας και παράδοσης στα παιδιά, αλλά και η ανάπτυξη της πίστης τους στο Θεό. Οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να μη συμφωνούν τυπικά με αυτή τη δήλωση, καθώς οι περισσότεροι τόνισαν πως δεν αποτελεί έναν από τους πρωτεύοντες στόχους της εκπαίδευσης, τονίζουν όμως, πως οφείλουν να ασχοληθούν με το θέμα αφού αποτελεί μέρος της καθημερινότητας των παιδιών. Αντίθετη, βέβαια, διαπίστωση προκύπτει από το Συμβούλιο της Ευρώπης του 2007, σύμφωνα με το οποίο, στην σύγχρονη κοινωνία η εκδήλωση των θρησκευτικών παραδόσεων έχει μειωθεί. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνουν το πρόγραμμα της τάξης οι εκπαιδευτικοί, μπορεί να χαρακτηριστεί ως έμμεση κατήχηση και μάλιστα σε καθημερινή βάση, κυρίως λόγω της προσευχής και των πρακτικών που ακολουθούνται στο σχολείο τη διάρκεια των θρησκευτικών γιορτών. Από εκεί κι έπειτα η κάθε νηπιαγωγός είχε μια διαφορετική άποψη για το πώς πρέπει να προσεγγίζεται το θέμα. Πολλοί αναφέρουν πως αποτελεί προσωπική υπόθεση του εκπαιδευτικού και ότι ανάλογα με τις προσωπικές του πεποιθήσεις και τα «πιστεύω» του μπορεί να προσεγγίσει το θέμα είτε διαθρησκειακά ή πιο δογματικά. Κάθε

νηπιαγωγός δηλαδή μπορεί να επηρεάσει τα παιδιά με την προσωπική του κοσμοθεωρία. Όπως αναφέρει και η Ζαμπέτα, το σχολείο έχει τη δυνατότητα διαμόρφωσης θρησκευτική συνείδησης στους νέους.

Τέλος, σύμφωνα με τα παραπάνω συμπεράσματα της παρούσας έρευνας, μπορεί να υποστηριχθεί πως στα σύγχρονα νηπιαγωγεία εφαρμόζεται το πολυπολιτισμικό μοντέλο, σε ότι αφορά τη θρησκευτική ετερότητα. Όπως έχει αναλυθεί και στο θεωρητικό κεφάλαιο, στο μοντέλο αυτό γίνονται αποδεκτά τα ιδιαίτερα πολιτισμικά και θρησκευτικά στοιχεία των μειονοτικών ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, ο Νικολάου υποστηρίζει πως δημιουργείται ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβιώνουν και αναπτύσσονται διαφορετικοί πολιτισμοί, χωρίς να υπάρχει αλληλεπίδραση και ανταλλαγή στοιχείων μεταξύ τους. Συμπληρωματικά, ο Γκόβαρης αναφέρει πως δεν λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι οι πολιτισμοί αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται δημιουργώντας, ή και απορρίπτοντας κάποια στοιχεία τους, με αποτέλεσμα κάθε μειονοτική ομάδα να αναπτύσσεται ανεξάρτητη από τις υπόλοιπες. Αυτό προκύπτει και από τα λεγόμενα των νηπιαγωγών, που επιλέγουν σε μεγάλο βαθμό να μην ασχοληθούν ουσιαστικά με τη θρησκεία του ετερόθρησκου παιδιού. Αρκούνται σε μια απλή αναφορά στην θρησκευτική του ετερότητα και δεν παρουσιάζουν στα παιδιά τις θρησκευτικές τους παραδόσεις, τα έθιμα και τις αντιλήψεις τους, με στόχο την ουσιαστική αλληλεπίδραση και την εύρεση των κοινών στοιχείων ανάμεσα στις διαφορετικές θρησκείες. Τα παιδιά λοιπόν, γνωρίζουν επιφανειακά τη θρησκευτική ετερότητα και δεν μπαίνουν στην διαδικασία να τη μελετήσουν και να τη γνωρίσουν πιο ουσιαστικά.

6^ο Κεφάλαιο: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Κατά την εκπόνηση της συγκεκριμένης μελέτης, προέκυψαν αρκετά ζητήματα, τα οποία παρεμπόδισαν την ομαλή διεξαγωγή της. Αρχικά, κατά τη συγγραφή του θεωρητικού κεφαλαίου, υπήρξε δυσκολία στην ανεύρεση σχετική βιβλιογραφίας. Τα

βιβλία που βρέθηκαν με θέμα το θρησκευτικό ζήτημα και τη θρησκευτική ετερότητα στα σχολεία, επικεντρώνονταν στις τάξεις του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου και συχνά δεν έκαναν καμία αναφορά στο Νηπιαγωγείο. Πιο συγκεκριμένα, υπήρχαν πολλές έρευνες που αφορούσαν τον τρόπο διεξαγωγής του μαθήματος των θρησκευτικών ή ακόμα και άλλων μαθημάτων, όπως ιστορία και η γλώσσα, που περνούν θρησκευτικά στοιχεία μέσα στο σχολείο, καθώς επίσης και τον τρόπο που αυτά τα μαθήματα αποκλείουν τους ετερόθρησκους μαθητές από την εκπαιδευτική διαδικασία. Παράλληλα, δεν βρέθηκαν σχετικές ελληνικές έρευνες και οι αντίστοιχες ξενόγλωσσες αναφέρονταν στα δεδομένα άλλων Ευρωπαϊκών χωρών, που διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από τα ελληνικά δεδομένα, τα οποία είχε και ως αντικείμενο μελέτης η παρούσα έρευνα.

Άλλο ένα πρόβλημα το οποίο επηρέασε σημαντικά την έρευνα ήταν η αντιμετώπιση του θέματος από τους νηπιαγωγούς. Σε ορισμένες περιπτώσεις, κατά την πρώτη προσέγγιση, όταν ανέφερα πως είμαι φοιτήτρια και χρειάζομαι κάποιες συνεντεύξεις ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν, στη συνέχεια όμως, που τους ενημέρωνα για το θέμα της εργασίας μου πολλές φορές δυσανασχετούσαν και μου ζητούσαν να επικοινωνήσω μαζί τους αργότερα. Τελικά, όταν μιλούσα ξανά μαζί τους με απέρριπταν με δικαιολογία την έλλειψη χρόνου. Ολοκληρώνοντας, ακόμα και οι εκπαιδευτικοί που ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν, πολλές φορές, ιδιαίτερα κατά την έναρξη την συνέντευξης και μέχρι να νιώσουν πιο άνετα, έδιναν αρκετά σύντομες απαντήσεις και ήταν αρκετά αμήχανες. Βέβαια, η αμηχανία αυτή είναι κατανοητή αν ληφθεί υπόψη το πόσο ευαίσθητο είναι το θέμα της θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης και πόσες αντιδράσεις έχουν προκληθεί το τελευταίο διάστημα με αφορμή αυτό.

7^ο Κεφάλαιο: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία και αναλογιζόμενη τις αδυναμίες της, θα ήθελα να παραθέσω τις προτάσεις μου για μελλοντικές έρευνες, όπως προέκυψαν και από τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης μελέτης.

Λαμβάνοντας υπόψη, πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί ένα θέμα του οποίου ο τρόπος προσέγγισης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις προσωπικές πεποιθήσεις του καθενός, όπως επίσης και ότι πολύ συχνά οι γονείς παρεμβαίνουν στο σχολείο αν διαφωνούν σε κάτι, τότε ένα θέμα μελέτης που προκύπτει είναι η διερεύνηση των απόψεων των χριστιανών γονέων, σχετικά με τον τρόπο προσέγγισης του θρησκευτικού ζητήματος και της θρησκευτικής ετερότητας στο σχολείο.

Άλλη μία ενδιαφέρουσα προσέγγιση του θέματος του θρησκευτικού ζητήματος στο σχολείο, θα ήταν από την πλευρά των ετερόθρησκων οικογενειών. Μια σχετική έρευνα θα ήταν εξίσου ενδιαφέρουσα και χρήσιμη, ώστε να γίνουν κατανοητές οι απόψεις αυτών των οικογενειών και να προσεγγιστεί το θέμα από τη δική τους οπτική. Με αυτό τον τρόπο, θα υπάρξει μια πληρέστερη εικόνα του φαινομένου, που θα συμβάλει και στην σωστή προσέγγισή του.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. (1997). Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: «εμείς» και οι «άλλοι». Στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση* (σελ. 27-45). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Chrysoloras, N. (2010). *Religion and National Identity in the Greek and Greek-Cypriot Political Culture*. London: School of economics and political science.
Ανακτήθηκε 17 Ιουλίου 2017, από <http://etheses.lse.ac.uk/3026/>
- Γκόβαρης, Χ. (2011). *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση.
- Γκότοβος, Α. (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γκότοβος, Α. (2001). *Οικουμενικότητα, ετερότητα και ταυτότητα: Η επαναδιαπραγμάτευση του νοήματος της παιδείας*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Δημαράς, Α. (1990). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. β'. Αθήνα: Εστία.
- Δραγώνα, Θ. (1997). Όταν η εθνική ταυτότητα απειλείται: ψυχολογικές στρατηγικές αντιμετώπισης. Στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση* (σελ. 72-105). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δραγώνα, Θ., & Φραγκουδάκη, Α. (2012). Διαπολιτισμική εκπαίδευση από τη σκοπιά του «Νότου» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο J. Gundara & S. Jacobs (Επιμ.), *Διαπολιτισμική Ευρώπη: Διαφορετικότητα και κοινωνική πολιτική* (σελ. 255-282). Αθήνα: Πεδίο.
- Ζαμπέτα, Ε. (2003). *Σχολείο και θρησκεία*. Αθήνα,: Θεμέλιο.
- Harris, M., Moran, G. (1998). *Reshaping Religious Education: Conversations on Contemporary Practice*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Haynes, C. C. (1994). *Finding common ground: A first amendment guide to religion and public education*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας τις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Jackson, R. (2007). *Religion and Education in Europe: Developments, Context and Debates*. Germany: Waxmann.

Καραμούζης, Π. (2007). Θρησκεία, εκπαίδευση και κοινωνικοπολιτική δομή στη νεοελληνική κοινωνία. Στο Π. Καραμούζης, *Πολιτισμός και διαθρησκείακη αγωγή: Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο* (σελ. 71-98). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καραμούζης, Π. (2007). Μετανεωτερικότητα και διαθρησκείακη αγωγή. Στο Π. Καραμούζης, *Πολιτισμός και διαθρησκείακη αγωγή: Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο* (σελ. 43-69). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Keast, J. (2007). *Θρησκευτική ετερότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση: ένα βοήθημα για τα σχολεία*. Συμβούλιο της Ευρώπης.

Νικολάου, Γ. (2011). *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο: από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Πεδίο.

Ντεμπρέ, Ρ. (2004). *Η διδασκαλία της θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο*. Αθήνα: Εστία.

Robson, C. (2007). *Η Έρευνα του Πραγματικού κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.

Schreiner, P. (2015). Religious education in the European context. In J. Berglund, T. Lunden & P. Strandbrink (Ed.), *Crossings and Crosses: Borders, Educations, and Religions in Northern Europe (Religion and Society)* (pp. 139- 141). Berlin: Walter de Gruyter.

Σταθόπουλος, Μ. (1999). Η συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας και οι σχέσεις Πολιτείας-Εκκλησίας. Στο Δ. Χριστόπουλος (Επιμ.), *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας την Ελλάδα* (σελ. 199-224). Αθήνα: Κριτική.

Σωτηρέλης, Γ. (1998). *Θρησκεία και εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή σύμβαση. Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία*. Αθήνα: Σάκκουλα.

Σωτηρέλης, Γ. (1999). Ο χωρισμός κράτους-εκκλησίας: η αναθεώρηση που δεν έγινε. Στο Δ. Χριστόπουλος (Επιμ.), *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας την Ελλάδα* (σελ. 19-79). Αθήνα: Κριτική.

Τσακαλίδης, Γ. (1996). Το Ισλάμ στα αναλυτικά προγράμματα των σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της Ελλάδος καθώς και στις οδηγίες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Στο Ν. Ζαχαρόπουλος & Γ. Ζιάκας (Επιμ.). *Το Ισλάμ στα σχολικά βιβλία της Ελλάδος* (σελ. 25-35). Θεσσαλονίκη, Ελλάς: Επιστημονική επετηρίδα τμήματος θεολογίας ΑΠΘ.

Zambeta, E. (2000). Religion and national identity in Greek education. *Intercultural Education*, 2, 145-156. Ανακτήθηκε 13 Ιουλίου 2017, από <http://www.tandfonline.com/loi/ceji20>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

1. Πόσα χρόνια διδάσκετε;
2. Τι σπουδές έχετε κάνει;
3. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;
4. Υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου;
5. Κατά τη διάρκεια των γιορτών υπάρχει σύνδεση με το θρησκευτικό στοιχείο;
Ναι: Περιγράψτε μου με ποιον τρόπο γίνεται αυτό.
Όχι: Για ποιο λόγο το αποφεύγετε;
6. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;
Ναι: Ποια στάση κράτησαν τα παιδιά;
Όχι: Θεωρείτε πως είναι ένα θέμα που μπορεί να συζητηθεί με τα παιδιά;
Ποια είναι η άποψή σας;
7. Είχατε ποτέ εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας στην τάξη σας;
7^α. Πως αντιμετωπίζαν τα υπόλοιπα παιδιά το άτομο με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα;
8. Ποια ήταν/ θα ήταν η στάση σας σε αυτή την περίπτωση;
8^α. Περιγράψτε μου τις εμπειρίες σας.
8β. Πως διαχειριστήκατε το θέμα της προσευχής σε αυτήν την περίπτωση;
(Έχοντας ένα αλλόθρησκο παιδί μέσα στην τάξη.)
8γ. Μιλάτε για την θρησκεία του άλλου παιδιού;
9. Σε ποιο βαθμό εκδηλώνουν τις θρησκευτικές τους παραδόσεις τα ετερόθρησκα παιδιά;
10. Ποια είναι η στάση των γονιών απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία;
11. Ποια είναι η στάση των γονιών όσων αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες;
12. Εκτός σχολείου συμμετέχετε στη θρησκευτική ζωή; Σε ποιο βαθμό;
13. Υπάρχει κάτι άλλο που θα θέλατε να προσθέσετε σχετικά με το θέμα αυτό;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Έντυπο συγκατάθεσης

Αγαπητέ εκπαιδευτικέ,

Θα ήθελα να ζητήσω τη συμμετοχή σας στην έρευνα που διεξάγω με θέμα "Η προσέγγιση του θρησκευτικού ζητήματος στο νηπιαγωγείο" στα πλαίσια εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας, με υπεύθυνο τον καθηγητή του παιδαγωγικού τμήματος προσχολικής εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Μάγο Κωνσταντίνο.

Θα ήθελα να ζητήσω την άδεια σας να ηχογραφήσω την συνέντευξη που θα μου παραχωρήσετε, οι οποία θα διαρκέσει περίπου 15 λεπτά. Η ηχογράφηση θα απομαγνητοφωνηθεί και θα χρησιμοποιηθεί ως δεδομένο για ερευνητικούς σκοπούς ενώ ταυτόχρονα θα διαφυλαχθεί η ανωνυμία σας.

Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων για την συνεργασία σας.

Η ερευνήτρια

Ο/Η εκπαιδευτικός

Βατίστα Αγγελική

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Συνεντεύξεις νηπιαγωγών

Χρήσιμο είναι να διευκρινιστεί ότι όπου E= Ερευνήτρια και όπου Δ= Δείγμα

Συνέντευξη 1:

E: Ε πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ1: Ε διδάσκω, μπαίνω στον δέκατο ένατο χρόνο.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ1: Έχω τελειώσει τη σχολή νηπιαγωγών στην Καρδίτσα, την δίχρονη και μετά τέλειωσα και εδώ το πανεπιστήμιο του Βόλου, το προσχολικής αγωγής.

E: Ωραία. Εμένα το θέμα μου είναι για τη θρησκεία, για το θρησκευτικό ζήτημα. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ1: Ε έχω μιλήσει όταν τυχαίνει με τις γιορτές, όχι πιο αναλυτικά.

E: Υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας μέσα στην καθημερινότητα, μέσα στο σχολείο;

Δ1: Υπάρχει στην πρωινή προσευχή που κάνουμε, κάνουμε δηλαδή το σύμβολο του σταυρού και λέμε και ένα τραγουδάκι, όχι όμως ως προσευχή, ως ευχαριστία για την ζωή μας.

E: Εκεί αναφέρετε, αναφέρεστε στο Θεό ή σε κάποιο θρησκευτικό σύμβολο;

Δ1: Όχι δεν υπάρχει τέτοια λέξη μέσα, αλλά τα σταυρό τον κάνουμε.

E: Ε κατά τη διάρκεια των γιορτών μου είπατε ότι μιλάτε στα παιδιά.

Δ1: Ναι ναι. Τότε μα δίνεται η ευκαιρία να το συνδυάσουμε έτσι με τις γιορτές και να περάσουμε ορισμένα θρησκευτικά στοιχεία και θρησκευτικές παραδόσεις.

E: Έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;

Δ1: Όχι δεν έχει τύχει μέχρι τώρα.

E: Θεωρείτε πως είναι ένα θέμα που μπορεί να συζητηθεί με τα παιδιά;

Δ1: Αν υπάρχουν οι κατάλληλες συγκυρίες θα μπορούσε να, να συζητηθεί. Δεν έχει τύχει όμως μέχρι τώρα στο νηπιαγωγείο που δουλεύω.

E: Είχατε ποτέ εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας στην τάξη; Δηλαδή παιδιά από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον;

Δ1: Κοίτα. Μέχρι τώρα δεν έχει τύχει ποτέ, παρά μόνο τη φετινή χρονιά που το παιδάκι όμως δεν πίστευε πουθενά. Ήτανε άθεο.

E: E τα υπόλοιπα παιδιά το έχουνε, καταλαβαίνουν ας πούμε τη διαφορά; Βλέπουν ότι ίσως η συμπεριφορά του είναι διαφορετική;

Δ1: Όχι δεν υπάρχει κάτι διαφορετικό στη συμπεριφορά του παιδιού, ούτε έχουν καταλάβει τα άλλα παιδάκια. Κάνει κανονικά το πρόγραμμα, όπως κάνουν τα άλλα παιδιά, δε συμμετέχει μόνο στο σύμβολο του σταυρού που κάνουν στην πρωινή προσευχή. Αλλά και αυτό έχει περάσει απαρατήρητο από τα άλλα παιδάκια, δεν του έχει δώσει κανένας σημασία, ότι το συγκεκριμένο παιδί δεν κάνει το σταυρό του.

E: Και η δική σας στάση σε αυτό ποια είναι; Εννοώ πως το αντιμετωπίζετε;

Δ1: Όχι τίποτα, είχαμε από την αρχή τη δήλωση της μανούλας ότι το παιδάκι είναι άθεο και δεν θέλει να κάνει κανένα σύμβολο, ούτε να συμμετέχει σε κάποια συζήτηση θρησκευτική ούτε στις γιορτές και το σεβαστήκαμε και έχει περάσει έτσι, τίποτα παρά πάνω, ούτε λιγότερο ούτε περισσότερο.

E: Ωραία, οπότε μου είπατε ότι είναι άθεο οπότε να υποθέσω δεν εκδηλώνει κάποιες θρησκευτικές..

Δ1: Όχι, όχι τίποτα.

E: E τώρα οι γονείς των άλλων παιδιών έχουνε κάνει κάποια νύξη γι' αυτό το θέμα;

Δ1: Όχι. Όχι. Εμείς στην πρώτη συνάντηση που κάνουμε με τους γονείς δηλώνουμε το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου έτσι σε γενικές γραμμές, επισημαίνουμε ότι υπάρχει η προσευχή στο σχολείο μας και όποιος γονέας δεν επιθυμεί μας το δηλώνει στην αρχή της χρονιάς και δεν αναγκάζουμε κανένα παιδάκι να κάνει κάτι που δε θέλει. Προς το παρόν δεν έτυχε κάποιος γονέας να πει ότι είναι αντίθετος με αυτό, εκτός από αυτό το συγκεκριμένο παιδί που είχαμε φέτος.

E: Ε τώρα υποθέτω ότι, όταν αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες οι γονείς; Έχει εκδηλώσει κάποιος ότι δε θέλει να συζητηθεί τέτοιο θέμα;

Δ1: Δεν έτυχε τώρα, ναι δε έτυχε καθόλου. Δηλαδή στα 19 χρόνια που δουλεύω έτυχε πρώτη φορά αυτό το παιδάκι να έχει αυτή τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα, που δεν έχει δηλαδή καθόλου θρησκευτική συνείδηση σε κάτι, σε τίποτα.

E: Δηλαδή, οι υπόλοιποι γονείς τώρα, που τα παιδιά τους είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, εάν μιλήσετε στην τάξη ίσως για διαφορετικές θρησκείες θεωρείτε ποια θα ήταν η στάση τους; Έχει υπάρξει κάτι;

Δ1: Δεν έχουμε μιλήσει ποτέ για διαφορετικές θρησκείες.

E: Εκτός σχολείου συμμετέχετε στα θρησκευτικά δρώμενα;

Δ1: Εγώ προσωπικά;

E: Ναι

Δ1: Εγώ ναι συμμετέχω.

E: Σε ποιο βαθμό;

Δ1: Στο βαθμό, δε θα μπορούσα τώρα να δώσω βαθμό ρε παιδί μου, ξέρω εγώς Προσωπικό είναι αυτό.

E: Ναι σίγουρα. Είναι προσωπική..

Δ1: Δε θα μπορούσα δηλαδή να βαθμολογήσω τώρα τη θρησκευτική ζωή ενός άλλου, ο άλλος μπορεί να θεωρεί ότι το πολύ είναι το πιο απλό για μένα, δε θα μπορούσα να δώσω ένα βαθμό.

E: Ωραία υπάρχει κάτι άλλο που θα θέλατε να προσθέσετε σχετικά με το θέμα; Κάτι που δεν αναφέραμε;

Δ1: Όχι.

E: Ευχαριστώ πολύ.

Συνέντευξη 2:

E: Πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ2: Αυτό είναι ο δέκατος έβδομος.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ2: Τελείωσα νηπιαγωγών στην Καρδίτσα, μετά έκανα την εξομοίωση, μετά έκανα εδώ μια επιμόρφωση στο Πανεπιστήμιο για το πώς γράφουμε εργασίες, ε εργασίες με επιστημονικό τρόπο, ε πρώτου επιπέδου κομπιούτερ και τώρα τελειώνω το, για να πάρω την πιστοποίηση στο δεύτερο επίπεδο στα κομπιούτερ και γαλλικά τελείωσα έχω την επάρκεια. Αυτά και ακορντεόν, τέλος πάντων, έφτασα στην ανωτέρα στο δημοτικό ωδείο.

E: Ωραία. Το θέμα μου εμένα είναι για το θρησκευτικό ζήτημα. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ2: Συγκεκριμένα όχι, όχι, όχι ιδιαίτερα. Όχι όχι ιδιαίτερα.

E: Μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου υπάρχουν κάποια στοιχεία θρησκευτικότητας;

Δ2: Στην καθημερινότητα ναι. Στις ρουτίνες κάνουμε την προσευχή, το πρωί, μετά πριν να φάμε και μετά στην αναχώρηση κάνουμε μια προσευχή, εε κι όταν γιορτάζει κανένας και την ημέρα εκείνη γιορτάζει ο άγιος, αναφερόμαστε λίγο, ε λίγο την ιστορία του αγίου.

E: Α στις γιορτές των παιδιών.

Δ2: Ναι

E: Στις υπόλοιπες γιορτές; Δηλαδή Πάσχα, Χριστούγεννα υπάρχει σύνδεση με το θρησκευτικό στοιχείο;

Δ2: Υπάρχει ναι

E: Με ποιον τρόπο;

Δ2: Καταρχήν τα Χριστούγεννα ετοιμάζουμε τη γιορτή μας, που είναι με τους γονείς, εε λέμε τα ιστορικά γεγονότα, ναι. Και επίσης και το Πάσχα πάλι λέμε τα ιστορικά,

τα γεγονότα. Εε λέμε και για, βέβαια πως γιορτάζουν σε όλο τον κόσμο τη γιορτή αυτή και τα Χριστούγεννα και το Πάσχα ας πούμε, πως γιορτάζουν και οι άλλοι λαοί, τα έθιμά τους. Αναφέρουμε, τα λέμε και αυτά, τα αναφέρουμε. Ναι.

E: Για την ύπαρξη όμως διαφορετικών θρησκειών έχετε μιλήσει;

Δ2: Ναι έχουμε μιλήσει, όταν είπαμε στα παιδιά του κόσμου, ε είπαμε ε έχουμε πει ας πούμε, όταν μιλήσαμε για τους λαούς και τους πολιτισμούς, ότι υπάρχουνε και άλλοι λαοί με, που πιστεύουν σε άλλο θεό, ναι είπαμε πολύ απλά όμως, γενικά και μερικά πολύ βασικά χαρακτηριστικά ας πούμε και παραδόσεις, έτσι πάρα πολύ έτσι, όχι εντυπωσιακές ε λίγο κατανοητές για τα παιδιά.

E: Ποια στάση, πως τα είδατε να αντιδρούν τα παιδιά σε αυτό;

Δ2: Καλά, θετική στάση, εντάξει εδώ πέρα δεν, ε έχουμε κάποια παιδιά από την Αλβανία ένα και ένα παιδάκι απ' τη, δύο απ' την Αλβανία και ένα από την Ρωσία. Εμ μας έχουν πει ρε παιδί μου ε απ' την Ρωσία ορισμένα έθιμα, κάτι παραδοσιακές φορεσιές που είχε η γιαγιά του παιδιού, ε από την Αλβανία όχι δεν μα είπε κάτι ιδιαίτερο. Ε ναι θετική στάση και φιλική.

E: Εε μέσα στην τάξη, οπότε, είχατε εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας, παιδιά με άλλες θρησκείες.

Δ2: Ναι.

E: Πως; Περιγράψτε μου λίγο αυτή την εμπειρία.

Δ2: Ναι, είχε πάει το παιδάκι ένα μήνα, ε είχε πάει για καιρό ας πούμε στη Ρωσία, επέστρεψε και μας έφερε ωραίες σοκολάτες με, το περιτύλιγμα είχε μια γυναίκα με παραδοσιακή φορεσιά της Ρωσίας, τους άρεσε πάρα πολύ, ε φάγαμε το γλυκό ε μας διηγήθηκε πως ήταν εκεί το σπίτι με τη γιαγιά του, γιατί η γιαγιά του παιδιού και ο παππούς μένουν εκεί στη Ρωσία κοντά στη Μόσχα, ε πως πέρασε.

E: Για τη θρησκεία του; Τα παιδιά τα υπόλοιπα, έδειχναν να το αντιμετωπίζουν διαφορετικά; Εξαιτίας όμως αυτού του στοιχείου, της θρησκευτικής ετερότητας.

Δ2: Ε να σου πω την αλήθεια, ε δεν αναφερθήκαμε ειδικά για τα, για τις θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, ε ναι φέτος δεν ξέρω, φέτος νομίζω ότι κι εδώ που έχουνε, που είναι από την Αλβανία και πηγαινοέρχονται νομίζω ότι είναι χριστιανοί

και αυτοί, δεν είναι μουσουλμάνοι. Αλλά από άλλες χρονιές που είχα παιδάκι από την Αλβανία που ήτανε μουσουλμάνοι, εντάξει λίγα πράγματα μας έλεγε το παιδί, ναι πολύ λίγα πράγματα.

E: Είχατε μιλήσει εσείς για τη θρησκεία του παιδιού;

Δ2: E όχι, όχι, όχι δεν ξέρω και πολλά πράγματα, δεν ξέρω και πολλά εε πολλά έθιμα που έχουν και συνήθειες, εμ πέρυσι ένα, νομίζω ένα τραγουδάκι που έλεγε με τη μαμά του, ε κάποια φαγητά που τρώγανε εκεί αγαπημένα μας έλεγε, ναι. E λίγα πραγματάκια όμως, ναι δεν δώσαμε σημασία ιδιαίτερη ναι.

E: Eμ το θέμα τη προσευχή μέσα στην τάξη; Με το παιδί ας πούμε πως το διαχειριστήκατε αυτό το θέμα;

Δ2: E άμα δεν ήθελε δεν έκανε το σταυρό, εντάξει δεν έκανε το σταυρό, άμα δεν ήθελε και ντάξει τις περισσότερες φορές δεν το έκανε, δεν το έκανε και δεν το πίεζα να το κάνει. Το άφηνα ναι.

E: Η στάση τώρα των γονιών, των υπόλοιπων, πως ήταν απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία, είχε κάποιο, κάποια αλλαγή, κάποια διαφορά;

Δ2: Δε νομίζω, όχι εντάξει, βέβαια δεν ήθελαν οι γονείς εντάξει οι υπόλοιποι δεν το, πως το λένε, δεν ελκυ, δεν είχαν ελκύ, ε ρε παιδί μου δεν τους τράβηξε πολύ για παρέα και ενώ δημιουργήθηκαν κάποιες φιλίες μεταξύ των παιδιών, με αυτό το παιδάκι εντάξει, το κοριτσάκι ας πούμε δεν ε δεν το πλησίασαν πάρα πολύ στενά, ε τυπικές σχέσεις είχαν, όχι προσωπικές.

E: Οι γονείς;

Δ2: Οι γονείς ναι οι γονείς.

E: Αν, ε η στάση των γονιών για να συζητήσετε ας πούμε, μου είπατε ότι έχετε συζητήσει, ότι έχετε αναφέρει για διαφορετικές θρησκείες κάποια στιγμή, πως ήταν η στάση των γονιών σε αυτή τη συζήτηση.

Δ2: E ουδέτερη, ουδέτερη στάση.

E: Δεν υπήρξαν αντιδράσεις.

Δ2: Ναι όχι, όχι όχι εντάξει ναι. Δεν είχαν βέβαια και πρόβλημα εντάξει ήτανε και μορφωμένοι οι περισσότεροι γονείς ναι. Φυσικά και με το παιδάκι του μιλούσαν και ζεστοί, αλλά ντάξει σχέσεις έτσι, ε ενώ άλλα παιδάκια έβγαιναν στο πάρκο κάθε Παρασκευή πήγαιναν να παίξουν μαζί νομίζω ότι δεν το λέγαν το παιδάκι, δεν το προσκαλούσαν.

Ε: Μάλιστα. Τώρα, εσείς εκτός σχολείου συμμετέχετε στα θρησκευτικά δρώμενα; Στη θρησκευτική ζωή;

Δ2: Ε όποτε μπορώ ναι, όχι πολύ συχνά, ναι εντάξει πηγαίνω που και που στην εκκλησία, ε στις γιορτές πηγαίνω. Εντάξει και μ αρέσει, η προσευχή με ηρεμεί ναι.

Ε: Κάτι άλλο υπάρχει που θα θέλατε να προσθέσετε σχετικά με το θέμα, κάτι που δεν αναφέραμε ίσως;

Δ2: Όχι, εε ντάξει εε ήθελα να πω ότι ναι ότι πρέπει περισσότερο να αποδεχόμαστε τη διαφορετικότητα στις θρησκευτικές προτιμήσεις του καθενός, να σεβόμαστε περισσότερο, να μην κοροϊδεύουμε, ε να δείχνουμε περισσότερο τον ανθρωπισμό μας, ε ναι και την αλληλεγγύη, την αγάπη, αλλά βλέπω ντάξει κι εγώ που παρακολουθώ ειδήσεις κι αυτά, ότι δυστυχώς ιδίως ο θρησκευτικός φανατισμός είναι πολύ επικίνδυνος και κάθε μέρα τώρα που με, τόσο στην, ξέρω γω εκεί στις Ασιατικές, ε προς την Ασία και προς τη Δύση, στην Ανατολή και στη Δύση ότι δυστυχώς γίνονται φρικτά πράγματα για τη θρησκεία, εν ονόματι της θρησκείας που υποτίθεται είναι αγάπη ο Θεός, αλλά δεν εφαρμόζεται αυτό στην πράξη καταλαβαίνεις; Ναι δεν εφαρμόζουμε. Κι εμείς συνήθως προσπαθούμε και στο σπίτι να εφαρμόσουμε αυτά που λέει η θρησκεία αλλά οι δύο, και οι δύο στην οικογένειά μας κι εγώ που έχω τρία παιδιά δεν μπορώ να το εφαρμόσω, αυτή είναι η διαπίστωσή μου, αλλά προσπαθούμε συνέχεια. Αυτά.

Ε: Ωραία. Ευχαριστώ πολύ.

Δ2: Παρακαλώ.

Συνέντευξη 3:

E: Πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ3: Διδάσκω 26 χρόνια στο Δημόσιο τα τελευταία δέκα χρόνια ως νηπιαγωγός.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει, πείτε μου λίγο.

Δ3: Έχω σπουδάσει διοίκηση επιχειρήσεων Τ.Ε.Ι. και αμέσως μετά με κατατακτήριες πέρασα στη σχολή νηπιαγωγών και έχω το παιδαγωγικό πτυχίο.

E: Εμένα το θέμα μου είναι το θρησκευτικό ζήτημα. Μέσα στο, μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας;

Δ3: Ε υπάρχουνε το πρωί με την πρωινή προσευχή και στη λήξη του μαθήματος.

E: Κάνετε προσευχή και στη λήξη;

Δ3: Περίπου, όχι ακριβώς, περίπου.

E: Γενικά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών έχετε μιλήσει λίγο στα παιδιά;

Δ3: Εμ όχι δεν έχω μιλήσει στην, και δεν τους έχω δώσει την έκταση που θα 'πρεπε όταν μιλάμε για λαούς και πολιτισμούς, εκεί κάνουμε μια αναφορά στις θρησκείες.

E: Θεωρείτε ότι είναι ένα θέμα που μπορεί να συζητηθεί με τα παιδιά αυτής της ηλικίας;

Δ3: Αν τα παιδιά το θέλουν και ρωτήσουν μπορεί να συζητηθεί και αν δώσουν τα παιδιά έμφαση σε κάτι τέτοιο.

E: Ε μέσα στην τάξη σας είχατε εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας;

Δ3: Όχι μέχρι στιγμής δεν είχα.

E: Όποτε σε μία τέτοια περίπτωση πώς θα ήταν η στάση σας; Δηλαδή το θέμα της προσευχής π θα το διαχειριζόσασταν;

Δ3: Σύμφωνα με τις προτιμήσεις και την επιλογή του παιδιού πάντα.

E: Δηλαδή.

Δ3: Και σε συνεννόηση και με την οικογένεια.

E: Οπότε υπάρχει πιθανότητα να το αφήνατε κάποια δικιά του προσευχή μες' την τάξη;

Δ3: Ναι αν ήθελε ναι.

E: Εμ ωραία, σε ποιο βαθμό, ποια είναι η στάση βασικά των γονιών όσο αφορά την συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες;

Δ3: Ε μια τέτοια συζήτηση δεν έχει γίνει αναλυτικά με τους γονείς, αλλά εγώ προσωπικά είμαι ανοιχτή σε τέτοιου είδους συζητήσεις, το αφήνω στους γονείς ή αν μου παρουσιαστεί κάτι ανάλογο θα προτρέψω εγώ τους γονείς προκειμένου να γίνει μια τέτοιου είδους συζήτηση.

E: Εκτός του σχολείου συμμετέχετε στη θρησκευτική ζωή;

Δ3: Όχι ιδιαίτερα.

E: Ε κάτι άλλο που θα θέλατε εσείς να προσθέσετε; Εγώ έχω τελειώσει με τα ερωτήσεις μου.

Δ3: Όχι όχι δεν έχω να προσθέσω κάτι, ε αυτή ήτανε η τοποθέτησή μου.

E: Ωραία, μου περιγράφετε μόνο λίγο, μου είπατε ότι κάνετε προσευχή το πρωί και το, στο τελείωμα, ε πως; Αυτή η προσευχή περιέχει σύμβολα, ας πούμε του χριστιανισμού;

Δ3: Ε ναι. Ναι κάνουμε τον σταυρό μας. Αλλά χωρίς αυτό να σημαίνει ότι επιβάλλουμε το κάθε παιδάκι να το κάνει.

E: Ωραία. Στις γιορτές πως μιλάτε για τη θρησκεία;

Δ3: Ξεκινώντας από τη γιορτή των Χριστουγέννων που είναι και μια μεγάλη θρησκευτική γιορτή, από εκεί ξεκινάει, ε πάει, συσχετίζουμε το θρησκευτικό στοιχείο στη διπλή γιορτή του Ευαγγελισμού, μιλάμε πάλι για το Πάσχα και στη συνέχεια όχι δεν κάνουμε κάποια άλλη αναφορά. Αν τα παιδιά θελήσουνε και αν θελήσουν να δώσουμε εμείς την έκταση που επιθυμούν έτσι προχωράει η συζήτηση.

E: Ωραία, οπότε στις γιορτές περιγράφετε, να υποθέσω λέτε λίγο την ιστορία.

Δ3: Ακριβώς, ακριβώς.

Ε: Ωραία, αυτά.

Δ3: Αυτά, καλή επιτυχία.

Ε: Ευχαριστώ πολύ.

Συνέντευξη 4:

Ε: Ε πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ4: Διδάσκω 19.

Ε: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ4: Έχω τελειώσει το Καποδιστριακό το τμήμα προσχολικής, ε έχω κάνει ένα μεταπτυχιακό εδώ στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, παιδαγωγικό παιχνίδι και παιδαγωγικό υλικό και έχω και κάποιες, κάποια σεμινάρια θεατρικού παιχνιδιού, αυτά.

Ε: Όπως σας είπα εμένα το θέμα μου είναι η θρησκεία. Έχετε μιλήσει; Έχετε πει κάποια πράγματα για τη θρησκεία στα παιδιά;

Δ4: Κοίτα για τη θρησκεία μιλάμε συνήθως με αφορμή τις θρησκευτικές γιορτές. Ξεκινάμε από του Σταυρού που είναι η πρώτη μας έρχεται και σιγά σιγά μιλάμε σε τέτοιο επίπεδο. Ε πιο πολύ ασχολούμαστε λιγάκι το Πάσχα που θέλουμε να περάσουμε το μήνυμά μας, της αγάπης και τα λοιπά μέσα από τις πράξεις του Ιησού και κάπως έτσι.

[Διακοπή]

Ε: Μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου;

Δ4: Μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου δεν κάνουμε πρωινή προσευχή αν θες να μάθεις, πρωινή προσευχή δεν κάνουμε, λέμε το δικό μας τραγουδάκι. Ε λέμε ένα τραγουδάκι σε στυλ προσευχής που είναι αυτό του Ρίτσου, αν ξέρεις, το ποίημα.

E: Ωραία, οπότε δεν έχει μέσα

Δ4: Αναφέρεται στο θείο με έναν πολύ γενικό τρόπο «Κάνε καλέ Θεούλη, που λέει, όλα τα παιδάκια να έχουνε..» και τα λοιπά.

E: Για ποιο λόγο το αποφεύγετε; Την προσευχή σαν προσευχή;

Δ4: Να σου πω δεν έχω κάνει ποτέ προσευχή, γιατί θεωρώ, καταρχήν όταν υπήρχαν παιδιά που ήτανε άθεα, λόγω αλλοδαπών ας πούμε. Παλαιότερα, τώρα τα περισσότερα είναι, δεν έχουνε τέτοιο θέμα. Υπήρχαν παιδιά ή μου είχαν τύχει παιδιά που είναι, που ήτανε Ιεχωβάδες οι γονείς τους και δεν θέλανε. Και θεωρώ ότι όταν, ότι αν κάποιος θέλει να μπει σε αυτή τη διαδικασία, τέλος πάντων θα μπει από το σπίτι του ή υπάρχουν κι άλλοι τρόποι να μπει, από το κατηχητικό, από οπουδήποτε. Δεν το θεωρώ απαραίτητο να κάνουμε πρωινή προσευχή.

E: Ε έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;

Δ4: Αποκλειστικά με αυτό το σκοπό όχι, αλλά έχουμε διάφορες αφορμές, όπως ας πούμε φέτος που κάναμε το γύρο του κόσμου και γνωρίσαμε τους λαούς κι είπαμε ότι, ξέρω γω οι κινέζοι δεν πιστεύουν στο Θεό που πιστεύουμε εμείς, πιστεύουνε στο Βούδα, ξέρω γω οι μωαμεθανοί πιστεύουν στον Αλλάχ. Με τέτοιες αφορμές, για να κάνω θέμα αποκλειστικά με σκοπό αυτό δεν το έχω κάνει ποτέ.

E: Ποια στάση κράτησαν τα παιδιά;

Δ4: Δεν ε, το θεώρησαν, δεν είχαν απορίες να πω την αλήθεια.

E: Τους φάνηκε κάτι;

Δ4: Τους φάνηκε απλά δεν, δεν είχαν απορίες. Ξέρεις τι, μιλάμε και για την αρχαιότητα και τότε που πίστευαν στους 12 θεούς του Ολύμπου, δηλαδή το ότι υπάρχουν διαφορετικές θρησκείες το καταλαβαίνουνε.

E: Μου είπατε υπήρχαν παιδιά με..

Δ4: Όχι φέτος άλλες, προηγούμενες χρονιές.

E: Άλλες χρονιές. Ε μου περιγράφετε λίγο την εμπειρία;

Δ4: Κοίτα, αμήχανα εγώ, να σου πω την αλήθεια, την πρώτη φορά που μου έτυχε να έχω παιδάκι από οικογένεια Ιεχωβάδων, αμήχανα. Απλά δε συμμετείχε σε διάφορες γιορτές, γενέθλια, δεν, δεν τα υποστηρίζουν, ονομαστικές εορτές, Χριστούγεννα. Εντάξει το σεβόμασταν, όμως δημιούργησαν κι αυτοί, δεν είχαν θέμα. Τη ρουτίνα του νηπιαγωγείου την ακολουθούσαν κανονικά, απλά δε συμμετείχε σε αυτές τις γιορτές.

E: Πως το, τα υπόλοιπα παιδιά πως το αντιμετώπιζαν το παιδάκι αυτό με τη θρησκευτική ετερότητα;

Δ4: Δε νομίζω ότι το κατάλαβαν.

E: Μου είπατε ότι δεν κάνετε προσευχή, ούτως ή άλλως θρησκευτικά χρωματισμένη.

Δ4: όχι δεν κάνω πρωινή προσευχή, όχι.

E: Ωραία, ε μιλήσατε καθόλου για τη θρησκεία του παιδιού; Μέσα στην τάξη;

Δ4: Κοίταξε οι Ιεχωβάδες δεν είναι αναγνωρισμένη θρησκεία, οπότε δε θεωρείται επίσημη θρησκεία, δε θα το έκανα έτσι κι αλλιώς. Δεν μου έχει τύχει να έχω ας πούμε μουσουλμανάκι ή κάτι άλλο που να χρειαστεί να μιλήσω, ή άθεοι θα είναι, κάποιοι αλλοδαποί που ήταν άθεοι, ή αυτή η περίπτωση που δεν είναι αναγνωρισμένη θρησκεία, αλλά δεν το.

E: Το παιδί εκδήλωνε θρησκευτικές παραδόσεις μέσα στην τάξη;

Δ4: Όχι, καθόλου.

E: Να πει κάτι για τη δική του θρησκεία;

Δ4: Όχι.

E: Εμ η στάση των γονιών απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία; Των υπόλοιπων γονιών.

Δ4: Δεν νομίζω ότι έχουνε, δεν, ήτανε πολύ ήσυχοι και η οικογένεια και το παιδί, δεν έδινε καθόλου αφορμές, οπότε δεν χρειάστηκε, δεν δεν, ήτανε σαν να μην υπήρχε, πως να το πω δεν το κατάλαβαν οι πιο πολλοί. Αυτοί που το ήξεραν, απλώς το ήξεραν, το αποδέχτηκαν.

E: Ωραία. Τις συζητήσεις, μου είπατε ότι αναφέρατε κάποια στιγμή για διαφορετικές θρησκείες εξειδικευμένα.

Δ4: Όχι επί τούτου, ναι.

E: Υπήρχε όμως κάποιος γονιός που κάπως να αντέδρασε; Ή γενικότερα η στάση τους;

Δ4: Ξέρεις, δεν ξέρω τι πήγαινε στο σπίτι. Γιατί εμένα πάντως δεν μου ήρθε καμία αντίδραση, από αυτή την άποψη, οπότε δεν ξέρω και τα παιδιά τι πήγανε στο σπίτι. Δεν το κάνανε δηλαδή θέμα, δεν, δεν είχαμε καμιά, δεν είχαμε σκοπό να συζητηθεί αυτό το πράγμα, το συγκεκριμένο. Δεν μου έχει τύχει ποτέ να έρθει κάποιος που να, να μου πει κάτι αρνητικό, τέλος πάντων, γιατί το είπες αυτό ή γιατί είπες εκείνο ή κάτι άλλο.

E: Ε τώρα, θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

Δ4: Άκου, η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση όχι, αλλά ούτε να το αποσιωπούμε, δηλαδή τελείως να μη μιλάμε και καθόλου. Από τη στιγμή που τα παιδιά, εδώ ξέρουμε τι παιδιά έχουμε έτσι; Πάντα ξέρουμε πάνω κάτω, όταν λοιπόν τα παιδιά, δεν υπάρχει κάποιο παιδάκι που να χρειαστεί να προσέχουμε απέναντί του, δηλαδή αν είναι διαφορετικού θρησκευμένου και τα λοιπά, ε πιστεύω ότι δεν υπάρχει πρόβλημα να μιλάμε πιο ελεύθερα. Αν υπάρχει τέτοια περίπτωση μιλάμε πιο γενικά, ας πούμε. Αλλά πάντα με αφορμές, δηλαδή δε θα πω, γιατί να μην πω ας πούμε θα μιλήσουμε για την ιστορία της γέννησης, θα μιλήσουμε για το Πάσχα, θα μιλήσουμε για τον Ευαγγελισμό, θα μιλήσουμε για αυτά τα πράγματα δε θα τα αποσιωπήσουμε για να μη φέρουμε σε δύσκολη θέση κάποιον, γιατί να σου πω την αλήθεια δε μου χει τύχει και ποτέ τέτοια περίπτωση όπως σου είπα, οπότε δε μπήκα σε αυτή τη διαδικασία ποτέ να το σκεφτώ. Γιατί δε μου υπήρχε περίπτωση.

E: Πως γίνεται, τώρα, η συζήτηση, στις γιορτές περισσότερο;

Δ4: Πως γίνεται, σαν τύπου ιστορία. Σαν ιστορία, ξέρω γω να λέμε την ιστορία του Χριστού, στη γέννηση του Χριστού, την ιστορία την ξέρουν σαν παραμύθια. Ασε που την ξέρουν όλοι, δηλαδή δε χρειάζεται εμείς να πούμε πολλά πράγματα, δηλαδή δεν υπεισερχόμαστε σε, πχ δεν μιλάμε για τα θαύματα, παραδείγματος χάρη, δε

μιλάμε για το ότι ο Χριστός τα ξέρει όλα και τα κάνει όλα καλά και τα λοιπά, το λέμε σαν ιστορία. Σαν γεγονότα ας πούμε, σαν ιστορία πώς να στο εξηγήσω δεν μπορώ να το πω διαφορετικά.

E: Καταλαβαίνω , ωραία.

Δ4: Ούτε μιλάμε ας πούμε ότι πρέπει να κάνουμε νηστεία, λέμε ότι νηστεύουμε πριν τα Χριστούγεννα σαν έθιμο, όχι πρέπει να νηστεύουμε τα Χριστούγεννα ή, κατάλαβες πως; Σαν αναφορά στο τι συμβαίνει στην πραγματικότητα ας πούμε, σαν έθιμα.

E: Ε υπάρχει κάτι άλλο που εσείς θα θέλατε να προσθέσετε; Εγώ τέλειωσα με τις ερωτήσεις.

Δ4: Όχι απλά εγώ πάντα, δηλαδή θα ήθελα κάποιος να μου πει και το τι να κάνω. Τι θεωρεί ότι θα πρέπει να κάνω, άσχετα αν θα το κάνω εγώ μετά, γιατί εμείς πάμε κατά το δοκούν, πχ άλλες νηπιαγωγοί κάνουν, το διπλανό τμήμα κάνει πρωινή προσευχή εμείς δεν κάνουμε, είναι επιλογή της νηπιαγωγού. Δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη, όχι οδηγία, συγκεκριμένη ας πούμε συμβουλή να το πω, κάποια συγκεκριμένη μέθοδος ή κάποιος συγκεκριμένος τρόπος που να μας πει κάποιος μην το κάνεις αυτό γιατί αυτό, ή κάντο κάπως αλλιώς και ο καθένας κάνει θέλει σε αυτό το θέμα, πραγματικά ότι θέλει, νομίζω θα το χεις καταλάβει κι εσύ. Εγώ από άποψη δεν το κάνω αυτό και θεωρώ όπως θα ήθελα όταν πάω σε ένα άλλο μέρος να σέβονται τη δική μου θρησκεία θα πρέπει να σέβομαι κι εγώ όλους τους άλλους, δε θεωρώ ότι είναι υπεύθυνο το σχολείο να κάνει κατήχηση, αλλά ούτε και να αποσιωπήσει το ότι υπάρχει αυτό το πράγμα, το τι είναι. Εγώ δηλαδή θα πω ότι είμαι χριστιανή και αυτός είμαι, ούτε να το αποσιωπήσω αλλά ούτε και να το, να το κάνω σαν κατήχηση.

E: Ωραία, ευχαριστώ πολύ.

Δ4: Τίποτα, ελπίζω να σου είπα κάτι που να σε βοήθησε.

Συνέντευξη 5:

E: Λοιπόν, πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ5: 19 φέτος.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ5: Έχω τελειώσει τη σχολή νηπιαγωγών στο Πανεπιστήμιο Πατρών και έχω κάνει και μεταπτυχιακό στο δικό μας τμήμα του νηπιαγωγών, παιδαγωγικό παιχνίδι και παιδαγωγικό υλικό.

E: Εμένα το θέμα μου είναι το θρησκευτικό ζήτημα μέσα στα νηπιαγωγεία, ε υπάρχουν στοιχεία, έχετε μιλήσει βασικά στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ5: Σαν μεμονωμένο θέμα όχι ποτέ. Η θρησκεία αναφέρεται κάθε φορά σε κάθε θεματική ενότητα εάν κάπου υπάρχει κάτι το οποίο πρέπει να αναφέρουμε, εντάξει πιο μεγάλη αναφορά γίνεται φυσικά τα Χριστούγεννα με τη γέννηση, αλλά πιο πριν εάν είναι ένας, ο ορισμός ας πούμε του, όταν στην αρχή αν θα μιλήσουμε για τον τρύγο και το κρασί, εκεί μπορεί να αναφέρουμε την Κανά με το κρασί και το Χριστό που γέμισαν οι κανάτες, που γέμισε τις κανάτες. Τέτοιες αναφορές έχουν γίνει πιο πριν. Η εκτενέστερη είναι τα Χριστούγεννα.

E: Μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας;

Δ5: Καθημερινά κάνουμε μια προσευχή ένα ποιηματάκι της Θέτης Χορτιάτη που λέει για όλα τα παιδάκια του κόσμου, άσπρα, κίτρινα, μαυράκια, ώστε τα παιδιά να αισθάνονται ότι όλα είναι του Χριστού αδερφάκια όπως λέει εκεί, δεν κάνουμε σταυρό στην αρχή και στο τέλος, μόνο λέμε την προσευχούλα και την ώρα του φαγητού λέμε πάλι κάτι που είναι ένα ποιηματάκι του Ρίτσου, που λέει όλα τα παιδάκια να έχουν τραγούδια, ε όπως εμείς καλέ Θεούλη τα έχουμε όλα βοήθησε και όλα τα παιδάκια να έχουν ένα ποταμάκι γάλα, μπόλικά αστέρια και μπόλικά τραγούδια ώστε να χαιρόμαστε όλοι. Και στο τέλος δεν ξαναλέμε.

E: Έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;

Δ5: Ε επειδή τυχαίνει κάποιες φορές να υπάρχουνε παιδιά τα οποία είναι ή άθεα ή αλλόθρησκα και κάποιες φορές κάποια παιδιά τα οποία δεν συμμετέχουνε σε γιορτή, βέβαια αυτό συμβαίνει μόνο με τους μάρτυρες του Ιεχωβά γιατί ακόμα και τα, όσα παιδιά έχουν δηλώσει ας πούμε μουσουλμάνοι δεν έχουν θέμα να συμμετέχουν στις γιορτές των Χριστουγέννων, δεν είναι μουσουλμάνοι, είναι κυρίως οι Αλβανοί οι οποίοι δεν είναι τόσο έντονο το θρησκευτικό τους συναίσθημα σε αυτή την περίπτωση, οπότε δεν τους απασχολεί αυτό το θέμα και ας δηλώνουν μουσουλμάνοι

ως θρήσκευμα, ε μόνο στις περιπτώσεις των μαρτύρων του Ιεχωβά που μας έχει τύχει δυο τρεις φορές, έχουμε πει ότι είναι διαφορετικό θρήσκευμα και ότι γι' αυτό τα παιδιά αυτά δε θέλουν να συμμετέχουν στη γιορτή κι ότι εμείς πιστεύουμε σε έναν Θεό αλλά υπάρχουνε πολλοί θεοί, διαφορετικοί θεοί, τώρα είναι λίγο δύσκολο γιατί δε μπορείς να πεις, ο Θεός ένας είναι, ο καθένας έχει το δικό του όνομα.

E: Τα παιδιά πως το, πως τους φάνηκε, ποια στάση κράτησαν;

Δ5: Όχι δεν, τα παιδιά δεν, δεν μπορούν να αντιληφθούν πάρα πολύ σε βάθος τέτοιες έννοιες, τι θα πει αίρεση τι σημαίνει εγώ Χριστός κι εσύ Αλλάχ ας πούμε τι να καταλάβουν από αυτό τα παιδιά, οπότε δεν το συνεχίζουμε περισσότερο.

E: Ωραία, είχατε, μου είπατε ότι είχατε εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας μες την τάξη.

Δ5: Ναι.

E: Ε πως, περιγράψτε μου λίγο πως είναι σαν εμπειρία.

Δ5: Σας είπα επειδή τα παιδιά τα οποία έχουν ή είχαν δηλώσει ως μουσουλμάνοι ή και ως άθεοι γιατί κι αυτό μου έχει τύχει δυο τρεις φορές δεν τους ενδιαφέρει το θέμα, αλλά συν ότι δεν ήταν τέτοιες περιπτώσεις των φανατικών μουσουλμάνων. Απλά όπως τυχαίνει κάποιος να γεννηθεί χριστιανός ή μουσουλμάνος, αυτοί θεώρησαν ότι αφού είμαι μουσουλμάνος το δηλώνουν έτσι. Αλλά στις περιπτώσεις των μαρτύρων του Ιεχωβά εκεί πέρα τα πράγματα ήτανε πολύ πιο συγκεκριμένα. Ε οι γονείς θέλανε ε τα παιδιά να απέχουν από πάρα πολλά πράγματα μέχρι που δε μιλάμε μόνο, τα παιδιά γνωρίζαν που πρέπει να απέχουν και που δεν πρέπει να απέχουν και μάλιστα όχι μόνο να απέχουν μέσα στη και να είναι στην τάξη αλλά όταν πλησίαζαν τα Χριστούγεννα να μην είναι καν και στην τάξη. Δηλαδή υπήρξε γονέας που δεν ήθελε να έρχεται καθόλου σχεδόν τρεις τέσσερις βδομάδες, όταν ξεκινούσαν τα Χριστούγεννα. Ενώ μια άλλη περίπτωση που έχουμε, ερχόταν απλά δεν συμμετείχε καθόλου στη γιορτή, δεν ήθελε να κάθεται στο χώρο, καθόταν λίγο στο πλάι, κάπως έτσι.

E: Τα υπόλοιπα παιδιά πως το αντιμετώπιζαν το παιδάκι αυτό, τα παιδάκια με διαφορετική ας πούμε θρησκευτική ταυτότητα.

Δ5: Το παιδάκι το οποίο έλειπε τελείως από την τάξη, ρώτησαν γιατί και είπαμε ότι, επειδή λείπει, πιστεύει σε διαφορετικό θεό δε θέλει αυτές τις μέρες να είναι στο σχολείο. Τα παιδάκια, ε κι ήταν πιο απλό γιατί δεν το βλέπανε τα παιδιά στην τάξη, τα παιδάκια όμως στο άλλο παιδάκι το οποίο έμενε στην τάξη αλλά απομακρυνόταν από την ομάδα, επειδή έτσι του είχαν πει, ότι δεν θα κάθεται εκεί θα κάθεται πιο μακριά ή θα κάθεται ας πούμε στην ε παραδίπλα ε εκεί πέρα ήταν πιο δύσκολο το πράγμα γιατί λέγανε συνέχεια μα γιατί κάθεται εκεί, γιατί ας πούμε είναι μακριά, γιατί δεν έρχεται μαζί μας, ενώ τα άλλα θεωρούσαν ότι λείπει και το προσπερνούσαν περισσότερο, ενώ εκεί επιμένανε γιατί να μην είναι μαζί μας. Γιατί δεν μπορούσαν να καταλάβουν αυτό το διαφορετικό της θρησκείας.

E: Μου είπατε ότι η προσευχή, δεν κάνετε τον σταυρό, οπότε να υποθέσω ότι με το θέμα της προσευχής δεν είχατε κάποιο πρόβλημα;

Δ5: Ε όχι όχι. Τον σταυρό δεν τον κάνουμε γιατί πιστεύω ότι πάμε σε πολύ μετά θρησκευτική κατάσταση. Μια προσευχή είναι αρκετή δηλαδή και με κάποια λογάκια τα οποία μπορεί να καταλάβουν και να αγγίζουν τα παιδιά. Τώρα εντάξει δεν είμαστε και στην εκκλησία για να κάνουμε το σταυρό κάθε μέρα.

E: Το παιδάκι, τα παιδάκια με διαφορετική θρησκεία εκδήλωναν καθόλου θρησκευτικές παραδόσεις μέσα στην τάξη, δηλαδή να χει τύχει κάποιο περιστατικό, να πει κάτι;

Δ5: Όχι δε λέγανε πράγματα τα οποία κάνανε αυτοί ας πούμε στο, στο σπίτι του ή διαφορετικά πράγματα, απλά μόνο ξέρανε τι δεν πρέπει να κάνουνε. Γιατί σου λέω ότι μόνο με τους μάρτυρες τους Ιεχωβά γινόταν αυτό, με τους, με τα παιδιά που δήλωναν μουσουλμάνοι δεν είχα κανένα ιδιαίτερο θρησκευτικό συναίσθημα οπότε..

E: Οπότε εκείνα τα παιδάκια που δήλωναν μουσουλμάνοι δεν είχανε;

Δ5: Δεν, δεν γνώριζαν ότι είχαν, δεν γνώριζαν καν ότι είχαν διαφορετικό θρήσκευμα από εμάς αυτά τα παιδιά, απλά το δηλώναν οι γονείς στην αρχή, το έβλεπα εγώ στα πιστοποιητικά τους ότι είναι ας πούμε μουσουλμάνοι, δεν, κι όταν έβλεπα ότι είναι μουσουλμάνοι και γράφω στα στοιχεία και στο μητρώο ότι το παιδί μουσουλμάνος, είμαι υποχρεωμένη να ρωτήσω πριν τι γιορτές και τις εθνικές και τις θρησκευτικές πως θέλει να συμμετέχει το παιδί. Αλλά αυτοί ποτέ δεν έχουν θέμα, οι μόνοι που είχαν ήταν αυτοί, οι μάρτυρες του Ιεχωβά.

E: Μάλιστα, οι , πως το, οι γονείς τους, των παιδιών με διαφορετική θρησκεία, τι σας είχαν πει; Πως σας το είχανε;

Δ5: E για τους; Οι άλλοι σας λέω τίποτα, μόνο για, επειδή στην αίτηση που τους έδινα δηλώναν το θρήσκευμα. E οι μάρτυρες όμως του Ιεχωβά θέλαν προσωπική συζήτηση μόνοι τους με μένα και το, ε εμείς εγώ δηλαδή και οι γονείς να μου εξηγήσουν πάρα πολλά πράγματα της θρησκείας τους, πως είναι, τι είναι και τι δεν είναι ώστε να γνωρίζω κι εγώ, βέβαια και εγώ το ήθελα αυτό για να καταλάβω που πηγαίνουν, που βαδίζουν, για να μην έχουμε μετά α δε σας είπα, α μου είπατε, α κάναμε και δεν ξέρω κι εγώ τι γίνεται. Γιατί να οριοθετήσω και εγώ εκείνους, γιατί να μην εσύ πιστεύεις κάπου, αλλά το επίσημο θρήσκευμα είναι αυτό και να ξέρετε ότι εμείς στην τάξη αυτό θα γίνεται, δεν σημαίνει ότι επειδή δε θέλετε εσείς εμείς ας πούμε δε θα λέμε αυτές τις δυο προσευχούλες. Η μια βέβαια, επειδή το μεσημέρι την ώρα που τρώμε λέμε αυτή με το ποιηματάκι του Ρίτσου, αυτή δεν το, δεν τους πείραζε, ήτανε πιο γενική, η άλλη με τον, που λέει όμως του Χριστού αδερφάκια κι εκεί, εκεί δεν την, δεν συμμετείχε το παιδί στο να λέει. Αυτή ήτανε η διαφορά.

E: Δεν συμμετείχε στην προσευχή αυτή.

Δ5: Ναι.

E: E η στάση των γονιών των υπόλοιπων παιδιών απέναντι στα παιδάκια με διαφορετική θρησκεία; Είχε κάποια διαφορά;

Δ5: Όχι δεν είχε κάτι, όχι όχι, όλοι οι γονείς με τον ίδιο τρόπο βλέπαν και αυτό το παιδάκι όχι.

E: Όσον αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες οι γονείς είχανε κάποιο θέμα; Ποια ήταν η στάση τους;

Δ5: Όχι δεν δημιουργήθηκε ποτέ κάποιο ιδιαίτερο θέμα ή ας πούμε, όταν τα Χριστούγεννα, όταν είχαμε αυτά τα παιδάκια και σου λέω, όχι για τους μουσουλμάνους γιατί δεν υπήρχε έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα, πάλι με τους μάρτυρες του Ιεχωβά, δεν είπαμε τίποτα γιατί σου λέω είτε έλειπε το παιδάκι το ένα, είτε το άλλο ήταν πιο αποστασιοποιημένο οπότε δεν υπήρχε θέμα.

E: Θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

Δ5: Δεν είναι θέμα καθήκοντος, μέσα στο αναλυτικό πρόγραμμα αναφέρει κάποια πράγματα που πρέπει να κάνουμε. Όπως πρέπει να κάνουμε όλα τα άλλα, με τον ίδιο τρόπο, κατά τον ίδιο, με τον ίδιο τρόπο γίνεται αυτό, δεν είναι καθήκον, είναι λάθος λέξη τι θα πει καθήκον. Καθήκον δηλαδή και για να τους μάθω για την Ελλάδα είναι καθήκον και για να τους μάθω τι μέρες της εβδομάδας είναι καθήκον όλα αφού, όπως τα αναφέρει το αναλυτικό πρόγραμμα και αναφέρει κάποια πράγματα για τη θρησκεία, με αυτό τον τρόπο λειτουργώ, δεν είναι καθήκον δεν είμαστε εδώ ούτε εκκλησία ούτε κατηχητικό, από την άλλη όμως το αναλυτικό πρόγραμμα το αναφέρει. Θα πάμε σύμφωνα με το αναλυτικό, ότι λέει το αναλυτικό.

E: Κάτι άλλο που θέλετε εσείς να προσθέσετε; Κάτι που μπορεί να μην αναφέραμε;

Δ5: Όχι δεν νομίζω, δεν νομίζω.

E: Ωραία ευχαριστώ πολύ.

Δ5: Τίποτα, να 'σαι καλά.

Συνέντευξη 6:

E: Πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ6: Δωδεκάμισι.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ6: Έχω τελειώσει το τεταρτοετής φοιτήσεως το Πανεπιστημιακό τμήμα στην Αθήνα νηπιαγωγών.

E: Έχετε μιλήσει ποτέ στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ6: Ναι αρκετές φορές.

E: Τι, με τι αφορμή; Περιγράψτε μου λίγο.

Δ6: Με αφορμή, ε μια γιορτή που ενδεχομένως μπορεί να γίνει στο νηπιαγωγείο, ή την, το Πάσχα που είναι μια μεγάλη ενότητα την άνοιξη.

E: Υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας μες την καθημερινότητα του σχολείου;

Δ6: Ε ναι. Στην ώρα της συγκέντρωσης το πρωί στην παρεούλα, που λέμε μια προσευχούλα ή την ώρα του φαγητού που πάλι λέμε κάτι ανάλογο.

Ε: Πείτε μου λίγο, οι προσευχές αυτές τι περιλαμβάνουν; Αναφέρονται σε κάποιο συγκεκριμένο θρησκευτικό πρόσωπο ας πούμε ή στοιχείο;

Δ6: Ναι. Αναφέρονται στους, στο Θεό. Ότι να ευλογήσει ας πούμε το φαγητό την ώρα που τρώμε και να μας βοηθήσει να γίνουμε καλύτεροι άνθρωποι στο, σε ότι αφορά τη συζήτηση το πρωί και να φροντίζουμε το συνάνθρωπό μας. Αυτό.

Ε: Τον σταυρό; Τον κάνουνε; Κάνετε σταυρό με την προσευχή ή όχι;

Δ6: Όχι όχι.

Ε: Πείτε μου λίγο κατά τη διάρκεια των γιορτών, που μου είπατε ότι μιλάτε για τη θρησκεία, πως γίνεται; Με ποιο τρόπο γίνεται;

Δ6: Με ποιο τρόπο γίνεται, συνήθως ρωτάμε τα παιδιά τι γνωρίζουν, αν γνωρίζουν, ας πούμε να μιλήσω για τη μεγαλύτερη γιορτή ή τα Χριστούγεννα ή το Πάσχα. Τι γνωρίζω γι' αυτό, μετά γίνεται μια εξακρίβωση του τι ξέρουν, και μετά δίνω εγώ κάποιες πληροφορίες μέσα από εικόνες που θα δούμε, ε από φωτό, ε από στην τέχνη εικόνες ζωγράφων ξέρω γω, έργα ζωγράφων τα οποία παριστάνουν πρόσωπα, θεότητες και τα λοιπά, ε σε κάτι τέτοιο και ο καθένας λέει τις εντυπώσεις του και γίνεται μια συζήτηση.

Ε: Έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;

Δ6: Ναι, κάνω αναφορά ότι σε άλλους, σε άλλες χώρες πιστεύουν σε άλλες θεότητες και κάνουμε μια απλή αναφορά. Συνήθως γίνεται μια αναφορά, δεν εστιάζουμε τόσο, εκτός αν υπάρχει κάποιος στην τάξη αλλόθρησκος που τότε θα μου δώσει τη δυνατότητα να πω κάτι παραπάνω.

Ε: Ωραία, τα παιδιά τι στάση κρατούν ακούγοντας ότι υπάρχουν και διαφορετικές θρησκείες;

Δ6: Ε θεωρώ ότι τα παιδιά δεν εκπλήσσονται με αυτό, είναι κάτι που το γνωρίζουν άλλα περισσότερο, άλλα λιγότερο, δείχνουν ενδιαφέρον πάντως.

Ε: Δηλαδή δεν δείχνουν να εκπλήσσονται.

Δ6: Όχι όχι.

E: Ε είχατε εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας; Δηλαδή παιδάκια με διαφορετική θρησκεία;

Δ6: Ε δεν έτυχε, γιατί είχε σε σχολεία που ήμουν εκτός περιφέρειας έτυχε μόνο μία φορά να είναι, δηλαδή κάποιοι αλλοδαποί οι οποίοι όμως και αυτοί έχουν βαπτιστεί και δηλαδή ήταν, έγιναν χριστιανοί. Στο σπίτι του δεν ξέρω βέβαια. Και μια άλλη, μάλλον να πω μια άλλη φορά, μια μητέρα η οποία είπε ότι δε θέλω να συμμετέχει το παιδί της σε γιορτές και γενικά σε ότι έχει θέμα με τη θρησκεία.

E: Ήταν, πίστευε σε κάποια άλλη θρησκεία ή ήταν άθεη;

Δ6: Ε πίστευε, ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά.

E: Τα υπόλοιπα παιδιά, το παιδάκι εκείνο που μου είπατε ότι ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά πως το αντιμετώπιζαν;

Δ6: Ε να σας πω ότι το περισσότερο διάστημα έλειπε, όταν ήταν δηλαδή περίοδος του Πάσχα και των Χριστουγέννων, εφόσον δεν συμμετείχε στις εκδηλώσεις, δεν ήθελε να συμμετέχει, ήτανε καθολική η άρνησή της δηλαδή, δεν ήθελε να συμμετέχει δεν θα επέμεινα εγώ σε αυτό και δεν ερχόταν εκείνες τις μέρες στο σχολείο.

E: Έλειπε απ' το σχολείο δηλαδή;

Δ6: Ναι.

E: Ε πως διαχειριστήκατε το θέμα της προσευχής σε αυτή την περίπτωση;

Δ6: Ε καθαρά ε κάποια παιδιά σχολίασαν και είπαν ότι κάνουν προσευχή πριν φάνε, κάποια άλλα όχι ε και ύστερα από διάλογο μεταξύ τους ε αποφασίσαν ότι θέλουν να λένε κάτι, δηλαδή ζήτησα τη γνώμη τους, δεν ήταν κάτι που το επέβαλα εγώ.

E: Το παιδάκι που ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά συμμετείχε;

Δ6: Δεν έκανε τι σταυρό του.

E: Όμως οι υπόλοιποι έκαναν κανονικά;

Δ6: Ναι οι υπόλοιποι κανονικά. Λέγανε δεν κάνανε, ντάξει δεν κάνουμε το σταυρό.

E: Μιλήσατε καθόλου για το, για τη θρησκεία του παιδιού που ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά στην τάξη;

Δ6: Ε αναφορά έκανα, γιατί απ' τη στιγμή που εκείνο αρνήθηκε να ακολουθήσει οτιδήποτε αφορούσε τη δική μας θρησκεία θεώρησα ότι το μόνο που μπορούσα να κάνω στην προκειμένη περίπτωση ήταν να αναφέρω στα παιδιά το λόγο, γιατί έπρεπε να εξηγήσω γιατί το παιδί δε συμμετέχει, και τίποτα παραπάνω.

E: Όμως δεν εξηγήσατε, δεν μιλήσατε για τις παραδόσεις που μπορεί να είχε το παιδί, τις θρησκευτικές ας πούμε ή στο τι πιστεύει;

Δ6: Είπα ότι πιστεύει, έκανα αναφορά και είπα ότι πιστεύει κάτι άλλο που έρχεται σε αντίθεση με αυτό που πιστεύουμε εμείς. Αυτό.

E: Το παιδάκι αυτό εκδήλωνε από μόνο του μέσα στην τάξη θρησκευτικές του παραδόσεις;

Δ6: Όχι.

E: Όχι. Η στάση των γονιών απέναντι στο παιδί αυτό με τη διαφορετική θρησκεία ποια ήταν; Των υπόλοιπων γονιών.

Δ6: Ε ντάξει να σου πω δεν το γνώριζαν, δεν ήτανε κάτι τόσο, δηλαδή μπροστά μου δεν διαπίστωσα έτσι, ήξερα ότι κάποιος μπορεί να είχαν μια αρνητική άποψη απέναντι του, να το σχολιάζαν αρνητικά τέλος πάντων, αλλά δεν μου δημιούργησαν πρόβλημα σε μένα.

E: Δεν το έδειχναν δηλαδή στο παιδί;

Δ6: Όχι. Στα παιδιά τους δεν ξέρω, κάποιος κάποιος κάποιος συζήτηση και είπαν ότι, και αυτοί αναγκάστηκαν να εξηγήσουν ότι το παιδί δε συμμετέχει γι' αυτό και γι' αυτό το λόγο.

E: Είδατε τα παιδιά τα υπόλοιπα να μην κάνουν, να το περιθωριοποιούν γι αυτό το λόγο;

Δ6: Όχι, καθόλου.

E: Η στάση των γονιών τώρα, όσον αφορά τη συζήτηση για τις διαφορετικές θρησκείες ή έστω την αναφορά που είπατε ότι έχετε κάνει;

Δ6: Αυτό έγινε την πρώτη μέρα, ε την ημέρα της πρώτης συγκέντρωσης που είχαμε με τους γονείς τους οποίους ζήτησα σε προσωπικό επίπεδο να δω πρώτα, να ελέγξω αν υπάρχει κάποιος που ανήκει σε άλλη θρησκεία, αν είδα ότι, σε περίπτωση που έβλεπα ότι δεν υπήρχε κάτι προχωρούσα κανονικά σε αυτό το πρόγραμμα, τον προγραμματισμό που είχα εγώ στο μυαλό μου. Αν όμως υπήρχε κάποιος, έστω και ένας ότι πίστευε κάπου αλλού θα έπρεπε να το εντάξω κι αυτό μέσα και να κάνω κάτι ανάλογο, έστω καμιά αναφορά σε αυτό ή μπορεί και περισσότερο, αυτό εξαρτιόταν στην πορεία από το, τις αντιδράσεις και των υπολοίπων και του ίδιου του παιδιού που ήταν αλλόθρησκο. Αλλά στην προκειμένη περίπτωση, επειδή μου έτυχε μόνο ένα περιστατικό αυτό που σας ανέφερα, δεν συμμετείχε οπότε δεν έκανα κάτι ιδιαίτερο.

E: Δηλαδή ούτε και οι γονείς του είχανε ζητήσει να γίνει κάτι;

Δ6: Όχι, όχι δεν ζητήσανε. Ήταν κατηγορηματικοί δηλαδή στο ότι δεν θέλανε να συμμετέχει, από κει και πέρα δε μπορούσα να κάνω κάτι άλλο.

E: Για την αναφορά αυτή που είχατε κάνει, μου είπατε ότι είχατε αναφέρει στα παιδιά ότι υπάρχουν διαφορετικές θρησκείες και ότι δεν τους έκανε εντύπωση.

Δ6: Δεν τους έκανε εντύπωση με την έννοια ότι γνωρίζουν ότι υπάρχουν και άλλοι λαοί που πιστεύουν κάπου αλλού και άλλοι άνθρωποι που πιστεύουν σε άλλες θεότητες. Λίγα πράγματα αλλά πάντως δεν είναι κάτι που δεν γνωρίζουνε, τα περισσότερα παιδιά εντάξει δε μπορώ να μιλήσω απόλυτα για όλα, υπάρχουν παιδιά που δεν το γνωρίζουν ότι υπάρχουν και άλλοι.

E: Ναι, οι γονείς τους πως αντέδρασαν σε αυτό; Σε αυτή τη συζήτηση ας πούμε, τη γενική που κάνατε;

Δ6: Δεν άκουσα κάτι αρνητικό.

E: Θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

Δ6: Ε καθήκον, θεωρώ ότι αυτό εξαρτάται και από τον ίδιο τον εκπαιδευτικό ανάλογα με το τι μηνύματα θέλει να περάσει, ε σίγουρα στο τι πιστεύει γιατί αν ένας είναι πιο ανοιχτός θα συζητήσει περισσότερα πράγματα, κάποιος άλλος που είναι ενδεχομένως πιο κλειστός εκπαιδευτικός, δηλαδή εννοώ είναι απόλυτος στη θρησκεία του και δεν παρεκκλίνει σε άλλες τέτοιες θα διαμορφώσει το μάθημα με τον ανάλογο τρόπο, άρα θεωρώ ότι είναι καθαρά θέμα εκπαιδευτικού το τι θα περάσει στα παιδιά

και πόσο μπορεί να το υποστηρίξει αυτό κάθε φορά γιατί μπορεί να δει αντιδράσεις και να σταματήσει, μπορεί όμως όχι, να είναι πιο οργανωμένος και να κάνει μια τέτοια διδασκαλία που να πείσει ενδεχομένως και τους άλλους να δουν και κάτι άλλο.

E: Οπότε είναι στην ελευθερία του κάθε εκπαιδευτικού;

Δ6: Ναι, θεωρώ ναι.

E: Υπάρχουν κάποιες κατευθυντήριες από το υπουργείο ή γενικότερα κάποια ενημέρωση πώς να το διαχειριστείτε;

Δ6: Ναι σίγουρα υπάρχουνε, γιατί όταν γίνονται, ιδίως σε περιοχές που είναι εκτός, δηλαδή στις γειτονικές περιοχές, στα γειτονικά χωριά που ακολουθούνε και λίγο το πρόγραμμα του δήμου τυγχάνει να είναι σύμφωνο με την εκκλησία εκεί δεν γίνεται να μην κάνω αναφορά. Εκτός εάν δεν συμμετέχει και ο ίδιος ο εκπαιδευτικός και το εκφράσει από την αρχή και πει ότι δεν θέλω να συμμετέχω κάτι, γιατί υπάρχει και αυτή η περίπτωση. Αν ο εκπαιδευτικός είναι άλλης γνώριζω ότι δεν είναι υποχρεωμένος να το κάνει.

E: Εγώ τέλειωσα με τις ερωτήσεις, υπάρχει κάτι που δεν αναφέραμε, που θέλετε να προσθέσετε;

Δ6: Όχι, θεωρώ ότι, η γνώμη η δική μου η προσωπική είναι ότι πρέπει να γίνεται αναφορά και στα στις άλλες θρησκείες, να υπάρχει μια ελευθερία, τα παιδιά θεωρώ ότι ντάξει το κριτήριό τους ε δεν είναι ανεπτυγμένο σε αυτή την ηλικία που μιλάμε τώρα, επηρεάζονται σίγουρα από το σπίτι και από το τι πρεσβεύει η κάθε οικογένεια, αλλά σίγουρα όταν στο σχολείο δει ότι υπάρχουν, γνωρίσει δηλαδή του δώσει το σχολείο να καταλάβει ότι υπάρχει και κάτι διαφορετικό από αυτό γνωρίζει μέχρι τώρα στην πορεία θα το βοηθήσει να κάνει τις σωστές επιλογές. Αυτό πιστεύω.

E: Πολύ ωραία. Σας ευχαριστώ πολύ.

Δ6: Τίποτα.

Συνέντευξη 7:

E: Αρχικά πείτε μου πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ7: Ε από το, περίπου 13.

Ε: Πείτε μου λίγο, τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ7: Έχω τελειώσει τη σχολή στα Ιωάννινα, ε το τμήμα νηπιαγωγών στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, στη συνέχεια έχω κάνει ένα Μεταπτυχιακό και ένα Διδακτωρικό.

Ε: Πολύ ωραία, έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ7: Όχι, το αποφεύγω. Ούτε προσευχή κάνω δηλαδή για αυτό το λόγο, για να μην έρθω σε δύσκολη θέση και χρειαστεί να μιλήσω στα παιδιά για αυτό. Είναι κάτι που, βασικά δεν το έχω κάνει όσα χρόνια δουλεύω. Νιώθω αδύναμη να προσεγγίσω αυτό το θέμα. Δεν ξέρω, δεν έχω τι γνώσεις ίσως; Η τα επιχειρήματα. Δεν ξέρω τέλος πάντων πως μπορώ να το προσεγγίσω σαν θέμα με τα παιδιά και να το βάλω στην τάξη, ε στο πρόγραμμά μου. Είναι κάτι που δεν μπορώ να το διαχειριστώ και το αποφεύγω και ίσως πρέπει να αρχίσω να ασχολούμαι με αυτό το θέμα. Έτσι σαν προσωπική σκέψη το λέω αυτό, ίσως χρειάζεται να το εισάγω κάποια στιγμή, ε σιγά σιγά στο μάθημά μου.

Ε: Μάλιστα. Άρα μου είπατε δεν κάνετε ούτε προσευχή;

Δ7: Όχι όχι δεν κάνω. Και σου λέω για δική μου διευκόλυνση. Για να μην έρθω σε θέση ας πούμε να μιλήσω στα παιδιά, να έχουν κάποιες απορίες τα παιδιά. Και επειδή τυχαίνουν και παιδιά που να μην πιστεύουν, ε να είναι από άλλη θρησκεία και είναι ευαίσθητο θέμα, δεν νιώθω δυνατή να το εξηγήσω στα παιδιά. Λέμε απλά ένα ποιηματάκι το πρωί, όχι όμως με θρησκεία, με θρησκευτικό χαρακτήρα και αυτό είναι όλο.

Ε: Στις γιορτές τι λέτε στα παιδιά; Τις συνδέεται με τη θρησκεία;

Δ7: Κοίτα στις γιορτές ασχολούμαστε, ξεκινάμε με τα Χριστούγεννα και λέμε την ιστορία της γέννησης και μετά πάλι το Πάσχα, που λέμε λίγο για τα πάθη. Αλλά σαν παραμύθι περισσότερο, σαν ιστοριούλα, πώς να το πω. Δεν εστιάζουμε περισσότερο. Και λέμε και λίγο για τα έθιμα που έχουμε την Ελλάδα για αυτές τις γιορτές. Αυτά όχι κάτι άλλο.

Ε: Για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών έχετε μιλήσει στα παιδιά;

Δ7: Σαν θέμα μόνο του όχι. Σου είπα αποφεύγω να αναφέρομαι στις θρησκείες. Απλά με τη γνωριμία με τους λαούς μπορεί να δούμε κάποιες εικόνες και να πούμε ότι αυτοί πιστεύουν σε αυτό το λαό, εκείνοι σε άλλον. Αναφερόμαστε σε άλλες θρησκείες δηλαδή, ή μπορεί στις εικόνες να είναι κάποιες γυναίκες με μαντίλες, θα εξηγήσω κάποια πράγματα, χωρίς όμως λεπτομέρειες και θα μιλήσουμε με τα παιδιά.

[Διακοπή]

Δ7: Ε προσπαθώ δηλαδή μέσα από τη, έτσι με τέτοιο υλικό να ακουστούν οι απόψεις και τα σχόλια των παιδιών, χωρίς να τοποθετηθούμε υπέρ της μιας ή της άλλης, δηλαδή μέχρι εκεί, με αυτό τον τρόπο.

Ε: Τα παιδιά τι στάση κράτησαν σε αυτή τη συζήτηση;

Δ7: Πολύ φυσιολογικά το δέχτηκαν, ναι. Μπήκαν στη συζήτηση, τοποθετηθήκαν, χωρίς να χαρακτηρίζουν, βέβαια προφανώς δεν υπάρχει και ανάλογο κλίμα από το σπίτι, ενδεχομένως αν υπήρχε να το μετέφεραν στην τάξη, αλλά δεν μεταφέρθηκε έτσι κάποια ή ρατσιστική διάθεση ή κάποια σχόλια ίσως αρνητικά για μια θρησκεία ή για μια άλλη, όχι.

Ε: Η στάση των γονιών σε αυτή τη συζήτηση, για αυτή τη συζήτηση μάλλον;

Δ7: Δεν είχα κάποια ανατροφοδότηση, γιατί δεν, ούτε κάποιος γονιός το σχολίασε ούτε έγινε κάποια δράση ώστε να ξέρω αν το πληροφορήθηκαν ότι έγινε κάτι τέτοιο στο πλαίσιο του, τη ημέρας.

Ε: Ε είχατε ποτέ εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας μέσα στην τάξη;

Δ7: Με ποια έννοια εμπειρίες το λες τώρα;

Ε: Παιδάκια από διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον ίσως.

Δ7: Ε μόνο μουσουλμάνους, ένα μουσουλμανάκι μου έτυχε μια φορά. Εγώ κυρίως στα σχολεία που είμαι δεν είχα άλλες εθνικότητες. Είχα μόνο Αλβανού που αυτοί είναι μουσουλμάνοι ή το κρύβουν ή έχουν βαπτιστεί, οπότε δεν, ίσως και γι' αυτό δεν χρειάστηκε να το αντιμετωπίσω σαν ζήτημα και να το φέρω μέσα στο πρόγραμμα του σχολείου και να το, να αναγκαστώ κι εγώ να το χειριστώ διαφορετικά.

E: Ε ωραία, στο παιδάκι που μου είπατε ότι ήταν μουσουλμάνος, ε περιγράψτε μου λίγο την εμπειρία σας. Πως είναι να έχετε ένα τέτοιο παιδί μέσα στην τάξη;

Δ7: Ε δεν διαφέρει σε κάτι. Απλώς προσπάθησα κάποια πράγματα που γνωρίζω για τις συνήθειές τους και το τι ασπάζονται να τα τηρήσω, όσο αφορά τη διατροφή για παράδειγμα. Όταν είχαμε για παράδειγμα, μέσα στο πλαίσιο ενός προγράμματος που είχαμε, μαγειρεύαμε διάφορα τρόφιμα, για το χοιρινό που ήξερα ας πούμε και το συζήτησα με τη μητέρα και εντάξει αυτό. Κάτι άλλο δεν, επειδή ακριβώς δεν κάνουμε ούτε την προσευχή ούτε αυτά δεν ενέκυψαν άλλα ζητήματα. Ε το αντιμετώπισε και το αντιμετωπίζουν και το υπόλοιπα παιδιά και το ίδιο νομίζω ότι, αποκόμισα αυτή την αίσθηση ότι είχε, ότι ένιωθε καλά όπως τα υπόλοιπα, δεν ένιωθε δηλαδή ότι υπήρχε μια ετερότητα, μια ιδιαιτερότητα μάλλον ως προς το θρησκευτικό ζήτημα.

E: Μου είπατε και τα υπόλοιπα παιδιά το αντιμετώπιζαν έτσι.

Δ7: Ναι.

E: Ε μιλήσατε καθόλου για τη θρησκεία του άλλου παιδιού ή για κάποιες παραδόσεις του ίσως;

Δ7: Ε τότε με αφορμή τη διατροφή είχαμε καλέσει τη μητέρα, δεν ήτανε καθαρά για τη θρησκεία του αλλά απλώς προέκυψε μέσα από τη συζήτηση και μας είπε, μας ανέφερε αυτό. Μέχρι εκεί όχι κάτι άλλο. Ε για την προσευχή κάποια στιγμή που συζητήσαμε και είπαμε ότι προσεύχονται ίσως με άλλη στάση, με άλλον, με άλλη στάση του σώματος ή λένε άλλα λόγια. Ντάξει ήταν μια συζήτηση όπως όλες οι άλλες, δεν προέκυψε κάποιο ζήτημα ώστε να δοθεί έμφαση κάπου αλλού.

E: Το ίδιο το παιδί ε εκδήλωνε τις παραδόσεις του, ίσως αυθόρμητα, μέσα στην τάξη;

Δ7: Όχι. Έχω διαπιστώσει ότι, μάλλον δική μου προσωπική άποψη είναι αυτή, ότι συνήθως αυτά τα παιδιά προσπαθούν να το κρύψουν, αυτές είναι οι οδηγίες απ' το σπίτι. Προσπαθούν δηλαδή να μην φανεί μέσα στην ομάδα στην τάξη ότι είναι αλλόθρησκα. Αν μπορούν να το αποσιωπήσουν προσπαθούν να το πετύχουν αυτό γιατί δέχονται τέτοιες συμβουλές απ' το σπίτι.

E: Μάλιστα. Η στάση των γονιών, των υπόλοιπων παιδιών, ποια ήτανε γνωρίζοντας ότι υπάρχει ένα παιδί από διαφορετική θρησκεία μες την τάξη; Είχε γίνει κάποια αναφορά;

Δ7: Όχι όχι καθόλου δεν το σχολίασαν.

E: Οι γονείς του παιδιού; Μου είπατε ότι, ήθελαν να ασχολούνται με τη θρησκεία του, εννοώ μέσα στην τάξη; Να γίνεται κάποια αναφορά στη θρησκεία του;

Δ7: Όχι, όχι δεν είχανε εκφράσει κάποιο τέτοιο αίτημα, απλώς εμείς συνηθίζουμε, όταν εγώ βλέπω ότι υπάρχουν αλλόθρησκα παιδιά να δίνουμε στην αρχή μια, ένα έντυπο που συμπληρώνουν αν θέλουν να απαλλάσσονται από κάποιες, ας πούμε όταν πάμε ενδεχομένως κάποια επίσκεψη στην εκκλησία, αν θέλουν να απαλλάσσονται από τέτοιου θρησκευτικού περιεχομένου δράσεις, το είχαν συμπληρώσει ότι ναι θέλουμε να απαλλάσσεται αλλά κάποια στιγμή που πήγαμε στην εκκλησία για να δούμε την αγιογραφία του ναού και μέσα από κει να γνωρίσουμε τα γεγονότα του Πάσχα συμμετείχε κανονικά.

E: Συμμετείχε;

[Διακοπή]

E: Ωραία, εγώ θέλω να ρωτήσω αν θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου.

Δ7: Εγώ πιστεύω πάρα πολύ στη συνεργασία για όλα τα θέματα που αγγίζουμε εδώ στο σχολείο, οπότε και αυτό θα μπορούσα αρκεί να υπάρχει και αντίστοιχη έτσι στάση και αντιμετώπιση και από το, από τους γονείς, απ' την άλλη πλευρά συγκεκριμένα. Η μικρή μου έτσι εμπειρία με αλλόθρησκους είναι ότι συνήθως δεν το θέλουν να υπάρξει αυτή η συνεργασία, δεν το επιδιώκουν αλλά έχει να κάνει φαντάζομαι και με τους χειρισμούς του σχολείου. Αλλά μέχρι εκεί δεν το χω αντιμετωπίσει πιο πολύ.

E: Ε ρωτάω και γενικότερα ας πούμε και για την, για τον χριστιανισμό, ότι είναι στα καθήκοντα του σχολείου ας πούμε να μυήσει τα παιδιά σε αυτό;

Δ7: Ε νομίζω πως όχι, δηλαδή έτσι όπως περνάνε τα χρόνια και αλλάζουν οι κοινωνίες μας και η στάση γενικά απέναντι στο θρησκευτικό ζήτημα ε δεν είναι

πρωτεύοντα, ε από τους βασικούς ρόλους. Ωστόσο αν προκύπτουν τέτοια ζητήματα, έχει ένα μια ένα βασικό κομμάτι έτσι που μπορεί να να επεξεργαστεί και να δουλέψει προς αυτή την κατεύθυνση κυρίως τώρα και με τα φαινόμενα αυτά έτσι που συμβαίνουν της βίας. Νομίζω ότι είναι ένα ζήτημα που προκύπτει στην καθημερινότητά μας, το βλέπουμε στα θεάματά τους τα παιδιά, άρα θα πρέπει ίσως να αρχίσω, τουλάχιστον μιλάω για μένα προσωπικά, ε να το εντάξω κι αυτό στα προγράμματά μου και στο σχεδιασμό τη διδασκαλίας. Είναι ένα ζητούμενο νομίζω στην εποχή μας, αλλά δεν είναι ο πρωτεύοντας ρόλος αυτός του σχολείου.

E: Ωραία. Ε εγώ τέλειωσα με τις ερωτήσεις μου, υπάρχει κάτι άλλο που θα θέλατε εσείς να αναφέρετε, που ίσως να μην αναφέραμε;

Δ7: Εντάξει είναι αυτό κυρίως ένας προβληματισμός, ε έχει υπάρξει ένας προβληματισμός σχετικά με το ζήτημα αυτό και επέλεξα δηλαδή μέχρι τώρα αυτή τη στάση, το να μην το αγγίζω αυτό το θέμα, γιατί δεν ένιωθα αρκετά έτσι δυνατή για να το χειριστώ επαρκώς. Αλλά έτσι όπως διαμορφώνεται, όπως σου είπα πριν, τα γεγονότα γύρω απ' το θρησκευτικό ζήτημα νομίζω ότι θα πρέπει να το δω λίγο πιο οργανωμένα. Με αυτή την έννοια, είναι ένας προβληματισμός δικός μου αυτός.

E: Ωραία. Αυτά;

Δ7: Ναι.

E: Ευχαριστώ πάρα πολύ.

Δ7: Να σαι καλά.

Συνέντευξη 8:

E: Πείτε μου αρχικά πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ8: Έχω, καθαρά διδασκαλίας;

E: Ναι σε σχολεία.

Δ8: Για στην εκπαίδευση;

E: Γενικότερα στην εκπαίδευση.

Δ8: Είμαι 25 χρόνια στην εκπαίδευση.

Ε: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ8: Τη σχολή νηπιαγωγών, μετά έκανα την εξομοίωση στο Πανεπιστήμιο εδώ Θεσσαλίας, τη σχολή νηπιαγωγών Θεσσαλονίκης, δυο χρόνια εδώ στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας την εξομοίωση, διδασκαλείο έχω τελειώσει στη Θεσσαλονίκη, αγγλικά, λίγα γαλλικά.

Ε: Ωραία. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ8: Ναι βέβαια. Ε κάθε φορά, κάθε φορά. Κάθε χρόνο δηλαδή όταν ξεκινάει. Εμ δεν είναι θέμα να μιλήσεις συγκεκριμένα γιατί και τα παιδιά έχουν μέσα τους αυτό το, τη θρησκεία, είναι απ' τους γονείς, την οικογένειά τους που έρχονται και με το σταυρό καταρχήν που θα ξεκινήσουμε και στην πορεία βγαίνουνε αυτά, είτε έχουμε την Παναγίτσα, το Χριστούλη που μας βοηθάει που μας, πάμε στην εκκλησία εμείς σα σχολείο, οπότε τα παιδιά είναι πολύ εξοικειωμένα.

Ε: Στην εκκλησία πάτε σε συγκεκριμένες..

Δ8: Πηγαίνουμε σε συγκεκριμένες τις περισσότερες φορές, πάμε σε γιορτές, τα Χριστούγεννα, των τριών Ιεραρχών, το Πάσχα, τα παιδιά κοινωνούν, φυσικά αφού ρωτήσουμε τους γονείς.

Ε: Ωραία οπότε κατά τη διάρκεια τη διάρκεια των γιορτών υπάρχει σύνδεση με το θρησκευτικό στοιχείο. Μέσα στην τάξη τι λέτε;

Δ8: Μέσα στην τάξη, λοιπόν, καταρχήν όπως σου είπα πιο μπροστά κάνουμε την προσευχή μας, μετά όταν υπάρχουν κάποιες γιορτές μεγάλες πάντοτε θα μιλήσουμε για τα παιδιά με τα παιδιά θα πούμε, ας πούμε για τους Αρχαγγέλους, όταν είναι το Νοέμβρη, θα μιλήσουμε, μπορεί να κάνουμε και κάποια εργασία σχετική των τριών Ιεραρχών, για τα Χριστούγεννα που είναι καθαρά θρησκευτική εορτή, θα κάνουμε τη γιορτή μας σχετική, σχετικά με τη γέννηση του Χριστού, για το Πάσχα μιλάμε για τα πάθη του Χριστού, τα θαύματα, μπορεί να κάνουμε κάποιο θέμα για τα θαύματα κατά τη διάρκεια η σχολικής χρονιάς.

Ε: Ωραία, η προσευχή; Μου είπατε ότι κάνετε μες το σχολείο.

Δ8: Κάνουμε προσευχή το πρωί, την ώρα του φαγητού.

E: Μου περιγράφετε λίγο αν περιλαμβάνει στοιχεία, ας πούμε πρόσωπα θρησκευτικά, τι λέει σαν προσευχή;

Δ8: Ναι κοίταξε, καταρχήν λέμε το «Άγιος ο Θεός» και το «Δι' ευχών» και μέσα βάζουμε μια προσευχή επειδή είναι νηπιαγωγείο στην αρχή αντί να πούμε το «Πάτερ ημών» λέμε μια προσευχή που ζητάμε απ' το Χριστό να βοηθήσει εμάς, τη μαμά μας, να έχει καλά το μπαμπά μας, τη μαμά μας, τους παππούδες μας και εμάς στο τέλος. Αυτή είναι η προσευχή. Το, στο φαγητό είναι πάλι μια απλή προσευχούλα «Έλα Χριστέ και Παναγιά και κάθισε κοντά μας και ευλόγησε το τραπέζι μας» αυτή, αυτού του είδους δηλαδή, τέτοιου είδους προσευχή. Στο τέλος επίσης απλά ευχαριστούμε που περάσαμε την ημέρα μας καλά. Προς το τέλος δε της σχολικής χρονιάς όμως, τα παιδιά θες κι από αδέρφια, θες κι από το σπίτι ή στην εκκλησία πολλές φορές λέμε και το «Πάτερ ημών» που το ξέρουν το «Πάτερ ημών».

E: Το γνωρίζουν ε;

Δ8: Το γνωρίζουνε ναι.

E: Έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;

Δ8: Λοιπόν, καθαρά όχι έτσι να κάνω κάποιο θέμα ιδιαίτερο, όμως μου δίνεται αφορμή κάθε φορά επειδή έχουμε αλλόθρησκα παιδιά μες την τάξη μας και πολλές φορές τα παιδιά συμβαδίζουν με τα άλλα παιδιά, άσχετα αν είναι κάποιας άλλης θρησκείας, στην προσευχή, στις γιορτές. Υπάρχουν όμως και παιδιά που δεν κάνουν το σταυρό τους. Ε όταν, ξέρεις σε αυτή την ηλικία θα ρωτήσει το άλλο παιδί, όπως είχα φέτος μια συγκεκριμένη περίπτωση, γιατί δεν κάνει το σταυρό, με τρόπο πολύ έτσι εξωραϊσμένο να πω, να μη θιχτούν και οι άλλοι είναι ένα θέμα πολύ ευαίσθητο και για αυτή την ηλικία να εξηγήσεις, ε απλά ότι υπάρχει ένας θεός μας προστατεύει και ο, το παιδάκι αυτό που δεν κάνει το σταυρό του κάνει κάποιος αλλιώς την προσευχή του, που δεν μοιάζει με τη δική μας που κάνουμε εμείς το σταυρό. Κάπως έτσι δηλαδή προσπαθώ και βλέπεις ότι και τα παιδιά μετά το ξεπερνάνε, είναι σα να μην τους νοιάζει, όπως στην αρχή τον βλέπαν που δεν έκανε αμέσως, αμέσως στοχοποιήθηκε με το που τον είδαν. Αλλά μετά με μια συζήτηση δεν υπάρχει θέμα και επίσης θα σεβαστώ όταν κάνουμε την, ε τις γιορτές μας και επειδή τα Χριστούγεννα είναι θρησκευτικού περιεχομένου κατεξοχήν η γιορτή, πολλές φορές όταν βλέπω τέτοιες περιπτώσεις παιδιών, γιατί υπάρχουν και άλλα παιδιά που ενώ

είναι αλλοεθνή έχουν βαφτιστεί, ε θα πω τους γονείς αν μπορώ να τους βάλω ποιήματα σχετικά κι ποτέ δεν είχα καμιά αντίρρηση. Να φανταστείς επειδή δυο χρόνια έκανα στην Κύπρο και εκεί είχα πάρα πολλά παιδιά από Συρία, από Αραβικά Εμιράτα, από Λίβανο και ήτανε αλλόθρησκα το παιδιά και όμως με τους γονείς είχα πάρα πολύ καλή συνεργασία και συμμετείχαν στο πρόγραμμά μας, αφού οι γονείς οι ίδιοι θέλανε και μας λέγαν όχι δεν υπάρχει τέτοιο θέμα, ότι ακολουθείτε εσείς και τα παιδιά μας.

E: Οπότε είχατε εμπειρίες θρησκευτική ετερότητας στην τάξη, έχετε αντιμετωπίσει.

Δ8: Ναι ναι.

E: Μου είπατε τα παιδιά σε σχέση με την προσευχή και τα λοιπά στην αρχή το έβλεπαν λίγο περίεργα μετά το συνήθισαν. Γενικά, τώρα πάνω στην θρησκεία αναφέρονταν τα ίδια τα παιδιά στην διαφορετική θρησκεία τους μέσα στην τάξη;

Δ8: Όχι.

E: Δεν εκδήλωναν παραδόσεις τους;

Δ8: Όχι. Απλά πολλές φορές πιο ώριμα παιδιά, εγώ μπορεί να ρωτούσα έχετε εσείς κάποιο έθιμο, που κάναμε ήθη και έθιμα, κάτι άλλο κάτι διαφορετικό. Τίποτα, μόνο έτσι με αυτόν τον τρόπο. Δεν είχαμε κάτι άλλο ιδιαίτερο.

E: Είχατε αναφερθεί στη θρησκεία του άλλου παιδιού;

Δ8: Ακριβώς όχι. Ποια είναι όχι. Απλά υπάρχουν και άλλες θρησκείες, όπως έχουμε εμείς το χριστιανισμό, το Χριστό έτσι μέχρι εκεί. Ιδιαίτερα όχι μετά να μιλήσω.

E: E ποια ήταν η στάση των γονιών στα, απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία; Δηλαδή..

Δ8: Των γονιών των άλλων;

E: Των άλλων παιδιών.

Δ8: Δεν είχα ποτέ κανένα πρόβλημα. Δεν ούτε καν υπήρξε κάτι, ούτε ιδιαίτερα να με πιάσουν να μου πουν κάτι, ούτε έμμεσα μέσω των παιδιών τους, όχι τίποτα κανένα πρόβλημα.

E: Τώρα όσον αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες θεωρείται ότι θα, ποια θα ήταν η στάση των γονιών σε μια τέτοια συζήτηση; Αν εσείς ας πούμε μες την τάξη λέγατε κάποια πράγματα για άλλες θρησκείες;

Δ8: Ε μπορώ να πω θα 'ταν, οι περισσότεροι θα 'ταν αρνητική η στάση τους των περισσότερων γονέων νομίζω. Ε γιατί να σου πω κάτι, καταρχήν πάντοτε η πλειοψηφία είναι η θρησκεία μας η ορθόδοξη εδώ, τα παιδιά είναι ορθόδοξα, η πλειοψηφία των παιδιών, θα σεβαστούμε οπωσδήποτε αλλά πρέπει και αυτοί να σέβονται εμάς. Και νομίζω, νομίζω ότι η στάση όλων εδώ των εκπαιδευτικών δείχνει, δείχνουμε σεβασμό, έτσι νομίζω, προς αυτά τα παιδιά. Εδώ και χρόνια εγώ απ' το '90 που άρχισα να δουλεύω έχω τέτοιες εμπειρίες, σεβασμός προς αυτά τα παιδιά.

E: Ωραία. Θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

Δ8: Μμ μάλιστα. Θρησκευτική διαπαιδαγώγηση γενικότερα για τις θρησκείες, όχι για το χριστιανισμό;

E: Και γενικότερα και για το χριστιανισμό πιο συγκεκριμένα.

Δ8: Κοίταξε γενικότερα δε νομίζω να εμβαθύνεις σε αυτή την ηλικία τις θρησκείες των άλλων. Αλλά για το χριστιανισμό εγώ νομίζω και το κάνω, ε ότι ναι μ' αρέσει να εμβαθύνω και να συζητάω με τα παιδιά για το χριστιανισμό.

E: Ωραία. Υπάρχει κάτι άλλο που θέλετε εσείς να προσθέσετε σχετικά με το θέμα;

Δ8: Τι να πω, εγώ αυτό που είπα και πιο μπροστά ότι, νομίζω ότι αν υπάρχει σεβασμός και απ' τις δυο πλευρές πετυχαίνεται μια ομαλή συμβίωση εδώ, η μεταξύ μας δηλαδή διαβίωση μάλλον που γίνεται είναι, αν υπάρχει σεβασμός δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα διότι κατανοεί ο ένας τον άλλον, σέβεται τη θρησκεία, εμείς σεβόμαστε και αυτοί πρέπει να σέβονται τη δική μας και δε νομίζω, δεν ξέρω δεν μπορώ να πω ότι σε αυτή την ηλικία των παιδιών, που έχουν τα παιδιά, ότι μπορούμε να αναφερθούμε σε διαφορετικότητες, σε με λεπτομέρειες, ε όσον αφορά τη θρησκευτική αγωγή τους.

E: Να γίνει κάποια αναφορά όπως μου είπατε πριν.

Δ8: Ναι απλά ναι μια αναφορά συμφωνώ γιατί και αυτό νομίζω ότι αγνοείται μετά έτσι ένα παιδί τέτοιο, γιατί πρέπει το παιδί να εντάσσεται μες τη ομάδα μας, αλίμονο. Και έχω, απ' την εμπειρία που έχω αποκομίσει όλα αυτά τα χρόνια μπορώ να πω ότι με αυτούς τους γονείς, όχι απλά άψογες σχέσεις, πολύ καλύτερα και από τους δικούς μας. Αλλά γιατί να βάζουμε έτσι, εγώ νομίζω πιο πολύ στοχοποιούμε έτσι τα παιδιά όταν λέμε συνέχεια εσείς, όχι τελειώσε, το είπαμε στην αρχή γιατί τα παιδιά, ούτε θα το 'λεγα. Υπάρχουνε φορές που δεν το λέω, διότι δεν δίνουν αφορμή τα παιδιά. Στο άλλο το τμήμα, θα σας πει η συνάδελφος. Δεν έδωσε αφορμή να, δεν καταλάβαν τα παιδιά ότι το παιδάκι αυτό δεν κάνει το σταυρό του γιατί συμμετείχε. Οπότε γιατί να στοχοποιηθεί; Στην αρχή σας είπα έκανε αυτό το πράγμα, είπαμε δυο λόγια και αυτό ήτανε, το παιδί είναι μέσα στην ομάδα ενταγμένο και όπως βλέπουμε τα άλλα παιδιά βλέπουμε και αυτά τα παιδιά.

E: Ωραία.

Δ8: Κι αυτό νομίζω είναι το σωστό, να αγαπάμε τα παιδιά έτσι.

E: Ευχαριστώ πάρα πολύ.

Δ8: Κι εγώ.

Συνέντευξη 9:

E: Πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ9: Δέκα οκτώ.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ9: Έχω τελειώσει τη σχολή νηπιαγωγών στην Αθήνα, έχω τελειώσει εξομοίωση στο πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στο Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, έχω τελειώσει Θεολογική Σχολή, μεταπτυχιακό στο Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης στο Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στο πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ε, αγγλική γλώσσα και υπολογιστές.

E: Ωραία. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ9: Ναι.

E: Θα μου πείτε λίγο τι τους έχετε πει; Τους έχετε μιλήσει με, σαν θέμα μόνο του ή με αφορμή κάποια άλλα πράγματα;

Δ9: E, πάντα μέσα, με αφορμή τις θεματικές που επεξεργαζόμαστε στο νηπιαγωγείο, εάν προκύπτει θέμα που αφορά τη θρησκεία ή με αφορμή μια μεγάλη θρησκευτική γιορτή. E, σαφώς, από την αρχή της χρονιάς, μαθαίνουμε στα παιδιά, ανάλογα και με τη σύνθεση βέβαια του τμήματος, εδώ που ερχόσαστε στο σχολείο που, για το οποίο μιλάμε αυτή τη στιγμή, από τις εμπειρίες που έχουμε τα τελευταία χρόνια, η σύνθεση του τμήματος είναι όλα τα παιδάκια, τα δέκα εννιά στα είκοσι, χριστιανοί ορθόδοξοι και τυχαίνει μέσα σε όλα αυτά να είναι ένα αλλοδαπό, συνήθως ένα παιδάκι που προέρχεται από την Αλβανία, ε το οποίο είναι στη μουσουλμανική θρησκεία, αλλά τουλάχιστον η εμπειρία που έχω εγώ στα δικά μου τμήματα, τα δυο τελευταία χρόνια, ας μιλήσουμε για αυτά, είναι πολύ χαλαροί, μουσουλμάνοι μεν, αλλά πολύ χαλαροί, δεν είναι φανατικοί στη θρησκεία τους. Άρα, δεν θυμάμαι αν το, ξεκινάμε ούτως ή άλλως με προσευχή, γιατί θεωρούμε ότι εφόσον απευθυνόμαστε σε ένα τμήμα που το 99% των παιδιών είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, εννοείται ότι ακολουθούμε αυτό το τυπικό.

E: Ναι, αυτό ήθελα να σας ρωτήσω τώρα, τι στοιχεία θρησκευτικότητας υπάρχουν στην καθημερινότητα.

Δ9: Ναι, ακριβώς αυτό. Υπάρχει η προσευχή και αν υπάρχει μια μεγάλη γιορτή ενημερώνουμε τα παιδιά για αυτή τη γιορτή και στοιχεία γύρω από αυτό. E, εννοείται ότι και με κάποια αφορμή διδάσκουμε στο παιδί ότι πρέπει να προσεύχεται, να παρακαλάει το Θεό ή να πιστεύει στο φύλακα άγγελο του που μπορεί κάποια στιγμή να το βοηθάει για να ξεπεράσει τα προβλήματά του και έτσι να παίρνει δύναμη από αυτό, μια και οι οικογένειες ε γύρω, σχετικά με αυτό εκπαιδεύουν τα παιδιά τους.

E: Περιγράψτε μου λίγο την προσευχούλα. Τι αναφέρει το ποιηματάκι που λέτε;

Δ9: Ναι.

E: Αναφέρει ας πούμε το Χριστό, την Παναγίτσα; Τι;

Δ9: E, θέλετε να σας πω το ποιηματάκι που λέμε συνήθως;

E: Ναι, ή να μου πείτε τι...

Δ9: Ε, λέει «πρωί με την αυγούλα, χαρούμενα ξυπνώ και στέλνω προσευχούλα ψηλά στον ουρανό. Βοήθησε με Θεέ μου να ‘μαι καλό παιδί και πάντα χάριζε μου χαρά και προκοπή». Δεν έχει ξεκάθαρη αναφορά στο Χριστό και στην Παναγία, δηλαδή στην ορθόδοξη θρησκεία, θα μπορούσε να αφορά και παιδάκια που πιστεύουν σε άλλες θρησκείες και γι’ αυτό επιλέγουμε μια προσευχή, που να είναι κάπως γενικότερη στα λόγια της γιατί φαντάζομαι ότι όλα τα παιδάκια, και σε άλλες θρησκείες όταν ανήκουν, ζητάνε βοήθεια, να είναι καλό παιδί και όλα αυτά που σας ανέφερα. Βέβαια, φέτος είχα την εμπειρία, τα παιδιά μου θέλουν να πούνε το «Πάτερ ημών». Ε, ή να πουν το «Βασιλεύ ουράνιε», και παρόλο που είναι σε πάρα πολύ μικρή ηλικία, και με μια δική μου βοήθεια εκεί που μπερδεύονταν, γιατί φυσικά είναι και καθαρεύουσα γλώσσα, τους ενθάρρυνα να πούνε και αυτή την προσευχή, αφού αυτοί θελαν, κυρίως γιατί είναι μια προσευχή που την λένε τα μεγαλύτερα αδερφάκια στο δημοτικό και επηρεάζονται από αυτό και θέλουν κι αυτά να την λένε, να αισθάνονται πιο μεγάλα.

Ε: Μάλιστα. Κατά τη διάρκεια των γιορτών, πείτε μου λίγο, το θρησκευτικό στοιχείο πώς το συνδέετε.

Δ9: Ε, εάν είναι μια θρησκευτική αμιγώς γιορτή, όπως η γιορτή των Χριστουγέννων, εννοείται ότι το συνδέουμε άμεσα και ότι εξιστορούμε όλα τα γεγονότα που έγιναν, στη γέννηση του Χριστού για παράδειγμα, ή στην 25^η Μαρτίου στον Ευαγγελισμό, και φυσικά, σίγουρα ότι και να είναι η γιορτή, δηλαδή κι ακόμη κι αν έχει ένα περιεχόμενο, όπως είναι η ειρήνη ή η φιλία ή η συνεργασία ή οτιδήποτε άλλο, σίγουρα επειδή είναι, την κάνουμε με αφορμή τα Χριστούγεννα, ε, προσπαθούμε να περάσουμε και το θρησκευτικό στοιχείο μέσα από αυτό, τώρα αν μιλάμε για την 28^η Οκτωβρίου, φυσικά είναι μια εθνική γιορτή που τα παιδάκια θα μάθουν άλλα πράγματα, θα εξιστορήσουμε εκείνα τα γεγονότα της 28^{ης} Οκτωβρίου και θα μιλήσουμε για τη σημαία και την πατρίδα, ή όταν είναι το Πολυτεχνείο, εννοείται ότι δεν θα γίνει αναφορά σε θρησκευτικό περιεχόμενο.

Ε: Έχετε μιλήσει για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;

Δ9: Ε, φυσικά. Ναι, καταρχήν σας λέω, πάντα υπάρχει κι ένα παιδάκι, το οποίο δεν πιστεύει, αλλά έτσι κι αλλιώς οι εμπειρίες και τα βιώματα των παιδιών μας βοηθούν στο να αναφερθούμε σε αυτό. Επομένως, όταν μας δίνεται αφορμή για κάποιο λόγο, είτε επειδή κάποιο παιδάκι θα αναφέρει κάτι, είτε επειδή θα γίνει ένα περιστατικό που

τους έκανε εντύπωση, είτε επειδή το παιδάκι θα αναφέρει το αλλόθρησκο, ένα κάτι σχετικό με τη δική του θρησκεία, εννοείται ότι και θα μιλήσουμε και φυσικά θα εμπνεύσουμε το σεβασμό και το δικαίωμα σε οποιονδήποτε άλλον να πιστεύει ότι νομίζει εκείνος.

E: E, μου είπατε ότι έχετε, είχατε γενικά εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας μέσα στην τάξη. Τα υπόλοιπα παιδάκια πώς το αντιμετώπιζαν το παιδί με διαφορετική θρησκεία;

Δ9: Απολύτως φυσιολογικά. E, με απόλυτη αποδοχή. Όπως αντιμετωπίζουν και ένα παιδί που έχει κάποια προβλήματα μαθησιακά ή κάποιο παιδί που έχει κάποια προβλήματα κινητικά. Γιατί σαφώς, κάθε χρονιά, στην τάξη θα υπάρχει τουλάχιστον ένα με δύο παιδιά που θέλουν μια διαφορετική προσέγγιση και σίγουρα χρειάζονται να διδάξουμε και να δουλέψουμε την αποδοχή. Μέσα λοιπόν σε αυτό, μπορεί να είναι ένα αλλόθρησκο παιδί. Σίγουρα εκείνο που μένουμε και βλέπουμε από την αρχή της χρονιάς, είναι η αποδοχή σε οτιδήποτε διαφορετικό, από θρησκεία μέχρι σωματικό πρόβλημα ή νοητικό, που υπάρχουν πάντοτε μέσα στις τάξεις.

E: Το θέμα της προσευχής, δεν σας ρώτησα πριν. Κάνετε, ας πούμε, το σταυρό σας;

Δ9: Εγώ; Σαν δασκάλα ή τα παιδάκια;

E: E, όχι, στην προσευχή.

Δ9: Ναι, φυσικά. Σας είπα ότι στο σχολείο που απευθύνεστε, υπάρχουν τάξεις που το 95% των παιδιών είναι χριστιανοί ορθόδοξοι και επομένως δεν βρίσκω για ποιον λόγο να μην ακολουθώ το τυπικό, που ακολουθεί και η οικογένεια. Εάν ήμουν σε μία τάξη με διαφορετική σύνθεση, σαφώς εκεί θα το σκεφτόμουν και διαφορετικά.

E: Το παιδί με τη διαφορετική θρησκεία πώς, κάνει την προσευχή του; Το σταυρό του, ας πούμε; Πως το αντιμετωπίζει;

Δ9: Συμβαίνει, στη δική μου περίπτωση, να έχω τα δύο τελευταία χρόνια εμπειρίες από ένα κοριτσάκι, το οποίο και οι γονείς και το ίδιο, προσέγγιζαν με πάρα πολύ μεγάλο σεβασμό και το γεγονός ότι βρίσκονται σε ένα, σε μία χώρα με ορθόδοξο πλαίσιο και το σχολείο είναι στην πλειοψηφία του ορθόδοξα παιδιά, και όχι μόνο, ήθελε να κάνει το σταυρό του, όχι μόνο οι γονείς δεν είχαν κανένα πρόβλημα και είχαν μεγάλο σεβασμό και για τις συνήθειες των Ελλήνων να πω, ε, συμμετείχαν σε

όλες τις εθνικές γιορτές και σε όλες τις θρησκευτικές γιορτές, χωρίς να έχουν καμία αντίρρηση, με μεγάλη αποδοχή, παρόλο που έλεγαν ότι «εμείς είμαστε μουσουλμάνοι». Αλλά πραγματικά και με μεγάλο σεβασμό προσέγγιζαν. Οπότε και το παιδάκι, όχι μόνο έκανε το σταυρό του, αλλά ήθελε πάρα πολύ και ενδιαφερόταν να μάθει τις προσευχές μας, ακόμη, όχι τις προσευχές τις γενικές που μαθαίνουμε στην αρχή της χρονιάς, αλλά και τις ιδιαίτερες προσευχές που αφορούν μόνο τους χριστιανούς ορθόδοξους, όπως είναι το «Πάτερ ημών», το «Βασιλεύ ουράνιε» και διάφορα τέτοια.

Ε: Εκδήλωνε δικές του θρησκευτικές παραδόσεις μέσα στην τάξη;

Δ9: Κοιτάζτε να δείτε, το παιδάκι αυτό καθαυτό όχι, γιατί σας είπα ότι προέρχονταν από μια οικογένεια χλιαρού θρησκευτικού, ε, πεποιθήσεων και άρα νομίζω και στο σπίτι του γενικά δεν θα έκαναν, ε, ιδιαίτερα, δεν θα προσέγγιζαν ιδιαίτερα τη θρησκεία, δεν ήταν δηλαδή φανατισμένοι σε αυτό. Να σκεφτείτε ότι, ας πούμε, τα Χριστούγεννα στόλιζαν χριστουγεννιάτικο δέντρο, δηλαδή, προσαρμόζονταν και τηρούσαν τα έθιμα, όχι με θρησκευτικό, καθαυτό, περιεχόμενο, αλλά επειδή τους άρεσε η κοσμικότητα όλων αυτών των εθίμων που έχουμε εμείς. Ε, μου είπε ότι το Πάσχα έβαψαν αυγά, γιατί τους άρεσε να βάφουν αυγά. Ε, όμως, δεν έκανε ιδιαίτερες αναφορές. Όμως, επειδή εμείς κάναμε ένα πρόγραμμα κατά τη διάρκεια της χρονιάς, που λέγεται «Βήματα για τη ζωή» και σε αυτό το πρόγραμμα προβλεπόταν να καλούμε τους γονείς των παιδιών και να μας μιλούσαν για τη ζωή τους την ιδιαίτερη και για τα ίδια τους τα παιδιά, μέσα από αυτό κάναμε αναφορά στο ότι πιστεύουν σε μια άλλη θρησκεία και τους δώσαμε την αφορμή να μας μιλήσουν και για τη θρησκεία τους και για τις προσευχές τους και για τον τρόπο λατρείας τους, επομένως τα παιδιά ενημερώθηκαν και μάλιστα από τον ίδιο τον γονέα με βιώματα, πλέον. Ναι, μοιράστηκαν τα βιώματά τους.

Ε: Τα υπόλοιπα παιδιά πως το αντιμετώπισαν αυτό; Ποια ήταν η στάση τους σε όλα αυτά που άκουσαν από τους γονείς;

Δ9: Με πολύ ενδιαφέρον, όταν επίσης, φυσικά με πολύ ενδιαφέρον και μάλιστα έκαναν ερωτήσεις για να μάθουν κάποιες λεπτομέρειες σε πράγματα που τους έκαναν εντύπωση, «δηλαδή εσείς δεν έχετε εκκλησία;», «δηλαδή εσείς δεν πηγαίνετε την Κυριακή;», «δηλαδή εσείς που βαφτίζετε τα παιδιά;», «που κάνετε τους γάμους;». Ε απλά πραγματάκια δεν μπαίνουν σε βαθιά θεολογικά νοήματα, αυτά που ζούνε.

E: Ποια ήταν η στάση των γονιών, των υπόλοιπων παιδιών, απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία;

Δ9: Ε επειδή στη δική μου εμπειρία, σας ανέφερα, δεν είχαμε προβλήματα, απεναντίας υπήρξε πολύ μεγάλος σεβασμός από τους αλλόθρησκους γονείς προς την ομάδα, προς την τάξη, δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα. Απολύτως κανένα πρόβλημα, απόλυτη αποδοχή.

E: Η στάση των γονιών όσον αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες; Ας πούμε αυτό, το ότι ήρθαν αλλόθρησκοι γονείς και μίλησαν λίγο για μια διαφορετική θρησκεία πως το αντιμετώπισαν;

Δ9: Επίσης κι αυτό το αντιμετώπισαν σαν κάτι πολύ φυσιολογικό γιατί και το σχολείο το δούλεψε και το επικοινωνήσε σαν κάτι πολύ φυσιολογικό προς τα έξω. Δεν είχαμε κανένα πρόβλημα. Κάποια στιγμή ξέρω εγώ, ίσως μπορώ να αναφέρω ότι στη γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου που βάλουμε ένα κοριτσάκι να κάνει έναν κεντρικό ρόλο, εντάξει υπήρχε ένας γονέας από όλα τα παιδιά που είπε «α βάλατε αυτό που είναι αυτής της εθνικότητας;» και είπαμε «ναι βάλουμε αυτό, γιατί αυτό είχε τα προσόντα και είχε τη διάθεση να παίξει αυτό το ρόλο έτσι όπως ζητούσε, απαιτούσε ο ρόλος».

E: Θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

Δ9: Κοιτάζτε να δείτε, η θρησκεία είναι μια εσωτερική ανάγκη του ανθρώπου, πάνω και πέρα από όλα, και ως τέτοια, εφόσον απευθύνεται. Ε τουλάχιστον στο νηπιαγωγείο που μεταφέρουμε βιώματα και επιλέγουμε τα θέματά μας ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των παιδιών, σαφώς και εφόσον απευθύνεται σε μία ομάδα η οποία έχει μια πολύ συγκεκριμένη θρησκεία κατά το μεγαλύτερο ποσοστό, δεν είναι καθόλου κακό να είναι και ένα από τα θέματα με τα οποία ασχολείται το σχολείο. Ας πούμε όταν είναι μια μεγάλη γιορτή ναι πρέπει το σχολείο να αναφερθεί στη μεγάλη γιορτή. Γιατί όχι; Έτσι κι αλλιώς, τα παιδιά, η καθημερινότητα των παιδιών εξελίσσεται γύρω, εκτυλίσσεται συγνώμη γύρω από αυτή τη γιορτή, τη συγκεκριμένη στιγμή. Οπότε γιατί όχι, ναι θα μπορούσε, εννοείται. Πάντοτε σας αναφέρω έχει να κάνει με τη σύνθεση της ομάδας, τη σύνθεση του τμήματος.

E: Υπάρχει κάτι άλλο που θέλετε εσείς να προσθέσετε σχετικά με το θέμα;

Δ9: Ε σχετικά με τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση που μιλάμε τώρα. Ε όχι δε θέλω να προσθέσω κάτι άλλο. Ε θα μιλήσω λίγο γενικότερα και θα πω ότι κάθε σχολική χρονιά είναι διαφορετική επειδή έχουμε να κάνουμε έμπυχο υλικό, ε προσαρμόζουμε πάντοτε τα θέματά μας και το πώς θα προσεγγίσουμε το κάθε θέμα, ανάλογα με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών. Επομένως είμαστε ανοιχτοί, αυτό είναι το μόνο σίγουρο, ε για να μεταβάλουμε το πρόγραμμά μας και τις συνήθειές μας ανάλογα με τα ποια παιδιά θα έχουμε κάθε χρόνο και ποιες θα είναι, ποια θα είναι τα βιώματά τους.

Ε: Πολύ ωραία. Ευχαριστώ πολύ.

Δ9: Να 'στε καλά.

Συνέντευξη 10:

Ε: Πείτε μου πόσα χρόνια διδάσκετε.

Δ10: 27, 26, 28 ξέρω γω κάτι τέτοιο.

Ε: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ10: Ε τη σχολή νηπιαγωγών, το Πανεπιστήμιο του ΑΠΘ και μεταπτυχιακό, και μετεκπαίδευση.

Ε: Ωραία. Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ10: Για την, γενικά για τις θρησκείες;

Ε: Και πιο συγκεκριμένα και γενικά.

Δ10: Για τη δικιά μας τη θρησκεία, για τη δικιά μας όχι για τις άλλες.

Ε: Περιγράψτε μου λίγο σε τι πλαίσιο έχει γίνει αυτό.

Δ10: Χριστούγεννα, Πάσχα, καθημερινή προσευχή.

Ε: Πείτε μου λίγο για την προσευχή σας.

Δ10: Πάτερ ημών ο εν τοις ουρανής, Άγιος ο Θεός Άγιος ισχυρός, αυτά. Και την αλλάζουμε το Πάσχα και λέμε το Χριστός Ανέστη.

E: Κάθε πότε κάνετε;

Δ10: Κάθε μέρα.

E: Στην αρχή της ημέρας;

Δ10: Στην αρχή της ημέρας, ναι.

E: Κάνετε και το σταυρό σας;

Δ10: Ε βέβαια. Και έχουμε και εικόνες, δύο.

E: Ε κατά τη διάρκεια των γιορτών υπάρχει σύνδεση με το θρησκευτικό στοιχείο μου είπατε.

Δ10: Ναι βεβαίως.

E: Πως το, περιγράψτε μου λίγο με ποιον τρόπο γίνεται.

Δ10: Την ιστορία, τα ιστορικά, τα τα ιστορικά γεγονότα τα κλασικά που λέμε. Το Πάσχα λέμε την, τα κλασικά αυτά από πηγές.

[Διακοπή]

E: Ε ωραία μου είπατε ότι στις γιορτές.

Δ10: Στις γιορτές ναι από τα, βλέπουμε βιντεάκια από την τηλεόραση σε κινούμενα σχέδια, παραμύθια, αυτά λέμε τις ιστορίες, τέτοια πράγματα.

E: Μου είπατε δεν έχετε μιλήσει για τις διαφορετικές θρησκείες.

Δ10: Όχι όχι όχι όχι. Δεν έχει τύχει ποτέ, πάντα ορθόδοξους χριστιανούς είχαμε, ναι.

E: Θεωρείται πως είναι ένα θέμα που μπορεί να συζητηθεί με τα παιδιά;

Δ10: Ε αν μας δινόταν η ευκαιρία προφανώς ναι, αλλά δεν μας δόθηκε μέχρι τώρα η ευκαιρία οπότε. Τόσα χρόνια δηλαδή δεν είχα ποτέ, κάποιου διαφορετικού θρησκευματος παιδί.

E: Δεν είχατε παιδιά διαφορετικής θρησκείας;

Δ10: Όχι όχι όχι όχι.

E: Εωραία σε ποιο, ποια είναι η στάση των γονιών θεωρείτε απέναντι στη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες;

Δ10: Δεν μου παρουσιάστηκε ποτέ κάποιο τέτοιο θέμα. Δεν είχαμε δηλαδή κάποιο μουσουλμάνο ξέρω γω, ή κάποιον μάρτυρα του Ιεχωβά, δεν μου χει τύχει ποτέ δηλαδή να δω πως το αντιμετωπίζουν. Ένας άθεος μονάχα, είχε, μου είχε δηλώσει ότι είναι άθεος και όταν ζορίστηκε μετά το, ήταν ένα έτσι πολύ συγκινητικό, μου έκανε πολύ μεγάλη εντύπωση γιατί λέω «θέλετε να μου πείτε γιατί δεν κάνει το παιδί προσευχή όταν κάνουμε εμείς;» και μου λέει είμαστε άθεοι γι αυτό, δεν έχει κάνει ποτέ. «Πολύ ωραία, λέω, και όταν βρισκόσαστε σε δύσκολη θέση δε λέτε κάποιον, κάτι να, κάπου, σύμπαν ξέρω γω, κάτι να πείτε για να ζητήστε από κάπου βοήθεια», «Όχι, λέει έχουμε τη λογική μας» εντάξει συμφώνησα, τελείωσε, «Πολύ ωραία λέω, ντάξει δεν τρέχει τίποτα». Ε πλησίαζε το Πάσχα. Παρουσιάστηκε ένα θέμα με το παιδάκι τους και μετά το Πάσχα έρχεται ο Κωνσταντίνος και λέει «Κυρία να σας πω τον Επιτάφιο που πήγαμε; Να σας πω για το ένα, να σας πω για το άλλο», είχε κάνει όλη τη διαδικασία γιατί ζήτησε βοήθεια σε αυτό που ήξερε από τους γονείς της, ξέρω γω, από κάπου ζήτησε βοήθεια.

E: Απ' το Θεό;

Δ10: Από όπωσ θα τον πει ο καθένας τον Θεό τέλος πάντως, από αυτό λοιπόν. Ζήτησε τη βοήθειά του προφανώς, γι αυτό ήρθε το παιδί και ήξερε όλη τη διαδικασία, τι κάνουμε το Πάσχα, που βάφουμε αυγά, που πάμε στον Επιτάφιο, τέλος πάντων την

E: Το προηγούμενο διάστημα δεν είχε, δεν συμμετείχε μου είπατε στην προσευχή.

Δ10: Όχι δεν συμμετείχε τίποτα καθότανε έτσι ναι ναι.

E: Στις γιορτές;

Δ10: Στις γιορτές ε συμμετείχε δεν είχε θέματα.

E: Τις μέρες που λέγατε ας πούμε για τα Χριστούγεννα, το Πάσχα.

Δ10: Ε συμμετείχε ότι, δεν είχε απλώς πληροφορίες από το σπίτι, ενώ τα άλλα τα παιδιά είχανε να σου πουν, αλλά αυτό δεν είχε πληροφορίες από το σπίτι δεν είχε φέρει τίποτα. Παρόλα αυτά, ναι μετά από κάτι έμαθα ότι τους έτυχε, μετά ανατρέξαν σε κάποια, δεν έφτανε το μυαλό πλέον και η λογική σκέψη για το τι θα κάνουν.

E: Ωραία, ε θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

Δ10: Καθήκον;

E: Ναι αρμοδιότητα.

Δ10: Εναλλακτική θεωρώ ότι, γιατί θεωρώ ότι πρέπει να εκπαιδεύσω τα παιδιά στο ότι όταν, να ευχαριστούμε κάτι, κάποιον να ευχαριστούμε γι' αυτά που έχουμε και να μπορούμε να βρίσκουμε παρηγοριά κάπου και στην προκειμένη περίπτωση είμαστε ορθόδοξοι χριστιανοί, αν ήμουν μουσουλμάνοι θα έλεγα τα αντίστοιχα έτσι; E όταν, όταν θέλουμε να ζητήσουμε από κάπου βοήθεια, γιατί είναι ανθρώπινη ανάγκη, έχουμε, είμαστε αδύναμοι, δεν είμαστε, δεν μπορούμε να τα κάνουμε και όλα αυτή μας λοιπόν την αναζήτηση για, την ανάγκη που έχουμε για αναζήτηση βοήθειας να έχουν κάπου να απευθυνθούν, όταν μου λένε κυρία είδα κακό όνειρο, άμα κάνετε το σταυρό πριν κοιμηθείτε, αυτό το μαθαίνουμε, θα είστε πιο ήρεμοι και θα κοιμάστε πιο καλά. Νομίζω ότι δίνεις στο παιδί εργαλεία για να μπορεί να διαχειριστεί τα άγχη του, τους φόβους του, τις ανασφάλειές του τέλος πάντων.

E: Ωραία, θέλετε εσείς να προσθέσετε κάτι άλλο σχετικά με το θέμα;

Δ10: Τίποτα βιάζομαι αφάνταστα.

E: Εντάξει ευχαριστώ.

Συνέντευξη 11:

E: Πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ11: Από το 2001, δεκάξι.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ11: Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τμήμα νηπιαγωγών.

E: Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ11: Συγκεκριμένα έτσι πολύ;

E: Σαν θέμα.

Δ11: Ε όχι έτσι τόσο αναλυτικά μόνο μια αναφορά που γίνεται το Πάσχα όταν κάνουμε που λέμε απλά τι γιορτάζουμε και περισσότερο στα έθιμα, ε στέκομαι εγώ προσωπικά, κάνω για τα έθιμα περισσότερο.

E: Ωραία, υπάρχουν στοιχεία θρησκευτικότητας μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου;

Δ11: Ε υπάρχουν σε καθημερινή έτσι τα, ρουτίνες που τα λέμε εμείς, όπου κάνουμε την προσευχή μας, χωρίς όμως να αναφερόμαστε κάπου συγκεκριμένα, για το φαγητό όμως που έχουμε στο τραπέζι μας, πριν φάμε, οπότε εκεί κάνουμε μια μικρή προσευχή. Ε και το πρωί καμιά φορά που πάλι αναφερόμαστε, κάνουμε μια προσευχή παιδική που αναφερόμαστε ας πούμε να μας προσέχουν εμάς τα παιδιά, να είμαστε καλά εμείς τα παιδιά και κει μάλιστα αναφερόμαστε στη συγκεκριμένη προσευχή μιλάει όμως και για όλα τα παιδιά και μαύρα και άσπρα λέει και κίτρινα παιδάκια.

E: Αναφέρεται σε κάποιο συγκεκριμένο θρησκευτικό σύμβολο;

Δ11: Όχι

E: Κάποιο θεό;

Δ11: Αυτές που χρησιμοποιώ εγώ, οι παιδικές, όχι δεν αναφέρονται.

E: Σταυρό κάνετε πριν την προσευχή αυτή;

Δ11: Όχι, δεν κάνουμε.

E: Κατά την διάρκεια των γιορτών πείτε μου λίγο που εστιάζετε μου είπατε ότι..

Δ11: Εθνικές γιορτές; Τέτοιου τύπου;

E: Περισσότερο στις..

Δ11: Χριστούγεννα και Πάσχα;

E: Ναι αν υπάρχει σύνδεση με το θρησκευτικό.

Δ11: Εκεί ναι ενδιαφερόμαστε στα γεγονότα. Έτσι όταν μιλάμε για Χριστούγεννα, για γέννηση Χριστού, εκεί αναφερόμαστε γιατί και Παναγία θα, και ξέρουν και τα

παιδιά κάποια από το σπίτι οπότε και τα παιδιά τα ίδια λένε αρκετά στοιχεία και δίνουνε, οπότε εκεί γίνεται μια αναφορά, όχι όμως και καλά ότι εμείς είμαστε οι χριστιανοί, αλλά είναι ο Χριστός που γεννήθηκε, η Παναγία περισσότερο σαν γεγονότα. Παραμένουμε εκεί.

E: Έχετε μιλήσει στα παιδιά για την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών;

Δ11: Ναι γιατί έχουμε κάνει και για διαφορετικότητα και έχουμε πει ότι κάποιοι άνθρωποι είναι, πιστεύουν κάπου αλλού, εμείς κάπου αλλού κάποιοι άλλοι ναι.

E: Πως το, τι στάση κράτησαν τα παιδιά, πως το αντιμετώπισαν;

Δ11: Α δεν, θετικά, δεν έχουν κάτι. Γιατί όπως λένε και ξέρουν και για το χρώμα ας πούμε του δέρματος ή ότι εμείς είμαστε Έλληνες οι άλλοι είναι Ιταλοί και τέτοιο, το θεωρούν κάτι τέτοιο, ότι είναι κάτι διαφορετικό που ο καθένας το χει στην χώρα του ή κάπου είναι πιο απομακρυσμένος από εμάς. Δεν έχουν, δεν ε κάτι, ούτε βγάζουν κάτι περίεργο, αλλά ούτε και το απαξιώνουν ότι α δεν είναι ότι είμαστε κ εμείς.

Ντάξει.

E: Είχατε ποτέ εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας μέσα στην τάξη; Παιδάκια που να πιστεύουν σε άλλη θρησκεία;

Δ11: Ε όχι να πιστεύουν σε κάποια, κάποια που ήτανε άθεα είχαμε, έτυχε να συναντήσουμε.

E: Περιγράψτε μου λίγο αυτή την εμπειρία.

Δ11: Όχι αυτό δεν ήτανε όμως ε, και όταν τύχαινε και την προσευχή που κάναμε πριν το φαγητό, αυτό απλά δεν έκανε. Δεν σχολίαζε, ούτε σχολίαζε όμως τα άλλα που κάνουν ή το ίδιο να πει κάτι, αλλά ούτε και ποτέ μας έθεσε. Ήταν ίσως οι γονείς του περισσότερο, το παιδάκι ίσως δεν το χαν μιλήσει και οι ίδιοι, δεν ξέρω. Δηλαδή μας το είχαν δηλώσει ότι είναι άθεοι, μπορεί και το παιδί να μην το 'χαν κατευθύνει, οπότε το παιδί δεν διέκρινε, ούτε έκκρινε ούτε ποτέ τα άλλα τα παιδιά το σχολίασαν αυτό γιατί δεν ξέραν, οπότε δεν, ε ήταν δηλαδή μια γνώση που την είχα μόνο εγώ.

E: Ε το θέμα της προσευχής πως τα διαχειριστήκατε με το παιδί το συγκεκριμένο;

Δ11: Ε τίποτα ποτέ δεν το πίεσα γιατί ήξερα εγώ από τα χαρτιά των γονέων, έτσι ήξερα δεν το πίεσα ποτέ ή τώρα πριν το φαγητό κάνε το τρώμε, ε κάνε την προσευχή,

ούτε το πρωί όταν κάναμε και καλά κάνε. Τίποτα απλά εγώ το μόνο που ζητάω, λέμε ότι αφού εμείς κάνουμε κάτι, την προσευχή μας, εσύ μπορείς να κάθεται εκεί ήσυχα δεν μας ενοχλείς μέχρι να τελειώσουμε και να συνεχίσουμε όλοι μαζί. Δε απαιτούμε δηλαδή να συμμετέχει σε αυτό που κάνουμε εμείς. Όποιος θέλει.

E: Εκδήλωνε λίγο το παιδί μέσα στην τάξη το γεγονός ότι μπορεί να μην πιστεύει σε κάποιο θεό; Δηλαδή υπήρχε τέτοια εκδήλωση από πλευράς του παιδιού;

Δ11: Όχι όχι. Και θεωρώ σου λέω ίσως ήταν και ηλικιακά πολύ μικρό και οι γονείς δεν το 'χαν βάλει στη διαδικασία να του συζητήσουν ενδεχομένως αν θέλουν, τι θέλουν ή τι θεωρούν οι ίδιοι, δεν είχαμε ποτέ ποτέ με αυτό το παιδάκι έτσι τέτοιο θέμα.

E: Η στάση των υπόλοιπων γονιών, των άλλων παιδιών, ποια ήταν απέναντι στο παιδάκι το συγκεκριμένο;

Δ11: Δεν το ήξερε κανείς οπότε δεν υπήρχε θέμα, δηλαδή δε φαινόταν δεν είχε στοχοποιηθεί το παιδί με κάποιον τρόπο δεν υπήρχε ούτε από, σου λέω κι από τα άλλα τα παιδιά, να πουν γιατί αυτός δεν κάνει την προσευχή όταν λένε ή γιατί δεν σηκώνεται όταν εμείς κάναμε αυτή την παιδική το πρωί. Δεν υπήρχε κάποιο θέμα, δεν φαινότανε δηλαδή στα παιδιά, γιατί και το ίδιο δεν είχε αλλά και οι γονείς δεν ξέραν καν ότι υπάρχει αυτό μέσα στην τάξη ας πούμε.

E: Ε όσον αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες οι γονείς πως την αντιμετώπισαν;

Δ11: Οι, του συγκεκριμένου παιδιού;

E: Όχι γενικότερα.

Δ11: Όχι δεν έχουμε, δεν μπορώ να πω ότι κάποιοι, ακόμα και κάποιους αλλοδαπούς που έχουμε που μπορεί αυτοί, έχουν κάποιο αυτό, δεν έχουν δείξει ποτέ, ούτε μας έχουν πει ποτέ κάτι, μην πιέζετε τα παιδιά ή μην τα μιλάτε. Γιατί είναι και πολλά είναι γεννημένα εδώ και μάλιστα στην πορεία έχουμε δει ότι πολλά τελικά φορούσαν και σταυρούς. Ενώ ήταν ας πούμε αλλοδαποί, ερχόταν και με ένα σταυρουδάκι. Που σημαίνει ότι ενδεχομένως θέλαν να ενσωματωθούν; Δεν ξέρω τι είχαν αυτοί στο μυαλό τους, αλλά δεν είχαμε θέματα εμείς, τουλάχιστον σ' αυτό τον τομέα, με τους γονείς ποτέ με την θρησκεία.

E: E για τη συζήτηση εκείνη που είχατε κάνει, μου είπατε είχατε αναφέρει ότι υπάρχουν διαφορετικές θρησκείες.

Δ11: Ναι μπαίνει στο πλαίσιο ξέρεις, κατάλαβες εμείς ξεκινάμε από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ότι είμαστε διαφορετικοί, χρώμα δέρματος διαφορετικοί, γλώσσα διαφορετική, πολιτισμός διαφορετικός και κάπου αναφέρουμε και την θρησκεία διαφορετική. Περνάει μέσα σε ένα ολόκληρο θέμα δεν είναι κάτι ξεκάρφωτο, α τώρα θα συζητήσουμε αυτό, οπότε έρχεται πολύ ομαλά.

E: Ωραία και οι γονείς πως το αντιμετώπισαν, είχαν κάποια αντίδραση;

Δ11: Όχι, όχι τίποτα εντάξει είναι μέσα στα, μας εμπιστεύονται κιόλας στο πως χειριζόμαστε τα θέματα, δεν έχουνε θέμα.

E: Θεωρείτε πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου, ή αρμοδιότητα;

Δ11: Απ' την άποψη την, συγκεκριμένα να στοχεύσει σε κάποια θρησκεία ή γενικά να μιλήσει για όλα και να το ανοίξεις το θέμα;

E: Και πιο συγκεκριμένα στο χριστιανισμό αλλά και γενικότερα για τις θρησκείες.

Δ11: Εφόσον υπάρχουν, η ομάδα δεν είναι όμοια έτσι, δεν υπάρχει ομοιογένεια ως προς τη θρησκεία ή ακόμη και στην καταγωγή, εμείς φροντίζουμε να 'μαστε, να κρατάμε έτσι λίγο τις ισορροπίες οπότε αν θελήσουμε να μιλήσουμε θα το ανοίξουμε, το πάμε παντού ότι υπάρχουν πολλές επιλογές και ο καθένας έχει το δικαίωμα να επιλέγει τι θέλει και τι του ταιριάζει. Και πάλι τα παιδιά, εμείς αυτό που τους μαθαίνουμε είναι ότι ακόμη και το πιο απλό πράγμα το διαφορετικό δεν το κρίνουμε, το δεχόμαστε, το βλέπουμε και λέμε εντάξει εσύ είσαι αυτό και εγώ είμαι αυτό και το δεχόμαστε. Οπότε αν θα το πιάσω έτσι θα το πάμε πολύ αναλυτικά, όχι μάλλον στοχευμένα σε κάποια συγκεκριμένη θρησκεία, αλλά περισσότερο για να καταλάβουν τα παιδιά ότι υπάρχουν πολλά διαφορετικά πράγματα που μπορούν να υπάρχουν. Πολλές εκδοχές ας πούμε.

E: Ωραία. Υπάρχει κάτι άλλο που θέλετε να προσθέσετε; Που δεν αναφέραμε ίσως;

Δ11: Όχι εντάξει απλά όπως σου 'πα στα Χριστούγεννα, Πάσχα που υπάρχει ας πούμε εδώ, είναι η θρησκεία η δική μας, εκεί περισσότερο εμείς δίνουμε έμφαση στα

γεγονότα σαν γεγονότα, ιστορικά ας το πούμε, αν μπορούμε να το πούμε έτσι, να τα τοποθετήσουμε και περισσότερο με τα έθιμα, τι κάνουμε στην Ελλάδα σε αυτές τις συγκεκριμένες γιορτές και όχι πάλι ντε και ντε ότι είναι η θρησκεία και μέσα από αυτό δείχνουμε τη χριστιανοσύνη μας και ότι είμαστε εμείς χριστιανοί και και και. Όχι ότι δεν το αναφέρουμε έτσι ότι εμείς εδώ στην Ελλάδα είμαστε χριστιανοί κάνουμε τον σταυρό μας και κάνουμε τον σταυρό μας γιατί από πού ας πούμε προέρχεται. Αλλά χωρίς όμως να είναι ο στόχος μας και το, και καλά να μάθει αυτό το παιδί, από όλη την υπόθεση το θέμα είναι να κερδίσουν αυτό. Όχι το αφήνουμε έτσι πιο. Αυτά.

E: Ωραία ευχαριστώ πολύ.

Δ11: Τίποτα, αλίμονο.

Συνέντευξη 12:

E: Πόσα χρόνια διδάσκετε;

Δ12: Δεκαπέντε χρόνια.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Δ12: Τελείωσα το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Αθήνας, τελείωσα το μεταπτυχιακό του Παιδαγωγικού Προσχολικής Εκπαίδευσης Θεσσαλίας και έχω κάνει και διδακτορική διατριβή στο πανεπιστήμιο στο Θεατρικών Σπουδών Ναυπλίου.

E: Έχετε μιλήσει στα παιδιά για τη θρησκεία;

Δ12: Ε στους μαθητές μου; Ναι, αρκετές φορές. Κατά τη διάρκεια όλων των ετών, με διαφορετική προσέγγιση κάθε φορά. Η ηλικία και η ενασχόληση μου γενικότερα με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, με έχει να αλλάξω τρόπο προσέγγισης του θέματος. Στην αρχή, ήμουν αρκετά στερεοτυπική, στα πρώτα χρόνια, γιατί μου το επέβαλλαν κιάλας στα ιδιωτικά που δούλεψα, ε τα εγχειρίδια που χρησιμοποιούσαμε ήταν καθαρά τυποποιημένα κι εγώ δεν είχα την εμπειρία. Με τα χρόνια όμως βλέποντας πώς πρέπει να το προσεγγίσεις το θέμα, καθώς ξέροντας, γνωρίζοντας το θεωρητικό κομμάτι, άλλαξα κι εγώ προσέγγιση.

E: Μέσα στην καθημερινότητα του σχολείου, υπήρχαν στοιχεία θρησκευτικότητας;

Δ12: Ε ναι, υπήρχανε. Η προσευχή ήταν κομμάτι της, του πρωινού έτσι, της ρουτίνας, αν και προσπάθησα τα τελευταία τουλάχιστον τρία-τέσσερα χρόνια η προσευχή μας να μην είναι η τυπική, πώς να το πω τώρα, που 'κάναν τα προηγούμενα, δηλαδή να κάνουν «Άγιος ο Θεός, άγιος ισχυρός» τρεις φορές και τα λοιπά, αλλά να 'ναι κάτι, να 'ναι ένα τραγουδάκι το ξεκίνημά μας, που μιλούσε περισσότερο για να 'ναι καλά όλα τα παιδιά του κόσμου, κάπως έτσι, δηλαδή να 'ναι πολύ ουδέτερο, να μην είναι καθαρά κομμάτι δηλαδή της ρουτίνας της θρησκευτικής, της ορθόδοξης. Ε όμως, δεν ασχολήθηκα τα τελευταία χρόνια καθόλου με εορτές τύπου αρχαγγέλου, 25^{ης} Μαρτίου, ιδιαίτερα, η μόνη μου δηλαδή έτσι ενασχόληση με θρησκεία ήταν τα Χριστούγεννα και το Πάσχα περισσότερο, επεξήγηση κάποιων εθίμων και λοιπά.

E: Περιγράψτε μου λίγο τις γιορτές πώς τις προσεγγίζατε;

Δ12: Ναι, ε θέλεις να σου πω για κάτι συγκριμένο; Για τα Χριστούγεννα, για το Πάσχα; Πώς;

E: Ε γενικά, πώς προσεγγίζατε αυτές τις γιορτές.

Δ12: Ωραία. Μιλούσα για τη σημασία στην ορθόδοξη, στη θρησκεία, στη χριστιανοσύνη γενικότερα, της γιορτής των Χριστουγέννων, ε αλλά προσπάθησα να δώσω και μια διαπολιτισμική διάσταση, δηλαδή πώς γιορτάζουμε εμείς, πώς γιορτάζουνε ταυτόχρονα οι Εβραίοι μια διαφορετική γιορτή την ίδια περίοδο με εμάς, οι μουσουλμάνοι για το δικό τους μπαϊράμι, ε οι κινέζοι τι κάνουν, δηλαδή προσπάθησα να το δω παγκόσμια και όχι να το δω καθαρά πολύ παραδοσιακά. Το ίδιο για το Πάσχα. Έτσι.

E: Συνεπώς, έχετε μιλήσει για διαφορετικές θρησκείες στα παιδιά;

Δ12: Ναι, βεβαίως, βεβαίως. Πάρα πολλές φορές, με πολλές ευκαιρίες έκανα αυτό. Και για τους μουσουλμάνους, και για τους Εβραίους, και για τους... Για όλες τις θρησκείες προσπαθώ να δώσω αναφορές.

E: Τα παιδιά τι στάση κράτησαν;

Δ12: Δεν γνωρίζουν πολλά. Ε, τους αρέσει να μαθαίνουν, έτσι, όταν τους δείχνεις διαφορετικά, διαφορετικές εικόνες. Από την αρχή της σχολικής χρονιάς, όταν την

πρώτη βδομάδα, μιλάμε για τα σχολεία του κόσμου, εκεί δείχνεις εικόνες από διαφορετικά, από διαφορετικά σχολεία, βλέπουν παιδιά με, κοριτσάκια ξέρω ‘γω με μαντήλες, ή σχολεία που ‘ναι στο πάτωμα, ή όταν κάνουμε το project για το φαγητό και τη διατροφή βλέπεις ότι δείχνουμε εικόνες με οικογένειες που τρώνε με τα χέρια, ε, σε ένα διαφορετικό πλαίσιο. Εκεί, με τέτοιο τρόπο προσπαθώ να το προσεγγίσω και τα παιδιά το βλέπουν λίγο, ε πώς να το πω, εξωτικά το όλο πράγμα. Ε, δεν τους είναι σύνηθες σαν εικόνα, δεν είναι η συνηθισμένη εικόνα, ε δεν, στις προσλαμβάνουσες των παιδιών, οπότε το περνάμε λίγο επιφανειακά θα έλεγα.

E: Είχατε ποτέ εμπειρίες θρησκευτικής ετερότητας μέσα στην τάξη;

Δ12: Ναι, είχα... Κατά τη διάρκεια όλων των ετών;

E: Ε, ναι.

Δ12: Είχα μουσουλμάνο μαθητή, μέσα σε κανονικό νηπιαγωγείο, όχι μειονοτικό, στη Ξάνθη. Το παιδί συμμετείχε σε όλες τις δραστηριότητες, μόνο προσευχή δεν έκανε, δηλαδή στη γιορτή των Χριστουγέννων και τα λοιπά, ε, και είχα και δυο-τρία παιδιά, κατά τη διάρκεια όλων των ετών, που ήταν άθεοι και δεν συμμετείχαν στις εορταστικές όλες αυτές εκδηλώσεις. Είχα παιδί μετά, από την άλλη, που ήταν πολύ φανατικός ο μπαμπάς και η μαμά με τη θρησκεία, με την ορθόδοξη θρησκεία, και δεν άφησαν το παιδί να ντυθεί στις απόκριες με. Να βάλει, να ντυθεί, να μασκαρευτεί, να συμμετέχει στη γιορτή. Ε, μίλησε η συνάδελφος, για παράδειγμα, του ολοήμερου για την 25^η Μαρτίου, παρόλο εγώ που δεν δίνω έμφαση στα, στη διπλή γιορτή στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, εκείνη έδειξε εικόνες από, και έδωσε μια φωτοτυπία με τον άγγελο που δίνει το κρίνο στην Παναγία και την πήρανε την εργασία αυτή στο σπίτι τα παιδιά, και ο πατέρας την άλλη μέρα ήρθε και σχολίασε ότι δεν έδωσε ο άγγελος το κρίνο στην Παναγία και ότι είναι λάθος αυτό και ότι μπορεί να το εξηγήσει ο παπάς της ενορίας μας, δηλαδή έκανε θέμα για το. Ναι, δηλαδή ήταν προσκολλημένος πολύ σε αυτά τα ζητήματα. Ε, για παράδειγμα, κάναμε project για διαφορετικούς πολιτισμούς και μιλούσαμε, ξέρω ‘γω, για τους μουσουλμάνους, για τους κινέζους, για την κουλτούρα και ήρθε ο μπαμπάς του στο σχολείο και είπε ότι αντί να μάθετε για την κλασική ελληνική παιδεία, για τους ήρωες του '21, μαθαίνετε στα παιδιά για άλλους πολιτισμούς και τέτοια. Είχε μια εμμονή, δηλαδή, ο άνθρωπος, ναι ναι.

E: Μάλιστα.

Δ12: Βέβαια και πολλοί συνάδελφοι είναι πολύ στερεοτυπικοί. Μου έχει τύχει να έχω πάει σε σχολείο, να παρατηρήσω φοιτήτριες, γιατί ήμουν, τα προηγούμενα χρόνια. Να υπάρχουν παντού εικόνες, να μαθαίνει στα παιδιά, ξέρω 'γω, το Πιστεύω, το Πάτερ Ημών. Υπάρχουν και τέτοια παραδείγματα, τρανταχτά, δίπλα μας.

E: Τα παιδιά, που είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, πώς αντιμετώπιζαν τα υπόλοιπα παιδάκια που ίσως είχαν διαφορετική θρησκεία;

Δ12: Δεν υπήρχε καμιά διαφοροποίηση. Δεν το αντιλαμβάνονταν. Γιατί τα άλλα παιδιά, που αποτελούσαν τη μειονότητα, συμμετείχαν σε όλα όσα κάναμε, δεν διαφοροποιούνταν η συμπεριφορά τους, ούτε το αντιλαμβάνονταν τα παιδιά, δηλαδή περισσότερο πιστεύω ότι τα παιδιά που ήταν διαφορετική, που ήταν ξέρω 'γω άθεοι, δεν το αντιλαμβάνονταν και κάνανε και εκείνα το σταυρό τους, δηλαδή συμμετείχαν σε όλο το τελετουργικό αυτό της ρουτίνας.

E: Αυτό ήθελα να σας ρωτήσω, πώς διαχειριστήκατε την προσευχή σε τέτοιες περιπτώσεις.

Δ12: Κάποιοι γονείς μας λέγαν πως θα κάνει το παιδί ότι κάνουν και τα υπόλοιπα. Ε, μόνο θυμάμαι στη Ξάνθη το παιδί που ήταν μουσουλμάνος, απλά έκανε τα χεράκια του έτσι και δεν έλεγε τα λόγια. Συμμετείχε την προσευχή, γιατί η προσευχή ήταν ουδέτερη, δεν ήταν καθαρά για τον Χριστό, την Παναγία και τα λοιπά, ήταν καθαρά, πώς να λέμε, οικουμενική. Κάπως έτσι.

E: Ωραία...

Δ12: Οι μεγάλοι έχουμε το πρόβλημα, όχι τα παιδιά. Α, μια μητέρα, για παράδειγμα, είχαμε πάει στην εκκλησία παραμονές του Πάσχα και μας είπε ότι «δεν θέλω το παιδί μου να μεταλάβει στην εκκλησία». Υπήρχαν τέτοιες περιπτώσεις. Και το παιδάκι ήταν στην άκρη και δεν κοινώνησε, δηλαδή.

E: Μάλιστα. Τα ετερόθρησκα παιδιά πώς, σε τι βαθμό εκδηλώνουν τις θρησκευτικές τους παραδόσεις, μέσα στην τάξη;

Δ12: Σε μηδενικό βαθμό. Ναι. Ενσωματώνονται, ακολουθούν την άλλη, την πλειονότητα των παιδιών.

E: Είχατε μιλήσει ποτέ για τη θρησκεία του άλλου παιδιού;

Δ12: Ε, ναι, πολλές φορές γινόταν αναφορά, προσπαθήσαμε και με, τα τελευταία τουλάχιστον χρόνια, προσπαθώ και με βιωματικό τρόπο να το δείξουμε πόσο διαφορετικό είναι, να γιορτάσουμε, για παράδειγμα, τα Χριστούγεννα, να γιορτάσουμε το μπαϊράμι, να γιορτάσουμε το ραμαζάνι, ε, να γιορτάσουμε όπως οι καθολικοί, να τα παίζουμε όλα αυτά και πιστεύω ότι το προσέγγιζα με σωστό τρόπο έτσι και θελαν και τα άλλα τα παιδιά να κάνουν αυτή την προσέγγιση, να δουν το διαφορετικό.

E: Ωραία. Η στάση των γονιών, των υπόλοιπων παιδιών, απέναντι στα παιδιά με διαφορετική θρησκεία, ποια ήταν;

Δ12: Όχι, δεν είχαμε ποτέ νύξεις αρνητικές ή οτιδήποτε, πέρα από μεμονωμένα περιστατικά, όπως αυτό που ανέφερα πριν, με αυτόν τον γονιό που έλεγε... Απλά, δεν ήθελε το παιδί του να συμμετέχει σε κάτι που δεν συμφωνούσε εκείνος, όπως τις, τη γιορτή των αποκριών.

E: Όσον αφορά τη συζήτηση για διαφορετικές θρησκείες, οι γονείς πως αντιδρούσαν;

Δ12: Ε, δεν μπορώ να πω πως είχαν υπερβολικές αντιδράσεις, πέρα από αυτόν τον συγκεκριμένο γονιό πέρυσι. Που μιλούσαμε για τους διαφορετικούς πολιτισμούς και τις διαφορετικές θρησκείες και εξέφρασε τον προβληματισμό του. Γιατί δεν είμαστε τόσο καλοί Έλληνες.

E: Ωραία. Θεωρείται πως η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση αποτελεί καθήκον του σχολείου;

Δ12: Για μένα όχι. Καλύτερο είναι το σχολείο να περάσει στα παιδιά βασικές κοινωνικές δεξιότητες, πώς να χειρίζομαι τον εαυτό μου, πώς να σέβομαι τον άλλον, πώς να είμαι υπεύθυνος, ε, ενεργός πολίτης και το άλλο κομμάτι ας το κάνουν οι γονείς. Μπορούμε να περάσουμε στοιχεία της θρησκείας, αλλά με πιο ανοιχτά μυαλά. Όλες οι θρησκείες το ίδιο πράγμα λένε, να αγαπάς τον άλλον, το διαφορετικό, να το σέβεσαι. Τώρα, το να μάθω σε ένα νήπιο όλους τους αγίους και προσευχές και τα λοιπά, δεν νομίζω ότι είναι δική μας δουλειά. Ας το κάνουν οι γονείς αυτό.

E: Ωραία, θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο σχετικά με το θέμα;

Δ12: Θα είναι καλό από εδώ και πέρα να δούμε αν θα ενσωματωθούν οι πρόσφυγες στα σχολεία, πώς θα αντιμετωπίσουμε τη διαφορετικότητα στη θρησκεία, όταν θα είναι καθημερινά με τα άλλα παιδιά, αν κι εγώ βλέπω ότι οι πρόσφυγες τώρα συγκεκριμένα, που έβλεπαν μέσα στην τάξη τις εικόνες που υπήρχανε, ρωτούσαν «ποιος είναι αυτός» θελαν κι εκείνοι να μάθουν τη διαφορετική θρησκεία, θέλουν να προσεγγίσουν το διαφορετικό και νομίζω ότι θα είναι πολύ ωραίο να το μελετήσουμε, να το δούμε τα επόμενα χρόνια.

Ε: Ωραία! Ευχαριστώ πολύ.

Δ12: Παρακαλώ, καλή επιτυχία.